

Keel ja Kirjandus

11

1999

*Ülipõnev arhiivileid
Henn Saari viimased tekstid
Pagulasnäitekirjandusest
Eesti keele doktorite rida
Oma mees Riias
Kas suunas või poole?
Juured III*

TOIMETUS:

Mart Meri
(peatoimetaja),

Eevi Ross
(tegevtoimetaja),

Väino Klaus
(keeleteaduse osakonna
toimetaja),

Heldur Niit
(kirjandusajaloo ja rahva-
luule osakonna toimetaja),

Piret Viires
(kirjandusteooria ja -kriitika
osakonna toimetaja),

Tiina Hallik
(toimetaja),

Reet Sepp
(tehniline toimetaja).

Toimetuse aadress:
10119 Tallinn, Roosikrantsi 6.
Telefonid 6449 228, 6449 126.
Faks 6441 800.
E-post KK@eki.ee

Trükikida antud 3. XI 1999.
Trükiarv 1550.
Trükikoda Printall.
10134 Tallinn, Tatari 64.

Praaeksemplari vahetab ümber
trükikoja tehnilise kontrolli osa-
kond Tatari 64 (tel 6200 489).

SISUKORD

H. SAARI. Kolm refleksiooni Urmas Sutropile	737
P. KRUUSPERE. Eesti näitekirjandus ja teater pa- guluses: tekstid ja taustad	746
P. NEMVALTS. Pigem oma kui võõras! ("Muutuv keel")	756
E. ANNUK. Naisest tekstini: feministliku kirjandus- analüüsi lähtekohti (Järg)	764
Y. VARPIO. Väinö Linna "Siin Põhjatahe all"	771
R. KASIK. Eesti keeleteaduse doktorid	776
H. SAARI. Kiriusutelu Tõnu Karmaga	783

PUBLIKATSIOONE

L. AARMA. Uusi andmeid Pühavaimu pastori Georg Mülleri varase elukäigu kohta	788
---	-----

KEELEKORRALDUS

M. RAADIK. <i>Suunas</i>	796
--------------------------	-----

RAAMATUID

M. LIIVAMETS. Ajaloosilmus kaelas	798
E. VELDI. Sõnaraamatu koostamine pole käkitegu	800
P. KIPPAR. Ikka Arne jälgedes	803

RINGVAADE

A. ÕIM, P. PÄLL. Henn Saari 15. 02. 1924—8. 09. 1999	805
M. MERI. Toimetuse järelehüüe	807
T. TENDER, H. KAAL. Emakeele Seltsis	807
J. ORAS. Noorte folkloristide konverents Tartus	811
A. KÜNNAP. Sümpoosion "Põhja-Euraasia rahvaste ja keelte juured III"	812

SUMMARIA	816
----------	-----

K a a n e l: Natalie Mei illustratsioon Henrik Visnapuu luule-
kogule "Talihari" (1920).

KOLM REFLEKSIIONI URMAS SUTROPILE

HENN SAARI

Need heiaastused, need heietused said tõuke Urmas Sutropi esinemisest 8. märtsil 1999 Tallinnas Emakeele Seltsi kõnekoosolekul ettekandega "Keelepuude ajaloo ja teooria". Sutrop on õpetlik selles mõttes, et kui üks Tartu haridusega bioloog hakkab Saksa ülikoolis elupraktiliselt või mis tahes otstarbel eesti keele uurijaks, toob ta eesti filoloogiasse kaasa vähemalt kaks joont, mis Tartu või Tallinna standardkoolitusega keele- ja kirjatargal puuduvad. Üks neist on filoloogias tavatute või harvemini kasutatud meetodite tundmine, teine on tutvus fennougristika- või üldse filoloogialäbi, avarama, looduspärasema, psühholoogilisema ja filosoofilisema literatuuriga. Asutus, millega Sutrop Saksamaal seotud, on noor, 1966 asutatud Konstanzi ülikool. Ise ta on üle neljakümne pereisa.

Number üks

Statistika ei ole keeleteaduses küll tundmatu, statistiseerima kipub lingvist sageli, kuid tihti jääb see loendamise ja protsendivõtmise algtasemele ja seda ma ei nimetaks statistiliste meetodite valdamiseks. Tublim on lugu, kui kasutatakse mõnd sisusügavat, ent kellegi teise kirjutatud programmi, nagu seda on harrastanud näiteks Karl Pajusalu.¹ Veel tublim, kui on osatud teiste arvutusviisi kriitiliselt teisendada, ja ühelt biloloogilt (või ka näiteks meedikult), kelle argitöös on korralik statistikategemine harilik asi, me vähemat ei ootakski.

Selle ajakirja 1998. aasta juulinumbris, artiklis "Eesti keele maitsenimetustest" on Urmas Sutrop, nagu ta ütleb, oluliselt modifitseerinud üht 1997.

¹ K. Pajusalu, Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Turku, 1996, 4. ptk.

aastal avaldatud meetodit, mille on värvusenimetuste tuvastamiseks välja töötanud I. R. L. Davies ja G. G. Corbett. Lugeja, kes Sutropi artikli teksti edasi jälgib (lk 449!), kohtab oskuslikult konstrueeritud valemit sõna esiletuleku indeksi leidmiseks koos väitega, et sedasi saab kõik katseisikute öeldud sõnad reastada nende tunnetus- ("kognitiivse") väärtuse alusel; kognitiivseks väärtuseks nimetab uurija sõna (NB! mitte mõiste) psühholoogilist esiletulevust.

Kuid midagi jääb lugejal ka kohtamata. Esiteks ei taba silm katseisikute korpuse representatiivsuse tõendust. 80 inimest küll, jah, enamik Tartus elunemas, ent "erineva" murdetaustaga. Ei ole sõnaselgelt nimetatud kogumit (*population*), mida esindav valim (*sample*) see korpus püüab olla. Pole ka märki, et isikuid oleks valitud ratsionaalsete osahulkade kaupa, teatavate oluliste tunnuste, kas või murdetaustade või olmetüüpide järgi, nii nagu keelestatistikas valitakse tekste stiiliringide kaupa. Teiseks selgub, et katses loetlesid isikud maitset märkivaid atribuutiivsõnu — adjektiive, partitsiipe —, teises ringis aga ütlesid juba öeldud sõnade antonüüme, ilma et katsekorraldaja huvitunuks süntaktilistest põhjadest. Magus, aga mis? Naatriumsüklamaat? Moos? Elu? Surm (*dulce et decorum ...*)? Piim (*sweet milk*)? Laps (*süüses Kind, enfant doux*)? Vesi (*Süüßwasser*)? Naisterahvas (*femme douce et aimable*)? Süda (vrd *sweetheart*)? Elukas (*un chien très doux avec les enfants*)? Kartul — kuid kas külmast magusaks läinud või *sweet potato* ehk bataat?

Asi on nõnda, et eriti vastanduste puhul sõltub usuteldava vastus suuresti sellest, millist mõistelist põhja ta etteantud adjektumile hetkeassotsiatiivselt omistab. Võtkem Sutropi tulemus, et soolase ja magusa vahel on kõrge antonüümsusindeksid, soolase poolt magusa poole 1 (kõige tugevam antonüümsus normimisjagajana), vastassuunas 0,84, kuna aga soolase ja mageda vahel jäävad mõlemad alla 0,5. Siinkirjutaja ei saa nii äkki midagi tõestada, kuid kujutleb, kuidas vastaks ta ise koos oma lähema inimümbuskonnaga. Esmane antassotsiatsioon magusale oleks "vastand puudub", ja ainult kui see vastus on keelatud, pingutaks ehk jaatava vastusena näiteks *mõru* välja (magus ja mõru šokolaad). Ütlen "näiteks", sest kui olen äsja käinud mitte šokot, vaid küpsiseid ostmas, võib vaimuvalgusse ilmuda ka *soolane*. Soolase hetkeline antassotsiatsioon oleks ilmselt *mage*.

Millest võib tulla erinevus *soolase vs mageda* ja *soolase vs magusa* assotsiatsioonitüübi vahel? Võib tulla näiteks küsitlusviisist, usuteldava vanusest, aga ka sellest, kas assotsiatsioonid on noorest peale püsinud või muutunud eluolukorris n-ü lillelt lillile. Esindan ilmselt seda tõugu, kes on lapsepõlve turul omandanud kindla soolase ja mageda või, samuti soolakala ja mageda maks leotatud merelooma vastanduse, ja seda teeb veel kindlamaks vajadus eristada vanemas eas soolast (vastunäidustatud) ja magedat (näidustatud) toitu, mille kõrval jäävad magusad ja soolased küpsised vms jõuetuks uusi tugevaid seoseid looma. Tahaksin väga näha, aga ei näe ära, millise kogumi suhtes Sutropi isikuvalim ikkagi representatiivne on.

Ja aiman, et meie konstantslase töö saanuks väga tülikalt töömahukam, kuid huvitavam, kui põhjad poleks puudunud. Elus vastanduvad reaalse paarikud, seda esiteks. Ent teiseks: miks peaksid põhimaitset, olgu neid mitu tahes, omavahel antonüüme moodustama? Isegi täiendvärvused ei moodusta neid tingimusteta, mida näeme, kui mõtleme, miks *sinise* antassotsiatiivvaste on *punane*. See pole eesti sõnade riimumine. Kaua toodeti ühest ot-sast siniseid, teisest punaseid pliiatseid — miks just need värvused?

Sutropi tulemused on kõige selgemini kokku võetud ingliskeelses resümees (lk 512): eesti keeles on (kas lisada "nagu igas viisakas keeles"?) neli maitse kognitiivset põhinimetust: *magus*, *soolane*, *hapu*, *kibe*; samas aga ei ole need nimetused põhilised keeleliselt. Oma võrkhargmikus (lk 456) seab autor sõna *magus* leksikaalse võrgu keskele. Ent kuidas on võimalik, et eestikeelne inimene tunnetab maitseid üht- ja väljendab nende suhteid hoopis teistmoodi? Ei, ma ei väida, et see pole võimalik, vaid just küsin, kuidas, mis kombel, mis nõksuga. Äkki saan vastuse samas ajakirjas?

Saaks ehk paremini selgusele, mida nüüdsed lingvistid öieti kognitsiooni all mõtlevad ja mille poolest see vanast tuttavast tunnetusest parem on. Sõna tunnetus pole kunagi nii teravalt toonitatud kui praegu *kognitsiooni* või *kognitiivsust*.

Paar kahtlust, millest võiks edasikatsetamisel mõttetõukena vahest abi olla, oleksid järgmised.

Kas *cognitively basic term* on üldse korrektne mõisteväljend, kui *term*'i mõista kui sõna (ja mitte kui mõistet)? Sutropi tulemuste põhjal võib väita, et *magus*, *soolane*, *hapu* ja *kibe* on inimvalimile kõige enamini pähe tulnud maitseadjektiivid; neile neljale järgneb mõninga distantsiga *mõru*. Siin ei saa jätta osutamata, et eesti murdekogud tunnevad *mõru*-sõna 49, aga *kibe*-sõna 86 murrakualalt ja juba see suhe võib olla tekitanud nimetatud distantsi. Suur *mõru* hõrendik on Lääne-Eestis ja Harjumaal.² Kuni räägime kognitsioonist, tunnetusest, liigume koos nende sõnadega psühholoogia põhikursuse vallas. Selles kursuses käibib aegade tagant tulnud nelja põhimaitse komplekt, millest kolmel on kindlad eestikeelsed nimetused (terminid), aga ühel ei ole. Teda on nimetatud kord kibedaks, kord mõruks, kord mõruks, sulgudes kibedaks, ja kord kibedaks, sulgudes mõruks. Siit ei näe muud, kui et põhiliste maitsemõistete komplekt on kujundatud teise keelkonna, ühtlasi teistsuguse semoväljade jaotusega keelte põhjal, nii et just nois keelis jumal teab millal ja kuidas kujunenud nimetamistavad on kognitsiooni n-ü enda kätte haaranud.

Agas et sõnavara semantika haarab vahel tunnetuse, seda ju teame ega lase end häirida võimalusest Sapiri-Whorfi hüpoteesi äärmuslikke tõlgendusi kolinal ümber lükata. Oma keele tähendusväljadel on oluline roll üldinimliku tunnetuse mõisteväljade mõistmisel — ja ka mõistmatusel seal, kus keel oma suure juhustemänguga säärase vembu mängib. Oleme kogenud, kuidas vene kooliga filosoofiaõppejõul on vahel ületatamatuid raskusi eristada nähtust ja nähtumust (mõlemad *явление*) ning eriti veel eesmärki ja otstarvet (mõlemad *цель*). Ja kuidas majanduses igapäine tarnimise mõiste on eesti inimesele olnud nii neetult võõras, et seda on kaua ja ametlikult võrdsustatud koguni antonüümse hankimise mõistega. Sest naturaali- ja algelist kaubamajandust harrastanud talurahva keeles polnud liiferungi jaoks sõna.

Nii on vististi üsna vähene nende Euroopa teadust ja tunnetust eeskätt määranud keelte hulk, kus eristatakse selgesti mõru ja kibeda mõistet. Et eesti keeles üldisemalt siiski eristatakse, on ka Sutropi hargmikust ning arutlusest näha. Nagu ka enne oleme teadnud. Et mõru šokolaad ei maitse nagu kibe sinep. Sinep läheb liisudes mõruks, viin aga ei liisu ja jääb kibedaks.

Kui küsime, mis teeb aistingumõiste põhiliseks, siis vastus *a priori* oleks: põhiline tähendab lihtne, mittekompleksne. *Magus* pelga maitsemõistena (ilma reaalvastandusteta, mida väljendaksid põhjaga ühendid) tunnukse küll

² Väike murdesõnastik. Toim V. Pall. Tallinn, I 1982; II 1989.

lihtne olevat, soolane samuti, hapu niisamuti — neid ei kombineeri teistest kokku. Kui neljas mõiste oleks kibe, jääks küsimuse alla mõru. Küsime, millest koosneb mõru maitse, ega leia vastust. Niisiis neljas on ikkagi mõru. Ja kui me ei leia vastust ka küsimusele, millest koosneb kibe, siis... aga kes üldse sõandaks tänapäeval enam väita, et kogu ilmamaa rahvaste kognitsioonis ei ole üle nelja põhilise maitsemõiste?

Siinkirjutaja mulje, mis mõistagi ei pruugi olla üle refleksioonide tasapinna tõusev lõpptõde, on, et Sutropi hargmikust loeb välja viis põhilist maitsemõistet kokku viie nimetusega. Seejuures on sees kaks nihestuskahtlast kohta. Üks on magusa tsentraalsus, mis johtub soolase-magusa vastanduse hüpertroofiast, ja teine on mageda jäämine kõrvaliseks, milline seik on ühelt poolt otseseoses mainitud hüpertroofiaga, teisalt aga silmanähtava katsetingimusega, et usuteldavad ütlevad sõnu, mitte fraase (sõnaühendeid). Mageda mõiste on negatiivne: soolase vastand on soolast mage; hapu vastand on hapust mage: "Kummast need kurgid magedad on?" Neil päevil kuulsin perenaist kurtmas, et Saksa suhkur on mage, Ukraina oma olla magusam. Võib-olla mõrust ja kibedast ei saa mage olla — võib-olla. Kui nüüd katseisik ei tohi öelda, et *hapul* puudub vastandsõna, ega tohi öelda, et *hapu* vastand on *hapust mage*, siis kas vilksab pähe *magus ja hapu vein* või *magushapu* 'peenleib' või... midagi peab ju vastama. Soolase-magusa ja samas ka hapu-magusa hüpertroofia (0,89) põhjusena on just nimetatud tohtimatused kahtluse all.

Aga et Johannes Gutsclaff teeb katset eristada mõru kui *amarus*'t ja kibedat kui *acerbus*'t (Sutropil lk 457), on tõesti huvitav seik ja kõneleb siinkirjutatu kasuks.

Number kaks

Ingliskeelses kogumikus, mille on trükki toimetanud Tartu professor Mati Erelt, leidub Urmas Sutropilt saksakeelne artikkel "Kas eesti keel vastab aglutineerivale keeletüübile?"³ Loo lõpptulemusena on ootuspärane sama tarkus, mida oleme palju korranud, et eesti keel, olgu eellasmurded kunagi olnud kui aglutineerivad tahes, sisaldab praegu silmahakkaval määral flektiivsust. Sutropi rõhuasetus ja täiendused väärivad kummatigi tähelepanu: "Praegu on selge, et eesti keele arengus on flekteeriv tüüp kõige tähtsam" — s.t arengus tähtsaim, millega pole veel öeldud, et staatikas ehk sünkrooniliselt ülekaalus. "Ka isoleeriv keeletüüp tuleb selgelt esile. Introflekteeriv keeletüüp on samuti esindatud, kusjuures oluliselt suuremal määral kui üheski teises soome-ugri keeles. Polüsüntheetiline tüüp ilmneb eelkõige liitsõnade moodustamisel. [A]glutineeriv tüüp jääb eesti keeles järjest enam taha[*sic!*]plaanile" (lk 219).

Et selles kokkuvõttes nimetatud keeletüübid ei ole keelte tüübid, selgub juba ühest Sutropi allikast, nimelt Vladimír Skalička ettekandest III fenougristide kongressil Tallinnas 1970. Pole Sutropilegi teadmata, kuidas Skalička — öieti juba Wilhelm von Humboldt! — keeletüüpe käsitas: "Puhast tüüp on deduktiivne konstrukt, mis ei realiseeru. Iga keel on seega eri tüüpide segu" ja kui keegi nimetab keelt x näiteks aglutineerivaks, siis ei tähenda see enam kui aglutineeriva tüübi dominantsi (Skalička seisukoht aastaist 1965/68; Sutropil lk 200). 1970. aasta ettekanne alustab otseteed dominant-

³ U. S u t r o p, Entspricht Estnisch dem agglutinierenden Sprachtypus? — Estonian: Typological studies II. Ed. by M. Erelt. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8.) Tartu, 1997, lk 199—219, eesti resümee lk 215 jj.

si mõistest: uurali keeltele on omane aglutineeriva tüübi dominants polüsünteesilise, flekteeriva, isoleeriva ja introflekteeriva tüübi lisandusega.⁴ Selge, et nimetus on küll *Typus*, asi ise aga pole mitte keelte liik, sort ega tüüp, vaid süsteemikarakteristikute kooslus ("Verbindung von Spracheigenschaften"), võiksime siis ütelda, et kompleksne süsteemikarakteristik, milliseid on keeles tegelikult enam kui üks. Skalička laseb terminil varieeruda: *agglutinierender und isolierender Typus, agglutinierende und polysynthetische Methode* (sõna *Methode* esineb ka Humboldtil), *agglutinierende Technik* (kõik CTIFU I, lk 373).

Eks ole sellises koosluses oma esilehelenduv peajoon, mis talle nime annab ja ühtlasi tema *sine qua non*. Aglutinatsioonis on selleks kleebitus, polüsünteesis lükitus — ja ennäe, kui seda niiviisi eesti tuletistega väljendada, kui lähedased need kaks karakteristikut teineteisele on! Toosama polüsüntees ei ole ju muud kui tüvede kleebitus ehk lükitus; aglutinatsioon jääks afiksaaloste kleebituseks ehk lükituseks tüvede külge ja omavahel. Seepärast tekib väike võpatus, kui lugeda, et Sutropi poolt Skalička järgi koostatud aglutinatiivsuskoosluse 22 komponendist kohe esimene sisaldab selgesõnalise alampunkti "Liitsõnad puuduvad" (lk 201 ja 216), millele Sutrop paneb mõistagi miinushinde (s.t eesti keele kohta ei kehti).

Jääb küll mulje, et papa Aeg on aglutinatsiooni ja polüsünteesi suguluse pööranud teravaks piiriks, otsekui talunikest vennaste kohturiuks päritud maatüki pärast! On pööranud, ütlen, sest juba Humboldti kirjeldustest pole raske järeldada, et inkorporatsioon pole muud kui eriline, fraasi- ja lause-tasandile küündiv liik aglutinatsiooni.⁵

Et ei jääks arusaamatust, olgu lisatud, et Skalička tundis aglutinatiivsuse ja polüsünteesi kooselu eesti keeles väga hästi: "Mis puutub sõnamoodustusse, siis on eesti keel vanast ajast iseloomuliku kahetisuse pärinud, s.t aglutineeriva meetodi ja ka polüsünteesilise. Mõlemad meetodid on eesti keeles hästi alles hoidunud ega ole neid mingi muu meetodiga asendatud" (CTIFU I, lk 373; näited on *öine* ja *öökull*).

Kahekümne kahest aglutinatiivkeelte tunnusjoonest koos rohkete alam-punktidega peab vististi nõnda aru saama, et siia on kogutud nii otsejoones kleepumisprintsipiist sõltuvat kui ka sellist, mida on silmatud kord juba aglutineerivaks ristitud keelte vaatlemisel. Siinkirjutajale intrigeerivaim on punkt 22: "Aglutineerivale tüübile on iseloomulik sõnaliikide puudumine. Iga afiksit saab liita igale tüvele", ja iseäranis 22c: "Eesti keele umbisikuline supiin moodustatakse [*da*-]infinitiivist" (lk 219). Esimene väide toob korrapealt meelde inglise keele, kus sõnaliigivaheldus — sama tüve kasutamine nii noomeni- kui ka verbiparadigmas — on võtnud ulatusliku mõõtme, ent ons aglutinatsioon nüüdisinglise keele dominant? Teine alles toobki meid pärast siiani kestnud sissejuhatust refleksiooni nr 2 eneseni:

"Impersonaalne supiin moodustatakse infinitiivist.

joos-ta.INF < jooks+ta 'laufen'	süü-a.INF [süia] 'essen' < söö+da
joos-ta-ma.SUP:IMP	söö-da-ma.SUP:IMP

Infinitiivist vahel kadunud või assimileerunud lõppkonsonant *-t-* (*-d-*) tu-

⁴ V. Skalička, Über die Typologie des Estnischen. — CTIFU I, lk 369—373. — Kahetsen veel nüüdki takkajärele, et ühel kaugel aastal eesti polüsünteesi käsitelles Skalička ettekanne kahé silma vahele jäi. (X. Саари, Анализ принципов эстонской терминологии. Таллин, 1981, lk 90 jj. Dissertatsioonikäsikiri; ka Emakeele Seltsi raamatukogus.)

⁵ Vrd В. фон Гумбольдт, Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984, lk 118, 124 jj (aglutinatsiooni iseloomustus), 141 jj; Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990, lk 193 (П. Скорик), 512 (М. Журина).

leb umbisikulises supiinis alati esile" (näited *söödama, tuldama, oldama, surdama*; lk 211 jj).

Agaga, kallid kaasfiloloogid, kui /ta#ma/-vorm tuleneb (*wird gebildet*) *tak-, *ðak-infinitiivist, mis nüüdiseesti kirjakeeles on oma latiivosise kaotanud, üks tulene sealtsamast kogu dentaaltunnusega impersonaal? S.t sellega, mida oleme seni koos näiteks Lauri Hakulineniga⁶ impersonaali tunnuseks pidanud. Kui /ta#ma/-vorm moodustada *da*-tegevusnimest, oleks impersonaali tunnus grammatikas ülepea ülearune. Ja kohe järgmine küsimus: kas *da*-infinitiiv, vähemalt latiivisufiksi kaotanuna, ei ole mitte umbisikulise tegumoe pärisosa, koguni tema põhivorm, tema *неопределённая форма*? Igal juhul on selge, et talle personaalsust kuidagi omistada ei saa, nii nagu seda saaks teha ühega *ma*-vormidest (*naerma, naerdama*). Ta on impersonaalne või ei kumbki.

Ühe ja teise dentaalelemendi kaugem, kiviaegne etümoloogia koos küsimusega, ons nad kunagi olnud üks ja sama ka funktsioonilt — sellesse probleemisse ei taha praegu küll sukelduda. Huvitaks aga teada, kumb oleks kognitiivselt ja/või didaktiliselt soodsam käsitlus õppeastmel, millega siinkirjutaja on tegelemas, see on nüüdiseesti grammatika eesti filoloogia üliõpilastele ja mis tahes eriala haritlastele: kas *da*-infinitiivi ja /t/ ~ /t,t/-impersonaali eraldi hoides või *da*-infinitiivist impersonaali peafiguuri tehes? Sest mis ses viimases siis nii väga ära ei ole: infinitiivis on dentaalklusiil ja vokaal (*a, e*) ja impersonaali markeerib samuti dentaalklusiil koos vokaaliga (vahel ka üksi).

Et aga vaekauss libedalt teise teisendi kasuks ei lasku, näeme juba siis, kui meelde turgatab lihtne II pöördkond (Muugi järgi). On *valada* /vala#ta/, aga *valatakse* /vala#t,t,a#kse/ ja *valatagu* /vala#t,t,a#ku/, seega ei saa öelda, et tunnuse fooniline ja õigekirjateisend oleksid *da*-infinitiivist võtta. Sama pöördkonna kahepääteliste (-tüveliste) verbide puhul näib kaup seniks sobivat (*panna* — *pannakse*), kuni märkame erinevust aktsendis: /pan#na/, aga /pan#na#kse/, samuti selles, et tunnus jääb osas vormides mitteassimilatiivsele, s.o klusiilsele kujule: *pandagu* /pan#ta#ku/. Nagu liigume edasi III pöördkonda, tuleb lisaks astme, sh laadivaheldusastme sobimatus: *kaduda* /katu#ta/, aga /k.a.o#t,t,a#kse .k.a.o#t,t,a#ku/. III pöördkonna keerulisemaid juhtumeid (nagu *hüüda* — *hüüdnud* — *hüütakse*) ei pruugigi enam eritlema hakata, ja et IV pöördkonnas asi klapiib: /lak,ka#t,t,a lak,ka#t,t,a#kse lak,ka#t,t,a#ku/, see ei päästa palju. I pöördkonna kohta on Sutrop eeltsiteeritus ise näite toonud.

Tähendab kui võtaksime *da*-infinitiivi impersonaalivormide praktilise konstrueerimise aluseks, teeksid lisanõuded selle tegevuse hästi ebapraktiliseks. Ja kui me ei saa või kui pole mõtet moodustada infinitiivist impersonaali ülepea, ega siis ole mõtet ka üheainsa, /ta#ma/-vormi moodustamisel temast.

Tulemus tundub nullina, ei ole seda aga päriselt ometi. Oleme jõudnud tähelepanekuni, et *da*-infinitiiv ei ole vormiliselt ega semantiliselt personaalseks markeeritud, ja järelikult ei saa väita, et ta on personaalis olemas ning impersonaalis puudub. Ka tuli selgemini teadvusse, et olgu variantidega, allotunnustega kuidas tahes, ikkagi on infinitiivi ja impersonaali fooniline aines, nood kaks ehituskivi C ja V, üks ja seesama. Ja kui meenutada lisaks partitiivi, võime hakata juba küsima, kas ja kuivõrd on dentaal koos oma

⁶ L. Hakulinen, Handbuch der finnischen Sprache. 1. Bd. Wiesbaden, 1957, lk 173 jj. Vrd I. infinitiivi käsitlust lk 187 (jj): "Der I. Infinitiv. In der Gemeinsprache nur im Aktiv vertreten."

vokaaliga, mis varieerub ja vahel puudub, aga samuti kõrvu oma assimilatiivsete kujudega ülepea indefiniitsuse üldmarker. Partitiivi määratus-lõpetamatus-karakter on teada ja teda on kunagi isegi indefiniitviiks ja infinitiiviks hüütud.⁷ Eks ole infinitiivgi indefiniit ("määramatu vorm", *nenoteiksmes*) ja eks ole seda ka impersonaal oma määramatu isikuga.⁸

Siin peaks olema ka sünnis juhtida üle teab mitme aja tähelepanu Eduard Ahrensi kaheplaani käändekäsitusele, mis tikub sarnanema hoopis hilisema süva- ja pindstruktuuri teooriaga. Nominatiiv, genitiiv ja akusatiiv jäävad otsekui süvastruktuuri ja juba sellepärast ei saa samade terminitega nimetada reaalseid käändeid, mis figureerivad pindvormistuses ja kannavad nimetusi definitiiv (*laps, varras*), relatiiv (*lapse, varda*) ja indefiniit (*last, varrast*). "Sest eesti vaateviisi mööda on igal noomenil kaks nominatiivi ja akusatiivi, nimelt määratu ja määramatu. Määratud nominatiivi väljendab definitiiv, määramatut nominatiivi indefiniit" jne.⁹

Aga miks on üldse jäänud mulje, et *da*-tegevusnimi kuulub personaali paradigmasse? Ta pole ju finitiivvorm, et peaks ilma asjaomase tunnusetähe kummassegi kuuluma. Usun, et siin on kaasa aidanud *tegevusnime* termin. Kui ühest tegevusnimest saab moodustada impersonaalivormi (täpsemini on see impersonaalitüvega tuletis, eks?), nt *ratsastatama*, aga teisest tegevusnimest moodustatuna — *ratsastatada* — jääks see funktsioonituks, siis näib too teine tegevusnimi jäävat personaali päralt. Kuid meie kaks tegevusnime ei ole sama pere pojad ja ammu mitte kaksisvennad. Verbitüvelisest noomentüvelisest relinkveerunud supiin ja samuti iidsete juurtega dentaaltunnuseline in(de)finiitsuskompleks on jätkuvalt eri asjad.

Number kolm

Puude ehk *tree*'de lugu Urmas Sutropi 8. märtsi ettekandest on näide, kuidas üks oskuskeele metafooriks haaratud sõna hakkab oma tavatähendust terminilis-troobilisele peale suruma ja sel kombel teadusele mõistet ette ütleva, selmet teaduse loogikast võrsuvale mõistele truuks tähiseks olla. Alljärgnev ei ole kogu ettekande retsensioon, vaid koosneb paarist refleksioonist ettekande osile. Retsenseerida on mõtet aasta pärast, kui Sutropil monograafia valmis.

Esineja rääkis puudest, aina puudest, ja keelepuudest, aina keelepuudest, aga sekka selgus ikkagi, et a) nii mõnigi puuehitaja polnud oma keelte-*tree*'d keelepuuks nimetanudki ja et b) mitmel puhul polnud ettekandes puuks nimetatu puu. Erinevalt teaduste ingliskeelsest nüüdisliteratuurist, kus vohama löönud sõnakest *tree* kasutatakse üsna vabalt, oli Sutrop järjekindel märkima, milline puu seda tõeliselt on ja milline mitte. Tõeline puu on: a) üheainsa juurega (või juureta), b) tüve ja harudega, c) lehtedega. Lehtedeks nimetatakse, kui õigesti taipasin, üksusi, millede liigitamiseks puu paberile pannakse, näiteks keeli, nende rühmi, murdeid, bioloogia taksoneid, arve, stringe — mida tahes. Näiteks tarkvarameeste kahendpuu, *binary tree* (üks dunaamiliste andmestruktuuride ehitusmalle), ei ole puu, sest tal pole tüve, vaid harud algavad juurest.¹⁰ Edasi: puu harude ristumine "on keela-

⁷ Heller, Ahrens, Wiedemann: E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. 1. Th. Reval, 1853, lk 34; F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875, lk 325 jj.

⁸ Vrd soome passiivi kirjeldust: L. Hakulinen, Handbuch der finnischen Sprache. 1. Bd., lk 174.

⁹ E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache 1, lk 34. Siin sõrendusteta.

¹⁰ Vt nt: R. Jürgenson, Programmeerimine. Tallinn, 1989, lk 281.

tud". Keelepuu "peab väljendama põlvnemissuhteid", nagu see on ka bioloogias.

Keelatud, hästi, kuid mis? Ristumist on looduslikult kahte liiki: nagu viaduktiga ja nagu pöörsillaga (viimase võõras olles võib kujutleda ka teede lihtristmikku). Esimesel juhul ristuvad ei kohtu ja küsimuses on ainult tehniline paberilepaneku võte, hästi tuntud elektriskeemidest. Teisel juhul tähendab ristumine, et tulla suvalisest harust ja minnakse edasi ühte kolmest (vaegristmiku puhul kahest, liigristmiku puhul enamast) ülejäänud harust. Milliseid käike keelte põlvnemises need skeemid võiksid kajastada, seda ma ei tea (kuid ei rutta võimalust eitama). See, mida tavatsetakse nimetada — võib-olla sortide ja liikide ristamise analoogial — keelte ristumiseks, on midagi muud, ja selle millegi muu leiame Sutropi ettekande lõpupoolelt. Austraalia keelte uurija /tikson/ — Dickson? Dixon? — on laenanud bioloogidelt nn rikutud tasakaalu mudeli ja väitnud, et "pärast mingit pikka tasakaaluperioodi" või "tasakaaluperioodi puhul" keeled konvergeeruvad. Selle idee taga seisvat keeleliitude idee ja mis seal muud seista saakski. Keeled konvergeeruvad, s.t sarnastuvad vähemal või enamal määral; kujuneb mingi uus *X*, mis koosneb ühest või enamast keelest, ja esineja ei jätnud märkimata, et kui *X*-s on keeli kaks või enam, ei saa puu korrektne (enam kui üks juur). Konvergens on siis see, mida on keelte puhul ristumiseks nimetatud. Naturaalne ristumine pole selle nähtuse mudelina või metafoorina tabav. *Koondumine* oleks parem sõna ja vahest leidub mõni veel parem. Alles *X*-i uus harunemine, millest ka Austraalia mees rääkivat, võib tekitada mingi analoogia pöörsilla või ristmikuga.

Tuues ikka ja jälle esile, kas miski on korrektne puu või mitte, arendab uurija eeltoodud nõudestiku otseku omaette teaduslikuks väärtuseks, peab aga samas andma ruumi võrgu mõistele, mis praegustele (ja ühtlasi mõneledele väga ammustele) arusaamadele keelte genealoogiast paremini vastab.

Kunagi *termino ante quem* 1975, kui teenisin filoloogilise lehemehena, tuli tuul teab mis asja mudeli nimetamiseks sõna tarvis. Valisin selleks *hargmiku*. Sõna leidub *puu* sünonüümina ja *tree* vastena ka "Eesti-inglise-saksa vene infosõnastikus".¹¹ 8. märtsil kuuldu taustal tõuseb selle sõna maine mu silmis. *Puu* on metafoor, *hargmik* ei ole, vaid on tavaline tuletatud termin ja üsna hea sisevormiga pealegi. Teda ei seo analoogiad ega teki siin sarnasusmäär küsimust nagu metafoori kui võrdlustroobi puhul.

Saaks visandada hargmike süstemaatika. Termin ise vabastaks kohustusest, millest inglise *tree* kasutajad nagunii välja ei tee, s.t kohustusest kontrollida iga juhtumi sarnasust bioloogilise puuga, ning seega ka pealetikuvast kujutelmast, nagu oleks sel sarnasusel tingimata tunnetusväärtust. Peale avahargmike, nende kõige tavalisemate, näeksime konvergentse sisaldavaid sõlmilisi, sõlmiliste seas ühte või enamasse väljundisse suubuvaid (ehk võrke, nt tootmise võrkskeem).¹² Tüve puudumine ei tee hargmikku olematuks. Juurte arv ei oleks piiratud, sest konvergensiprintsiip kehtib. "Lehte" võib käsitada otstarbest olenevalt nii lõppüksusena kui ka sellisena, millest saab edasi haruneda (vrd elemendi mõiste hulgateoorias ja süsteemiõpetuses). Ja mitte üksnes haruneda, sest hargmikesse on mõeldav ka *stack*'e ja *queue*'sid ehk pinusid ja sabu (järjekordi, patse) sisse ehitada.

Peale hargmiku elementide ja nendevaheliste ühenduste võib omistada tähendusi tema osade vastastikusele asendile, orientatsioonile kas või ilma-

¹¹ Tallinn, 1977, lk 97.

¹² Lagemist võrkskeemide terminoloogia kohta: U. Mereste, Võrkanalüüs majandusettevõtete juhtimises. Tallinn, 1967, lk 27—33 ja edasigi.

kaariti, suundadele ning distantsidele (harud omavahel või tsentri või kesk-
telje suhtes) jne. Mõnd neist võimalustest kasutas Sutropi väitel August
Schleicher aastal 1861. Hargmikus võib olla harunev ja koonduv poolmik, sa-
muti harunemis- ja koondumistsoonid ja koondumise üksikjuhud. Ja lõpeta-
maks teoreetilist hargmike süstemaatika eskiisi juhin tähelepanu tõestama-
tagi selgele seigale, et isegi puu, too bioloogiline, ei ole kahemõõtmeline, see-
ga on kahemõõtmelisena paberile pandud hargmik üks n -mõõtmelise juhtu-
meid.

Lühidalt nii: puu Urmas Sutropi seiratud mõttes on mudel, mida miski
sunnib olema looduspuu sarnane; hargmik on mudeleid, mida nende otstar-
ve sunnib olema modelleeritava tõsiolu võimalikult adekvaatne kajastis.

Esineja tegi põnevust sellega, et liikus ajas tagasi, avastades aina vara-
samaid hargmiku abil mõtlemise juhtumeid. Kes siis ei teaks, eks ole, et kee-
lepuu leiutas Schleicher aastal 1861 (ainult et temal oli see veel 1863 sugu-
puu, *Stammbaum*). Kuid kas ta seda mitte Darwini pealt maha ei kiiganud?
(Sutropi järeltus talle teada olevaist tõigust on, et ei.) Ja tegelikult toimus
see juba 1860 teoses "Die deutsche Sprache", kus leidub teooriat, algkeele ha-
runemise ideaalskeem, balti, germaani ja indogermaani hargmik. Või kui
täpsem olla, siis 1853, kui Schleicher töötas Praha ülikoolis ja nimetas oma
konstrukti "hargneva puu" skeemiks. Ning kui veel suuremat täpsust taga
ajada, siis sündis keelte hargmik Schleicheri kateedrikaaslase, folkloristi ja
komparativisti František Ladislav Čelakovský käe läbi 1852 (slaavi keelte
kohta, postuumselt trükkis 1853).

Ning kui mitte väga karmilt nõuda puumudelit, siis üks ristumiste või
konvergentsidega hargmik tehti juba, kui Čelakovský oli sülelaps. Ja puu või
hargmik kui säärane tuleb Euroopa kultuuri õieti Francis Baconi (1561—
1626) teaduste liigitelust. Idee võttis omaks Prantsuse entsüklopeedia. Selle
päris viimase kõite vahel (1780) on teadmiste põlvnemise puu ja "see puu",
ütleb Sutrop, "on juba tõeline puu". Ka XVII sajandist leiab esineja hargmikke
ja arutlusi "ristumiste" üle.

Kuid ükskord tuleb tagasiliikumisel ometi piir vastu ja selle taha jääb va-
nemat tüüpi hierarhiakäsitlus. Viimane käibis antiigis ja öeldakse olevat
täiuse omandanud šveitslase Charles Bonnet' (1720—1793) töis. Kõne all on
kõige oleva käsitamine ja kujutamine ridamikuna, nimetatud Jaakobi rede-
liks (vt 1Ms 28). Redel on ühemõõtmeline, ent nagu hargmikki on ta hierar-
hia, kuid samas ei pinu ega saba, sest temasse ei tulda ja temast ei lähtuta,
tal pole sisendit ega väljundit, temas kõik asjad lihtsalt on a l a m a s t ü l e m
a n i, s.t inimeseni, ingliteni või jumala eneseni.

Esineja toonitas kui suurt murrangut, kui mõnede mõtlejate mõtteis tek-
kisid piibli sugupuudest kaugemale minevad põlvnemisseosed. Lisan, et mõt-
telooline piir staatiliste ridamik- ja dünaamiliste hargmikhierarhiate vahel
on üks neid metodoloogia asju, mida meie ajal filoloogias ei õpetatud. Kuid
olen tänulik nüüdki teada saamast. See piir on ehk tähtsuselt võrreldav ise-
gi tollega, mis jääb nullita ja nulliga arvutamise vahele. Kahju, et Sutropid
elavad kaugel Šveitsi rajal, muidu kutsuks neid käesoleva kirjatüki sepa-
raadiga täna õhtuks meite poole teed jooma.

15/16. 04. 1999

Käsitaja lõppu on autor lisanud: [Toim! Viimane lause on vihje Sutropi ette-
kande osale, mis käsitles Schleicheri ja Ernst Haeckeli suhteid. Schleicheri kutse
Haeckelit käsitleval traktaadil on sakslastel huvi ja hoolega arhiveeritud.]

EESTI NÄITEKIRJANDUS JA TEATER PAGULUSES: TEKSTID JA TAUSTAD

PIRET KRUUSPERE

Viiimasel kümnendivahetusel paiskusid ukсед valla ning 1980-ndate aastate lõpus ja 1990-ndate alguses asus kodu-Eesti enese jaoks õhinal pagulaskultuuri avastama. Nüüdseks on too esmane eufooria ammu üle elatud ja paguluse kui fenomeni tasakaalustatum vaagimine seega igati põhjendatud. Siinses artiklis võetakse luubi alla drama kirjandus paguluses — ühelt poolt kirjanduse tervikmaastikul, teisalt vastastikusel sõltuvussuhtes eksiilteatri arenguga. Sellise koosluse käsitlus heidab ehk mõne valgusvihu ka üldisematele tendentsidele pagulaskultuuris resp. -mentaliteedis ning võimaldab teha järeldusi nende esteetiliste ja sotsiaalsete lähtealuste kohta.

Aastakümneid valitsenud nõukogude ideoloogia kajastus paratamatult ka siinsetes kirjandusteaduslikes käsitlustes, seda nii pagulaskirjanike maailmavaatelisi seisukohti kui ka nende loomingut iseloomustades; pagulaste eesmärk säilitada võõrsil eestluse aateid asetati ajastuomase propagandistliku metafoorika kohaselt jutumärkidesse. Ometi tuleb tänase päeva vaatepunktist hinnata väärtuslikuks sedagi tõsiasja, et toonase totalitaarühiskonna tingimustes Eestis pagulaskirjandusest üldse kirjutati.¹ Võrdlusena olgu mainitud, et näiteks teatrielu kohta eksiilis puudus siin avalik teave peaaegu täiesti.

Kirjandusvaatlustega rööbiti on Eestis ilmunud uurimusi ka eksiilkultuuri ja -ühiskonna teiste valdkondade kohta: kujutavast kunstist on avaldatud üksikkäsitlusi ajakirjas Kunst jm, muusikast ja muusikutest leidub kirjutisi ajakirja Teater. Muusika. Kino veergudel ning lugejateni on jõudnud ka raamat Avo Hirvesoo sulest.² Ajakirjanduslikust tegevusest võõrsil ja sealsest perioodikaväljaannetest on kirjutanud Tiit Pruuli.³ Paguluse ja kodumaa vahelisi, sageli üpris komplitseeritud suhteid on kiretute arhiividokumentide vahendusel vaadeldud ajaloolane Indrek Jürjo.⁴

¹ Nii eksiilis kui ka Eestis ilmunud materjalide kohta, mis annavad ülevaate paguluses avaldatud kirjasõnast, samuti kodumaise süvenenuma uurimistöö käigust alates 1980-ndate aastate lõpust vt: Sissejuhatus. — P. Kruuspere, Näitekirjandus. Eesti pagulaskirjandus 1944—1992. Collegium Litterarum 5. Tallinn, 1993, lk 5—9. Nimetatud allikas loetletud käsitlustele on lisandunud: A. Vinkel, August Mälk. Tallinn, 1993 (2. tr Tartu, 1997); A. Valmas, Kodutanumast kaugemale. Valik artikleid väliseesti kultuurist. Tallinn, 1994; O. Kruus, Kirjanik Raimond Kolk. Tallinn, 1995; O. Kruus, Eestiga südames võõrsil. Kirjutisi eesti pagulaskirjandusest. Tallinn, 1996; TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse sarjas "Eesti pagulaskirjandus 1944—1992" on ilmunud kokku neli köidet uurimusi, lisaks mainitud näitekirjanduse käsitlusele: Ö. Kepp, A. Merilai, Luule. Collegium Litterarum 6. Tallinn, 1994; M. Kalda, Kirjandusteade. P. Viires, Kriitika. R. Krusten, Lastekirjandus. Collegium Litterarum 7. Tallinn, 1995; Ü. Tonnts, Memuaristika. H. Rebane, Tõlkekirjandus. E. Teder, Kordustrükkid. Collegium Litterarum 8. Tallinn, 1996. Bio- ja bibliograafilisest materjalist on TA raamatukogu väljaandena ilmunud: Marie Under. Personaalnimestik. Tallinn, 1994.

² A. Hirvesoo, Kõik ilmalaanen laiali. Lugu eesti pagulasmuusikutest. Tallinn, 1996.

³ T. Pruuli, Eesti ajakirjandus väljaspool Eestit 1940—1950. — Eesti ajakirjanduse ajaloo VII. Tartu, 1991, lk 151—182; T. Pruuli, Eesti kultuuriajakirjad sõjajärgsel Saksamaal. — Vikerkaar 1991, nr 8, lk 52—56.

⁴ I. Jürjo, Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, 1996.

Pagulasteatrit ja näitekirjandust on Eestis uurinud Luule Epner, Ants Järv ja Piret Kruuspere,⁵ Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetoolis on valminud diplomitööd pagulaskirjanike draamaloomingust; pagulasdraama retseptiooni Eestis kajastavad samuti väliseesti autorite näidendite siinsete lavastuste arvustused.

Näitekirjanduse suhteliselt tagasihoidlikku ja kõrvalisemat asendit pagulaskirjanduse üldpildis — seda on peetud isegi kõige vähem arenenud kunstialaks ning peamise põhjusena on viidatud pagulasteatri üldisele loomingu- ja paigalseisule — peegeldab kujukalt juba nimetatud põhiliigi puhtmahuline esindatus kirjanduslugudes. Nii pühendab Arvo Mägi, Karl Ristikivi ja Bernard Kangro "Eesti kirjandus paguluses 1944—1972" (Lund, 1973) näitekirjanduse vaatlusele vaid viis lehekülge. Analoogiline on olukord ka läti ja leedu pagulaskirjanduses. Ülevaadetes draamakirjandust üldjuhul kas lihtsalt ei mainitagi⁶ või nimetatakse vaid üksikuid nimesid: lätlane Martin Zīverts⁷ oli näitekirjanikuna tuntud juba sõjaeelses Eestis ning populaarne ka eesti pagulasteatrite repertuaaris, leedulane Antanas Škema leiab 1950-ndate aastate lõpus leedu eksiilkirjanduse üldmaastikul esiletõstmist küll eeskätt prosaistina,⁸ kuid hiljem, 1980-ndatel aastatel on tema draamalooming jõudnud isegi Broadway lavale.⁹

Puhtinformatiivselt annab dramaturgelistest tekstidest paguluses ülevaate ESTO '84 puhul ilmunud teatmeteos "Välis-eesti draamakirjandus 1944—1984" (Toronto 1984, koostaja Elsa Vellner), registreerides ka käsikirjalised teosed ning seejuures needki, mis polnud lavale jõudnud. Käesoleva artikli autor on nii oma varasemates käsitlustes kui ka siinses kirjutises lähtunud põhimõttest vaadelda nii trükitud kui ka lavastatud (sh valdavalt käsikirjalisi) tekste, kuna pagulasoludes on näitekirjanduse trükiproduktioon eriti ahtaks jäänud. Iseloomulikult kõnekas on puhtstatistiline pilt: B. Kangro tõdeb ajavahemiku 1944—1954 kohta, et eri raamatuna puudub näidendivorm peaaegu täielikult;¹⁰ aastatel 1945—1964, mil Eestis ilmus trükist 70 algupäraselt näidendit, on pagulusest võrdluseks kõrvale tuua vaid üksainus; 1972. aastaks oli eksiilis lisandunud veel kaks trükist ilmunud draamaraamatut;¹¹ 1951—1994 tegutsenud kirjastuse Eesti Kirjanike Kooperatiiv kogutoodangu (142 teost) hulgas oli vaid kolm näidendiraamatut.¹² 1980-ndate

⁵ L. Epner, Ilmar Külveti näidendite poeetikast. — Keel ja Kirjandus 1990, nr 11, lk 673—679; L. Epner, Märkmeid ruumipoeetikast Bernard Kangro näidendeis. — Keel ja Kirjandus 1991, nr 6, lk 334—340; L. Epner, "Sild üle mere" Ilmar Külveti loomingu- ja väliseesti kirjanduse konverents. Collegium Litterarum 4. Tallinn, 1991, lk 89—95; L. Epner, Teatriprobleemid ajakirjas "Mana". — Teater. Muusika. Kino 1992, nr 3, lk 86—89; A. Järv, Väliseestlaste teater ja drama. Tartu, 1991; P. Kruuspere, Eesti näitekirjanikud Kangro ja Külvet. — Teater. Muusika. Kino 1990, nr 12, lk 9—15; Näitekirjandus. — P. Kangro (Kruuspere.), K. Muru, Ü. Tonts, Väliseesti kirjandus. Tallinn, 1991, lk 69—78; P. Kruuspere, Näitekirjandus. Eesti pagulaskirjandus 1944—1992; P. Kruuspere, Kuningatütre teenijast *grand old lady*'ni. Lensi Römmer (1903—1993). — Teater. Muusika. Kino 1994, nr 3, lk 82—91.

⁶ A. Ivask, Viimaseaja läti eksiilkirjandus. — Mana 1964, nr 4—5, lk 265—269; M. Gūtmane, Sissevaade läti pagulaskirjandusse I—III. — Vikerkaar 1991, nr 8—10, lk 71—75, lk 66—71, lk 64—68.

⁷ K. Dravinš, Läti kirjandus paguluses. — Tulumuld 1951, nr 2, lk 153.

⁸ Mana ankeet [Henrikas Radauskas]. — Mana 1959, nr 1, lk 54—55.

⁹ M. Valgemäe, Kummitused. — Tulumuld 1985, nr 3, lk 135—136.

¹⁰ B. Kangro, Arvd ja elu eesti pagulaskirjanduses. — Tulumuld 1955, nr 1, lk 43.

¹¹ Draama. — A. Mägi, K. Ristikivi, B. Kangro, Eesti kirjandus paguluses 1944—1972. Lund, 1973, lk 124.

¹² A. Mägi, V. Uibopuu, Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1951—1994. — Looming 1995, nr 1, lk 127.

aastate lõpus tunnistab B. Kangro, et "draamakirjandus trükituna peaaegu puudub".¹³ Suurema osa pagulasnäitekirjandusest (ligikaudu 70% üldmahust) moodustavadki seega käsikirjalised tekstid. Nende puhul on siinkirjutaja määravaks pidanud lavastamise fakti (lavastamata käsikirjalised näidendid on kõrvale jäetud ja selles mõttes erineb allakirjutanu valikuprintsiip näiteks A. Järve omast¹⁴). Samuti ei puudutata alljärgnevalt lastenäidendeid, mida on põgusalt käsitletud Reet Krusten.¹⁵

Kirjanduse ühe põhiliigina kuulub näitekirjandus oma spetsiifika tõttu ühtlasi ka teatri mõjusfääri, nõnda ei pääsegi draamauurija mööda kirjanduslike tekstide ning teatri seoste ja vastastikuse mõju probleemist. Selles küsimuses toetab siinkirjutaja L. Epneri seisukohta: kirjandusloo huviorbiiti võiks võrdselt tekstiga kuuluda ka viimase teatritretseptioon.¹⁶

Näitekirjandus ja teater pagulaskultuuri üldtaustal

Pagulased ise võrdsustasid eksiili mineku missiooni täitmise, kohustusena hoida elus eesti kultuuri ja säilitada vaimset järjepidevust sõjajärgses Eestis saavutatute ja looduga. Vaimusilmas nähti küllap ka kultuurielu puhul võimalust koju tagasi pöörduda. Pagulaskultuuri asendi ning staatuse poliitilises kontekstis määratles Ilmar Talve väga ilmekalt juba 1949. aastal, tõeäraselt ühelt poolt nimetatud nähtuse paratamatult ajutist või üleminekulist loomust ning teisalt selle seotust poliitilise võitlusega.¹⁷ Kultuuri esmafunktsioonidena tõsteti eksiilis esile rahvuse integreerimist ja rahvuslikku enes säilitamist, n-ö positiivse identsuse alalhoidu. Seejuures aga peegeldusid kultuurimääratlustes, eriti paguluse algusaegadel, võrdselt nii säilitav, konsolideeriv kui ka võitluslik alge, 1947. aastal on kirjanik A. Mägi nimetanud kultuuri otsesõnu relvaks "nii oma õiguste kaitsel kui ka rünnakul".¹⁸ Konkreetset kirjanduse puhul on samuti rõhutatud väliste *resp.* poliitiliste tingimuste suurt kaasmõju, lootes ühtlasi, et pagulaskirjanduse olemasolu aitab kodumaalgi eestikeelset kirjasõna üleval hoida.¹⁹ Teatrit peeti tähtsaks teguriks kultuurilises säilimises ning rahvuskultuuri hiilgavaks propageerimisvõimaluseks.²⁰ Siingi ei suudetud vältida võitlusliku aspekti allakriipsutamist.

Pagulasperioodikas jm sõnavõttudes kohtame üldse üsna tihti pisut paeteilist metafoorikat, iseloomustamaks erinevate kultuurivaldkondade või nende esindajate eesmärke-funktsioone eksiilühiskonnas (teater kui *tule süütaja, üks lampidest meie rahvuslikus kultuuriteostuses*; näitlejad kui *vabatahtlikud pritsimehed, tulehoidjad, linnud, kes tõusevad küll õhku, aga ei saa lennata* jms). Seegi annab omal kombel tunnistust asjaolust, et sageli muutus nii üldkäsitlustes kui ka päevakriitikas kõige tähtsamaks pagulaskultuuri kui fenomeni olemasolu, omakultuurilise tegevuse fakt kui niisugune. Nõnda on peetud omaette imeks ka teatritegevuse kestmist: "Võib-olla, et eesti

¹³ B. Kangro, Eesti kirjakuulutaja eksiilis. Lund, 1989, lk 198.

¹⁴ A. Järve, Väliseestlaste teater ja draama, lk 170—175.

¹⁵ M. Kalda, Kirjandusteadus. P. Viires, Kriitika. R. Krusten, Lastekirjandus, lk 111—112.

¹⁶ L. Epner, Mida teha näitekirjandusega? Draamakäsitus kirjandusloos. — Keel ja Kirjandus 1997, nr 11, lk 740, 742.

¹⁷ I. Talve, Halli horisondi ees. Mõtteid pagulaskirjanduse teest ja tulevikust. — Sõna 1949, nr 5, lk 328, 338; seosele poliitikaga viitab I. Talve ka aastakümneid hiljem, vt I. Talve, Kirjandus ja poliitika. — Looming 1989, nr 7, lk 991, 993.

¹⁸ A. Mägi, Eestilise kultuuripildi äärjooni. — Kauge Kodu 1947, nr 10—11, lk 22.

¹⁹ A. Mägi, Eesti kirjanduse eeldustest siin ja seal. — Tulimuld 1968, nr 3, lk 142.

²⁰ A. Adson, Eesti pagulasteatri kriis. — Oma Maa 1949/50, nr 4, lk 47; A. Sepp, Mõtteid lava ümber. — Kauge Kodu 1946, nr 3, lk 46.

teater paguluses ei ole eriti kuhugi välja jõudnud, kuid kahekümne aastaga on ta kindlalt püsima jäänud.²¹ Selle nähtuse üle on imetlust avaldanud isegi need, kes üldjuhul eelistavad ratsionaalsemat analüüsi, nagu näiteks Mar-di Valgemäe.²²

Mainitud lähtealuselt johtus omakorda liigrõhutatult retrospektiivne orientatsioon, mis oli sotsiaalpsühholoogilises plaanis igati mõistetav, mida aga siiski ka ärevust tekitava määrgina teadvustasid üpris mitmed kultuuriinimesed (Ants Oras, Hanno Kompus, Ivar Ivask, I. Talve). Kirjanduses avaldus see minevikkusuunatus eeskätt ainekultuuris — märgatavalt suur osa teoseid hõlmab aastaid 1939—1944. Selle temaatika kajastamine rahva traagilise saatuse suurte jutustuste²³ vormis kannatab aga pahatihti üheplaanilise, kroonika- või reportaazilaadse kujutusviisi all. (Sama tendents ilmneb lätlaste ning leedulaste eksiilkirjanduses.²⁴) Teisalt pole põhjust eitada rahvustele ühiskogemusele apelleerivate kirjandus- ja kunstiteoste vabastavteerapilist toimet; meenutagem võrdlevalt kas või 1980—1990-ndate aastate Eesti kultuuripilti.²⁵ Paraku ei kujunenud suhe traditsiooniga, sõjaeelse Eesti Vabariigi aegse kultuuripärandiga eriti loominguks. Pigem klammerduti olemasoleva säilitamise, kasutamata piisavalt võimalusi ühe või teise valdkonna edasiarendamiseks ja uuendamiseks. Nii on M. Valgemäel põhjust 1970-ndate aastate lõpus teatritegijatele ette heita vaimset mugavust ja instinktiivset vastuseisu modernistlike teoste õppimisele.²⁶ Paradoksaalsena mõjus taoline konservatiivsus ning isegi isoleeritus, mis väljendus muu hulgas kultuurikontaktide vähesuses ka asukohamaa(de)ga, just sõjajärgse Euroopa vaimuelulises kontekstis, leiab Rein Ruutsoo, ning on ühe võimaliku põhjusena osutanud tõenäoliselt nii mõnegi kunstiniimese jaoks ilmnenu ootamatult suurele kultuurilisele distantssile sõjaeelse Eesti ning sõjajärgse Euroopa kultuurimaastike vahel.²⁷ Teatrikunsti puhul mängisidki kahtlemata oma rolli arengu erinevad alused Eestis ja mujal Euroopas.²⁸

Vajadust tihedamate suhete järele asukohamaa kultuurieluga küll tajuti ning deklareeriti, aga konkreetne sellesuunaline tegevus jäi siiski napiks ning juhuslikuks. Samuti ei suudetud piisavalt teoks teha H. Kompuse poolt 1953. aastal sõnastatud pagulaskultuuri üht n-ö lähte-eelist — pääsu rahvusvahelisele areenile.²⁹ Ühe põhjusena on kirjanikke takistanud euroopalikule kultuuriauditooriumile orienteerumast juba mainitud minevikkusuunatus ainekultuuri valikul. Rääkimata keelebarjäärist, mis tõstatab omakorda tõlkeprobleemi. Ka teatriga seoses tuli paraku õige pea teha mõõndus, et nimetatud kultuurivaldkond "ei ole suuteline kasutama paguluse eeldusi ega ammutama ergutust paguluse probleemidest".³⁰ Seotus emakeelega kujunes üldjuhul just professionaalsete teatriinimeste jaoks traagiliseks piiranguks, takistades erialase töö leidmist muukeelses keskkonnas.

²¹ V. Voitk, Kakskümmend aastat eesti teatrit paguluses. — Eesti Päevad 3. Toronto, 1964, lk 57.

²² Eesti Üliõpilaskond USA-s Vilistlaskogu referaatkonverents 1969. — Mana 1970, nr 37, lk 99.

²³ I. Ivask, Kriitilisi mõtisklusi. — Tulimuld 1952, nr 1, lk 35.

²⁴ M. Gutmane, Sissevaade läti pagulaskirjandusse III, lk 64—65.

²⁵ I. Talve, Kirjandus ja poliitika, lk 993—994.

²⁶ M. Valgemäe, Meie repertuaar. — Mana 1979, nr 47, lk 19.

²⁷ R. Ruutsoo, Eesti Vabariigis kujunenud esteetilise mõtte edasikestmine paguluses (sõjajärgsed aastad). — Välismaise eesti kirjanduse konverents Tallinnas 28. ja 29. nov. 1988. a. Ettekanded 1. Tallinn, 1989, lk 22.

²⁸ T. Reijonen-Uibopuu, Nüüdiskunsti kriis. — Tulimuld 1957, nr 2, lk 59.

²⁹ Hanno Kompuse kiri toimetusele teemil "Eesti kultuurielu paguluses". — H. Kompus, Kustutatama nälg kunsti järele. Toronto, 1976, lk 164.

³⁰ Hanno Kompuse kiri toimetusele, lk 164.

Ükski rahvuskultuur ei saa aga eksisteerida täielikult hermeetilise süsteemina. Noorem põlvkond hakkas paratamatult orienteeruma asukohamaa kultuurile. Teatrikunstis oli kontrast võrdlustaustana toimiva kaasaegse lääne avangardteatri ning aja jooksul üha enam amatöriseeruvate pagulastruppide vahel ilmselt eriti tuntav. Eksiilühiskonnas ei kujunenud probleemiks mitte üksnes kultuuriline ümberorienteerumine, vaid ka üldise kultuurihuvi märgatav langus, mida täheldati juba 1940.—1950-ndate aastate vahetusel ning mida nimetati kultuurihuvi pühapäevastumiseks. 1970-ndatel aastatel oli juba põhjust tõdeda, et kultuuritraditsioon ei hõlma enam kogu pagulasühiskonda ning irdumine ühtsest protsessist ähvardab just nooremat põlvkonda. M. Valgemäe nägi põhjusena muu hulgas ühekülgsust, isegi autoritaarset lähenemist rahvuslikule vaimupärandile, samuti osutas ta kultuurivara vahendamise aegunud ja diletantlikule metoodikale.³¹

Paguluse kultuurielu vaieldamatuks võtmeküsimuseks on olnud institutsioonide, täpsemalt — nende tegutsemise järjepidevuse probleem. Pidevate struktuuride teket rahvuslikus kultuurikehas on eestluse säilitamisel ja kasvul vältimatuks pidanud eestluse analüütiline uurija Walter Rand.³² Tegelikkuses tagaski kultuurilise aktiivsuse paguluses mitmete organisatsioonide tegevuse taas- või esmakäivitamine, mis põhines juba XIX sajandi rahvuslikust ärkamisajast pärit ja ka omariikluse aegset ühiskondlikku struktuuri teatud osas kandnud kodanike aktiivsuse printsiibil.³³ Mitmetel põhjustel ei suudetud aga luua ei pikemat aega tegusalt toimivaid teatriorganisatsioone ega ka kutselisi truppe. Üks eksilteatri ideelisi reformaatoreid Ilmar Mikiver on leidnud, et teatril võiksid pagulasühiskonnas olla suuremadki rahvust integreerivad võimalused kui näiteks muusikaüritustel, samas oli ta aga sunnitud tunnustama, et teatri rahvuslik missioon pole leidnud piisavat vastupeegeldust ei avalikkuse silmis ega ka kesk- või katusorganisatsioonide tegevuskavades.³⁴ Paratamatult mängisid eksiliski teatri arengus kaasa puhtisiklikud mõjutegurid. Nõnda keskendus teatritegevus pigem üksikutesse huvigruppidesse ning ideed ja ettepanekud selle loovamaks ümberkujundamiseks, sealhulgas näiteks rühmateatri või koondtruppide loomiseks (Ilmar Külvet, M. Valgemäe, I. Mikiver), jäid tegelikkuses vastukajata.

Omaette küsimuseks pagulaskultuurist kõneldes on selle avaldumisvormide määratlemine skaalal: *professionaalsus* — *harrastuslikkus*. Nagu mainitud, oli teatri puhul valdavaks asjaarmastajate juhuteater³⁵ ning sellest lähtekohast tulebki nimetatud kunstiliigi eesmäärke ja funktsioone analüüsida. Võrdluseks: väliseesti kujutava kunsti kohta on Jüri Hain möönnud, et ka seal esineb omajagu harrastuslikkust, "samas on osal viimasest olnud märgatav tähtsus rahvusliku ühtekuuluvustunde kindlustamisel, eesti kunsti reaalse edasikestmisel".³⁶ Omaette metodoloogilise küsimusena kerkib seega esile vajadus uurida põhjalikult pagulaste rahvusgrupi kultuuritausta ning -retseptiooni erijooni.

Samuti ei pääse mööda *rahvuslikkuse* ja *rahvusluse* mõistetest. A. Oras tunnustab 1951. aastal, et rahvuslus on paguluses küll tugev, selle avaldumisvormi peab ta aga endistest isegi primitiivsemateks, "kontakti ümbritse-

³¹ M. Valgemäe, Eessõna asemel. — Mana 1971, nr 37, lk 9.

³² W. Rand, Loov eestlus. — Mana 1981, nr 49, lk 43.

³³ V. Uibopuu, Kuidas suutsime säilitada oma kultuuri? — Looming 1993, nr 7, lk 973—974; I. Talve, Kirjandus ja poliitika, lk 993.

³⁴ I. Mikiver, Ideaalne pagulasteater. — Mana 1965, nr 3 (27), lk 48.

³⁵ Hanno Kompuse kiri toimetusele, lk 164.

³⁶ J. Hain, Väliseesti kunst ja meie. — Välismaise eesti kirjanduse konverents Tallinas 28. ja 29. nov. 1988. a. Ettekanded 2. Tallinn, 1989, lk 48—49.

va kultuurieluga näib olevat vähe”.³⁷ Rahvusega ning rahvusliku eneseväljendusega seotud küsimusi märgistab paguluses paratamatult pateetilis-emotsionaalne pitser. Pagulasteater ja -draama käsitlesid eesti identiteedi teemat rõhutatud, isegi näpuganaäitavalt plakatliku otsekoheusega. Rahvuslik patriotism ning paatos otsisid tihti väga sirgjoonelist dramaturgelist ning lavakunstilist väljendusvormi, suhe ”eestlusse” ja Eesti ajalukku väljendus nii otsesõnu (Rudolf Lipu näidendi pealkiri ”Ma olen eestlane”) kui ka illustriivselt (nt Gunnar Neeme ajalooline kompositsioon ”Mustade ristide maa”). Esteetiliste kriteeriumide teatud taandumist illustreerib näiteks teatri puhul Eduard Reiningi tõdemus: ”...teatritöö muutub paguluses kunstiloomingust tarbekunstiks”.³⁸ Eestis võib teatud analoogiat täheldada nn laulva revolutsiooni kõrglaine ajast, mil Peeter Oleski tähelepanekul pandi rõhk ”selliste rahvuslikele ideaalidele, mille teenistuses sündinud teosed viivad ”Eesti asja” edasi. Esteetiline täiuslikkus on teisejärguline võrreldes ideoloogilise alltekstiga”.³⁹

Esteetilise mõtte arengut paguluse algerioodil lähemalt analüüsinud R. Ruutsoo (kahjuks puudub seni samavõrd põhjalik käsitlus eksiili järgnevate aastakümnete kohta) juhib tähelepanu mõistete *realism*, *modernism* ja *rahvuslikkus* üldisematele peegeldustele ja vaatlustele toonastes esteetikalastes kirjutistes. Tema sõnul oli ülendatud, elamusliku realismi taotlus eksiili tingimustes täiesti loomulik.⁴⁰ Samavõrd läbivalt torkab silma rahvuslikkuse nõue teatri- ja draamakunstis, seda eriti 1940-ndatel aastatel: ”Rohkem oma ja rahvapärast nõuab aeg” või ”Näidelgem eesti realistlikku, elulähedast näidendit kaine, eestipärase rahu ja lihtsusega”.⁴¹

Vaieldamatult eksisteerivat konflikti Eesti Vabariigi aegse kultuuritraditsiooni ja kaasaegse maailmakultuuri modernistlike suundade vahel ei tarvitse R. Ruutsoo sõnul küll üle dramatiseerida,⁴² ometi on see fakt küllalt kõnekas ning ilmneb teatritegevuses drastilisemalt kui teistes kultuurivaldkondades. Stockholmi Eesti Teatri kauaaegse eestvedaja Lensi Römmeri lavastajate vaatlusest ilmneb näiteks, kuivõrd teadlikult jätkati kas või nimetatud trupis omaaegse Tallinna Töölisteatri kui rahvaliku teatri traditsiooni.⁴³ Paguluse teatriarvustusest kostis ühtaegu nii kriitilisi hinnanguid kivinenud või isegi nn tellimusrealismi aadressil kui ka ootusi just nimelt maalähedase realismi järele või sedastusi, et n-õ külateatri harrastus ongi üks eestlaste rahvuslikke trumpe.

Realistliku, aga sellega rööbiti ka teatud tundelise, tihti ühiskogemusele panustava lavastus- ja mängulaadi eelistamine seadis repertuaarile piiranguid või isegi pärssis selle valikut, välistades sageli avangardistlikumad draamatekstid. Muu hulgas mõjutas teater seeläbi suuresti ka algupärase dramaturgia arenguhoont. Samuti võis taoline konservatiivne tõlgendusprintsip sattuda ühel või teisel konkreetsel juhul vastuollu modernistlikuma

³⁷ A. O r a s, Laiemasse ringi. — Tulinuld 1951, nr 6, lk 410.

³⁸ E. R e i n i n g, Teatritöö pagulasaastail Rootsis. — Eesti Päevad Stokholmis. Uppsala, 1968, lk 66.

³⁹ P. O l e s k, Rahvuskirjandus aksioloogilises mõttes. — Kõnelusi rahvuskirjandusest 1. Collegium Litterarum 1. Tallinn, 1990, lk 105.

⁴⁰ R. R u u t s o o, Eesti Vabariigis kujunenud esteetilise mõtte edasikestmine paguluses (sõjajärgsed aastad), lk 26, 29.

⁴¹ K. S ö ö d o r, Teatriküsimusi. — Kauge Kodu 1947, nr 6—7, lk 39; A. S e p p, Mõtteid lava ümber, lk 48.

⁴² R. R u u t s o o, Eesti Vabariigis kujunenud esteetilise mõtte edasikestmine paguluses (sõjajärgsed aastad), lk 23.

⁴³ P. K r u s p e r e, Kuningatütre teenijast *grand old lady*'ni. Lensi Römmer (1903—1993), lk 87—88.

või lihtsalt tavapäratumas stiilivõtmes kirjutatud dramaturgilise tekstiga (nagu see juhtus näiteks B. Kangro sümbolistliku lühidraama "Üle jõe" lavastusega 1970. aastal Stockholmi Eesti Teatris). Avangardsem, eksperimentaalsem hoovus tungib pagulasteatrisse ja -näitekirjandusse silmatorkavamalt alles noorema põlvkonna esindajate näol (neist representatiivseim on Elmar Maripuu, kes ühendab oma isikus draamakirjaniku ja lavastaja; tema kõrval mainitagu veel näiteks Linda Pakri ja Marika Blossfeldti nime), kuid nende tegevusraadius hõlmab juba võõrkeelset ja enamasti professionaalsemat teatrilava.

Eesti teater paguluses

Eesti teatriloo seisukohalt vastanduvad kodueesti ning väliseesti teater eeskätt professionaalsuse pinnal. Ometi on põhjust teatritegevust eksiilis käsitleda ühe, mõneti küll marginaalse, aga seejuures üpris kindlalt piiritletud perioodi *resp.* nähtusena, saksa teatriteadlase Erika Fischer-Lichte määratlust⁴⁴ kasutades nn mikroajaloona.⁴⁵

Kodumaalt eksiili lahkunud üle saja teatriinimese löid suuremad teatrirühmad algselt Rootsis ja Saksamaal, hiljem kujunesid keskusteks Rootsi, Ameerika Ühendriigid, Kanada ning Austraalia. Teatritegevus kulmineerus 1940.—1950-ndatel aastatel ja hakkas 1960-ndatel vaikselt vaibuma. Samas näib alates 1960-ndatest aastatest olevat paratamatu teatri areng väike-truppide ning kammerlikumate väljenduslaadide (luule-, kirjandus-, tuba-, kohvikteatri) suunas.

Just teater pakkus — nii emakeelt säilitades kui ka erinevaid põlvkondi ühte liita püüdes — seda kogoduslikku ühistunnet, mida eksiili reaalloludes nii väga vajati. Selles mõttes kõlab määratlus ühelt kavalehelt — "kodutunde ja kunstiloomingu süntees" — vägagi täpselt. I. Mikiver seadis teatri ette ülesande täita pagulasühiskonnas mitte üksnes lõbustuspaiga, vaid samavõrd näiteks ka rahvaülikooli, parlamendi ja palvemaja funktsiooni.⁴⁶ Teine teatrireformaator, kirjanik I. Külvet nägi ideaalis pagulasteatri toimimisvõimalusi eksiilühiskonna foorumina ja realiseeris selle nägemuse hiljem oma publitsistliku suunitlusega ja mitmekesise vormiga näidendites.

Teatriteadlane Bruce A. McConachie on osutanud filosoof Kenneth Burke'i väitele, et üldjuhul kompenseerib samastumine lahusolekut (paguluse puhul äralõigatust kodumaast — P. K.). Refereerinud Burke'i esitatud reetoorilise identifitseerumise ehk samastumise kolme versiooni, nimetab McConachie neid tinglikult ühisplatvormiks, samastumiseks antiteesi kaudu ja n-ö "hegemonse meie"-tunde loomiseks ning viitab võimalusele rakendada vastavaid mõisteid ka teatriajaloo uurimisel.⁴⁷ Teise maailmasõja aastail te-

⁴⁴ P. Koski, Tekstista esitykseksi — teatterihistorian tulkintaa. — Helmi. Simpukka. Joki. Kirjallisuushistoria tänään. Helsinki, 1995, lk 95.

⁴⁵ Uurimusi eestlaste teatrirharrastustest väljaspool Eestit esindavad käsitlus Peterburi Eesti Seltside teatritegevusest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses, vt: V. Samoilov, Peterburi Eesti Seltside teatritegevus 1873—1917. Tallinn, 1991; ülevaade väliseesti teatrist ja draamast: A. Järv, Väliseestlaste teater ja draama.

⁴⁶ I. Mikiver, Ideaalne pagulasteater, lk 47. Üleskutses aimub tuglaslikke allusioone: nimelt kirjutab F. Tuglas 1934 ilmunud "Lühikeses eesti kirjandusloos" rahva eneseväljenduse teostumise kohta kirjanduse kaudu järgmised read: "See oli ta parlamendiks, ülikooliks ja kirikukantsliks, ning ajuti näib, nagu langeks kogu kultuurielu ülejäägita ühte kirjandusliku eluga." — F. Tuglas, Lühike eesti kirjanduslugu. Tartu, 1934, lk 6.

⁴⁷ B. A. McConachie, Using the Concept of Cultural Hegemony to Write Theatre History. — Interpreting the Theatrical Past. Essays in the Historiography of Performance. Iowa, 1989, lk 46—47.

gutsenud soome rindeteatrite tegevust, sh nende repertuaari analüüsid es on soome teatriuuriija Annukka Ruuskanen järeldanud, et trupptide eesmärk oli grupilise samastumise vahendusel just nimelt hegemoonse ühistunde loomine. A. Ruuskaneni uurimuses esilekerkivad märksõnad (*rahvalik kunst, ajaviide, ideoloogiline suunitlus, pedagoogilised ja identiteediga seostuvad mudelid*) osutuvad samavõrd aktuaalseks ka eesti pagulasteatrist — ja laiemaltki pagulaskultuurist — kõneldes. A. Ruuskanen nendib J. S. R. Goodladile toetudes — viimase väitel ühendab rahvalik teater inimesi eriti kriisiaegadel —, et propaganda ja ajaviide ei välista teineteist ning nõnda liitusid ka soome rindeteatrite mängukava koostamisel nii majanduslikud, ajaviitelised kui ka ideoloogilised motiivid.⁴⁸ Taas on põhjust tõmmata teatud rööpsusi eesti pagulasteatriga — osutades ideoloogiliste konventsioonide kaastoimele⁴⁹ või määratledes suurt osa pagulasnäidendeist ning teatrilavastustest kui ideologiseeringuid, s.t dramaturgilisi tekste ning lavastusi konkreetses ühiskondlikus kontekstis, kui lähtuda näiteks Patrice Pavis' poolt väljapakutud tüpoloogiatest.⁵⁰

Analüüsidest rahvuslike ja antirahvuslike tendentside vahekorda kultuuris, on Peeter Torop väitnud, et rahvuskirjanduse puhul määravad selle funktsionaalse väärtuse proportsioonid kultuuri komplementaarsuse (täiendussuhete) ja antagonistlikkuse vahel: mida rõhutatamad on kultuuris täiendussuhted, seda rikkam on kultuur.⁵¹ Pagulaskultuuris, nii teatris kui ka kirjanduses, võib tõdeda just nimelt täiendussuhete vähesust. Esteetilises plaanis keskenduti pigem ühele, sõjaeelsest ajast pärit traditsioonile või kaanonile. Teisalt ei saa traditsiooni tuge mõistagi ei eitada ega välistada, nii on Juri Lotman just teatrikunsti spetsiifikas pidanud oluliseks erilist keelt, mis rajaneb rahvuskultuuri taval, kuna sellelt pinnalt saavad toimida nii tekstid kui ka kollektiivse vastuvõtu üldised ja ühised koodid.⁵²

Kõrvutuses *traditsioon* — *maailmakultuuri mõjutused* kaldub väliseestlaste teatritegevus, nagu nägime, pigem traditsiooni poole. Juba mängukavades eelistatakse — ka tõlkenäidenditena — varem Eestis repertuaaris olnud, n-ö äraproovitud rahvatükke ja komöödiad (autoreiks Agapetus, M. Pagnoli jt), lääne väärt-dramaturgia (W. Shakespeare, G. B. Shaw, T. Williams, E. Albee, S. Beckett, E. Ionesco jt) jõuab lavale vaid üksikutel kordadel ja ka siis ei küüni harrastustrupid pahatihti teose kunstiväärtusliku tõlgendusesi.

Konservatiivsetest hoiakutest paguluse kultuurielus andsid kõige otsesemalt märku kunsti tarbijaskonna ootused ja hinnangud. Eriti tajutatav on sõltuvussuhe publikumaitsega (mida kaasaegne arvustus on isegi publiku diktaadiks või terroriks nimetanud) teatrikunstis, mispuhul pagulaskonna arvuline piiratus eriti määravat rolli etendas. Teatriteadlane Marvin Carlson on retseptisiooniteoretik Stanley Fishile toetudes väitnud, et just teatrikunsti kollektiivses retseptisioonis ilmneb aktiivsem vastupanu

⁴⁸ A. Ruuskanen, Populaaridraama rintamateaterin palveluksessa. — Lihasta sanaksi. Tutkimuksia suomalaisesta teatterista. Helsinki, 1997, lk 193—194, 196—197.

⁴⁹ Vt M. Esslini käsitlust sotsiaalsete konventsioonide kaasmõjust teatris: M. Esslin, The Field of Drama: how Signs of Drama Create Meaning on Stage and Screen. London—New York, 1987, lk 141.

⁵⁰ P. Pavis, From Text to Performance. — Performing Texts. Philadelphia, 1988, lk 93—94.

⁵¹ P. Torop, Rahvuskirjanduse ontoloogilisest paradigmat. — Kõnelusi rahvuskirjandusest 1. Collegium Litterarum 1. Tallinn, 1990, lk 73—74.

⁵² J. Lotman, Lavasemiootika. — J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tallinn, 1990, lk 189.

eksperimentidele.⁵³ Orienteeritus vaatajaskonna valdava osa eelistustele, mida M. Valgemäe määratles melodramaatilise maitsega,⁵⁴ avaldus eksiilis nii domineeriva mängulaadi kui ka repertuaarivaliku puhul.

Ei saa väita, nagu neid suundumusi ja hoiakuid poleks märgatud ega neid väärata üritatud. Näiteks esineb Rudolf Lipp üleskutsega: "Meie mõte tulla eesti teatrisse peaks olema paenduvam. Tulla ka siis, mille vastu seistakse. Vedelvorsti pastal võib olla sama suure mõttega kirjutatud kui mõni sürrealistlik eluvaade või vastupidi."⁵⁵ W. Rand osutab väliseestlaste kui just kultuuriliselt defineeritud rahva juures vajadusele luua oma mitmekesisuses kõitev kultuuriatmosfäär, millega vältimatult liitub ka kultuurimäära erinevuste aktsepteerimine.⁵⁶ Kahjuks jäi aga pagulasteatri üldpildi ning uuenduslike ideede vahele üldiselt haigutama küllalt sügav kuristik.

Omaette komplitseeritud küsimus on pagulasühiskonna enesepeegeldus kunsti kaudu. Eeskätt vanema põlvkonna jaoks on teatud teemad, näiteks pagulaskonna eneskriitiline analüüs ja sisevaatlus, olnud tabuks *a priori*. Eelöelduga seoses tõstatub — pagulasoludes mõneti isegi paradoksaalsel moel — küsimus loovisiku loomevabadusest. Nähtus, mida totalitaarse ühiskonna tingimustes tunneme tsensuuri nime all, polnud aga ka eksiilis paraku täiesti välistatud. Näitekirjanduse ja teatrikunsti kontekstis illustreerib eelmainitud probleemi eriti ilmekalt I. Külveti loominguga kaasagne retseptioon.⁵⁷

Pagulasolukorra realiteetidega arvestamine peegeldub samuti kunsti-, sh teatrikriitikas, kus hakkab silma nii pedagoogilis-populariseerivaid kui ka registreeriv-reportaažlikke kirjutisi. Pahatihti kaldutakse neis üldsõnalisusesse või komplimentaarsusse, hinnangukriteeriumid ähmastuvad (näiteks: "Oli koduselt mõnus tunne istuda taas eesti teatri etendusel ja jälgida lavalt eesti autorite loomingut"). Tõsi küll, paguluse algusaegadel, mil truppides olid veel ülekaalus elukutselised näitlejad, oli ka kriitika nõudlikum.

Teatrilooline ja -kriitiline mõte toetub paguluses ajaloolisele "aluspõhjale", s.t side 1920.—30-ndate aastate traditsiooniga on adutav (näiteks poetikas esinevad määratlused "rutiin", "rutiinikindlus", mis tähistasid toona positiivset hinnangut); ühe kõneka detailina, mis viitab realistliku interpretatsioonilaadi eelistamisele, torkab jooksvast teatriarvustusest korduvana silma määratlus "ibsenlik". Eksiili algaastail olid teatrikriitikutena viljakad Artur Adson, E. Reining, Woldemar Mettus, H. Kompus, teatrist on kirjutanud veel Harald Parrest, Mall Jürma, Helmi Eller jt, muu hulgas mitmed kirjanikud (A. Mägi, K. Ristikivi, Kalju Lepik jt). Kuigi üldist teatriteaduse asendit ise loomustab fakt, et oma ülevaates eesti rahvuslikest teadustest paguluses ei maini Julius Mägiste teatrialast teadustööd ühegi sõnaga,⁵⁸ esindavad teoreetilisemaid tõlgendusi ja programmilisi seisukohavõtte siiski näiteks I. Mikiveri, M. Valgemäe ja Georg(e) Kurmani kirjutised.⁵⁹

⁵³ M. Carlson, Theatre Audience and the Reading of Performance. — Interpreting the Theatrical Past, lk 85—86.

⁵⁴ M. Valgemäe, Meie repertuaar, lk 19.

⁵⁵ R. Lipp, Eesti teatri osa meie rahvuskultuurilises tegevuses. — Eesti organisatsioonide konverents Kanadas 1970. Toronto, 1971, lk 26.

⁵⁶ W. Rand, Eestlus on looming. — Aja Kiri 1979, nr 1, lk 9.

⁵⁷ P. Kruuspere, Pagulasmaastike kaardistaja: Ilmar Külvet 70. — Looming 1990, nr 11, lk 1578—1579; vt vastukaja: R. Kreem, Teatrilavastuste kavastamine esimesel ESTO-l Torontos 1972. — Looming 1991, nr 5, lk 716—717; vt samuti: M. Valgemäe, Otsekui parm piriseb. — Teater. Muusika. Kino 1991, nr 1, lk 59—61.

⁵⁸ J. Mägiste, Eesti rahvuslikest teadustest paguluses. — Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi aastaraamat I. Stockholm, 1973, lk 235—253.

⁵⁹ Viimatimainitu on analüüsinud antiiktragöödiad — nt G. Kurman, Entropy and

Eesti kultuuripildis üldse suhteliselt tagasihoidlikul positsioonil asetsevat draama- ja teatriteoreetilist mõtet esindab eksiilis kõige eredamalt ja mahukamalt Mardi Valgemäe ("Ikka teatrist mõteldes. Esseid, päevikukatkendeid ja arvustusi" Stockholm 1990; "Linn ja teater. Lavamärkmeid mitmelt maalt" Tallinn 1995).⁶⁰ 1950-ndate aastate lõpus — 1950-ndad tähistavad üldse esteetilise mõtte arengus teatud murrangut⁶¹ — teatri- ja draamakriitikasse astunud Valgemäe ülevaated ja arvustused on paguluses viljeldud teatri- ja draamakriitika üldtaustal üheks autoriteetsemaks ja usaldusväärsemaks sekundaarallikaks eksiilteatri ja -draama uurimisel. Ingliskeelses teadusruumi on ta jõudnud oma põhjaliku monograafiaga 1920-ndate aastate ameerika ekspressionistlikust draamakirjandusest: "Accelerated Grimace: Expressionism in the American Drama of the 1920's" (Carbondale—Edwardsville 1972).

Kitsamate probleemide käsitletud, paguluse algusaegadel näiteks lavatantsu ja deklamatsiooni küsimustele pühendatud artiklid, ilmusid suhteliselt sporaadiliselt. Üldistav-ülevaatlikke artikleid kellegi loomingu või mõnest perioodist leidub põhiliselt näitlejate-lavastajate kohta, aga aeg-ajalt puudutatakse ka eesti teatriajaloo küsimusi. Sõjaeelse eesti teatri arengust annab ülevaate akadeemilisemale käsitlesele viitavas mahus, ent paljuski tuntavalt subjektiivset vaatenurka ilmutav A. Adsoni "Teatriramat" (Stockholm 1958), mille ilmumisele reageeriti elavalt (E. Reiningi ja I. Mikiveri retsensioonid vastavalt Tulimullas ja Manas). Kui Reiningi ja Adsoni vahel puhkenud dispuut takerdus pigem faktoloogiasse, siis I. Mikiveri arvustuses väärivad tähelepanu arvestatavad seisukohad teatriloo kirjutamise metodoloogilistes küsimustes.⁶² Paguluses ei jäänud tähelepanuta ka kodu-Eestis ilmunud teatriloolised teosed (nt Karin Kase ning Lea Tormise uurimused, Karl Menningu artiklikogumik).

Kriitiliste tekstide üldpildis domineerib teatrižurnalism. Hans Robert Jaussi termin "ootuste horisont" väljendub eriti ilmekalt ohtras (eel)reklaamis, kuna esietendus kujundatakse üldjuhul sündmuseks juba enne selle toimumist. Ülekaalus on maitseotsustusel baseeruv, muljeline kriitika. Nagu on osutanud P. Pavis, keskendub peamine tähelepanu sellisel juhul mitte tervikule, vaid lavastuse üksikelementidele, mida hinnatakse skaalal: õnnestumised — vead-puudused.⁶³ Näiteks tuleb teatriloo seisukohast tunnistada, et pagulasarvustuses ei kajastu piisaval määral näitlejatööd. Ja olemegi jõudnud ringiga tagasi eksiilis ikka ja jälle sõnastatud vajaduse juurde pidada silmas tegelikke olusid (nii on K. Ristikivi kirjutanud: "Ei olegi vahest õige hakata üksikute näitlejate saavutusi vaagima ja võrdlema, kui teame, missuguses olukorras meie teatritöö toimub"⁶⁴).

(Järgneb)

the "death" of Tragedy: Notes for a Theory of Drama. — Comparative Drama 1975, nr 9/4, lk 283—304.

⁶⁰ Vt P. Kruuspere, Teatrist ja draamast. — Akadeemia 1991, nr 7, lk 1529—1535; T. Hennoste, Hirm ja iha. — Vikerkaar 1995, nr 9/10, lk 146—150.

⁶¹ I. Mikiver, Mahasalatud Laaban: pagulasluule areng peale sõda. — Metsäülikool 1967—1982. Toronto, 1984, lk 42.

⁶² I. Mikiver, Artur Adsoni "Teatriramat". — Mana 1959, nr 2, lk 138—140.

⁶³ P. Pavis, The Discourse of Dramatic Criticism. — P. Pavis, Languages of the Stage. Essays in the Semiology of the Theatre. New York, 1993, lk 99.

⁶⁴ K. Ristikivi, "Eedeni aias". — Teataja 11. XII 1965, nr 24.

PIGEM OMA KUI VÕÖRAS!*

(“Muutuv keel”)

PEEP NEMVALTS

Nõukogude okupatsiooni ajal olid enam-vähem kõik veendunud et eesti keele omapära tuleb hoolega hoida, nüüd nähtavasti enam mitte. Vabadus ja demokraatia pole siiski seesama mis anarhia ja minnalaskmine, liberaalsus ei tähenda kõige sallimist. Ka mitte keelehooldes ega igapäevases keelepruugis. Eesti keel on tänapäeval väljendusrikas kultuurkeel paljuski tänu sellele et 1920.—1930-ndail tehti tugevat tööd keelearenduses ja -hooldes. Nii nagu mis tahes muulgi elualal pole põhjust arvata et mitmekümne aasta tagused saavutused on tipp, nii ei tohi eesti keeltki lasta päris isevoolu areneda. Muidu “hakkame varsti olema luuserid”, kui kasutada nn vabanenud eesti keele väljendusviisi.

Et keel muutub, on loomulik. Et osa muutusi sünnib teiste keelte mõjul, on samuti loomulik. Niisama loomulik peaks olema hoida ja tugevdada muutuva keele omapära. Kui aga kas moeadevusest või muidu lodevusest pruukida üliohtralt indoeuropeisme ja fennisme, siis moonduv eesti keel tundmatuse ni ega tajutagi äkki enam oma emakeelt hoidmisväärseks... Ehk on just sellest tingitud mõne eesti teadlase soov hoopis inglise keelele üle minna?

Vene okupatsiooni ajal ei tohtinud väitekirju kirjutada mingis muus keeles peale vene keele, “rahvastevahelise suhtlemise keele”. Mõnedki loobusid seetõttu üldse väitekirja kaitsmast. Nüüd koostavad paljud väitekirja vabatahtlikult inglise keeles, millest on kujunemas tõepoolest rahvusvahelise suhtlemise keel. Ühest küljest on see muidugi hea: üks väikeses Eestiski teki teaduslikke ideid ja lahendusi mis laias maailmas huvi pakuvad ja mõnes maailmakeeles avaldatuna hõlpsamini kättesaadavad on.

Teisalt: ärgem unustagem et aastasadade jooksul peeti ainuõigeks kirjutada teaduslikke traktaate üksnes ladina keeles. Pikapeale muutus teaduslik mõtlemine aina üheülbalisemaks. Kui siis rahvuskeeltes teadust tegema asuti, selgus et teaduse haare muutus märksa mitmekesisemaks ja tulemused huvitavamaks. Mõtlemine on siiski väga suures ulatuses keeleline. Mida erinevamais keeltes maailma püütakse kirjeldada, seda rohkem ootamatuid vaatenurki avastatakse, mis on juba suur pluss iseenesest. Uuritava objekti kirjeldus nii ainult võidab. Niisiis tasub püüelda selle poole et võimalikult paljud keeled oleksid suutelised igaüks oma vahenditega teadustöö tulemusi kirjeldama.

Eesti keel on selleks kahtlemata suuteline, aga seegi eesti keele osa vajab pidevat hoolet ja edasiarendamist. Nii annab ka eesti keel üldisse teaduslikku maailmatunnetusse oma panuse, ent tähtsusetum pole seegi, et eestikeelne teadus aitab eesti keelel endal omapärase ja mitmekülgse tunnetusvahendina püsida ja seega säilitab omapoolsed eeldused tulevikus tegelelikkuse senitundmata tahkude avastamisele kaasa aidata.

* Autori vahemärgipruuk muutmata.

Keelehoole ei tohi siiski olla ainult teaduse pärusmaa, vaid peab kuulu-
ma loomuliku osana mis tahes eluala erialakeelde; eriti oluline on muidugi
ühiskeele pruuki vaos hoida, sest kõik muu toetub ju sellele. Kolleegid Mati
Erelt ja Helle Metslang väidavad: "Keelde sobivat [minu sõrendus —
P. N.] vahendit suunavad juurduma **keelevälised** asjaolud, nagu väljendus-
vajadus, kontaktkeelte ja massiteabe mõju."¹ Kui valitseb pseudoliberaalne
minnalaskmine ja praktiline keelehoole on toimetustes nõrk, siis juurdub
massiteabe mõjul kahjuks ka vigaseid omakeelendeid (nt mõne aja eest vo-
hanud tarbetu adverbimoodustis *koheselt* või *maks*-tarindi massiline väärka-
sutus) ja ebasobivaid võõrkeelendeid: seda enam et üks avaldu kontaktkeel-
te mõjuga suures osas just massiteabe kaudu. Kuidas aga väljendusvajadus
on keeleväline? Kas mõeldakse kujutatavat kunsti, muusikat jms?

Järeldatakse: "Olukord pole küll suurepärane, kuid mingitest eesti keele
identiteeti lammutavatest "keelelistest maalihetest" on vara rääkida",² sest
"eesti keele väljavahetamise ilminguid — ei sotsiolingvistilisi ega keelelisi
(nagu omakeelsete sõnamoodustusmallide produktiivsuse kadumine, gram-
matika lihtsustumine, põimlausetes kadumine, vaba varieerumise vohamine
jne) — märgata pole..."³

Kas peaksime ootama, kuni lammutavad lihked juba võimust on võtnud
või keele väljavahetamine juba kõigile ilmne ja pöördumatu on? Arvan et mit-
te. Kas ja kuivõrd ülalloetletud ilminguid märgata on või ei ole, sõltub ehk
mõnevõrra vaatleja subjektiivsest kogemusest ja keelelisest valulävest. Kui
eesti haritlane teeb tõsimeeli ettepaneku minna eesti teaduses üle inglise kee-
lele, kas pole see siis sotsiolingvistiline keele väljavahetamise ilming? Kui in-
doeuroopa keelte mõjulist passiivikonstruktsiooni pruugitakse igal võimalikul
ja võimatul juhul mitme erineva eestiliku struktuuri asemel,⁴ kas pole see siis
grammatika lihtsustumine? Kui nominaaltarindeid kasutatakse massiliselt
kõrvallausete asemel (2), kas pole see siis põimlausetes kadumine? Kõik näi-
ted pärinevad Eesti massiteabest ja on niivõrd üldlevinud, et konkreetse al-
lika äranäitamine muutub juba mõttetuks.

(1a). See hoiak oli ja on praeguseni *rahvahulkade poolt* omaks võetud pro See
hoiak oli ja on praeguseni rahvahulkadele omane.

b. *Haridusministeeriumi poolt* koostatud eelarve ei näinud ette paljutki ... pro Har-
idusministeeriumi (koostatud) eelarve / Haridusministeeriumis koostatud eel-
arve...

c. Minu teada on see juba kolmas Molière'i lavastus *sinu poolt* pro ...juba kolmas
Molière'i lavastus sinult /...juba sinu kolmas Molière'i lavastus.

d. *Soolakala poolt* põhjustatud janu kustutamiseks sobib hästi õlu pro Soola-
kalast tekkinud janu sobib / saab hästi kustutada õllega.

e. Enne ei ole *eestlaste poolt* liugu sealt alla lastud pro Enne ei ole eestlased sealt
alla liugu lasknud.

f. MM-i *poolt* juhitava auto *poolt* tekitatud avarii põhjused pole veel kindlaks teh-
tud pro Põhjused, miks MM-i juhitud auto tekitas avarii, pole veel kindlaks
tehtud.

g. 1991. aasta ajakirjanduse ettetellimiste vastuvõtmise alustamine ei ole mõeldav

¹ M. Erelt, H. Metslang, Oma või võõras? — Keel ja Kirjandus 1998, nr 10, lk 659.

² M. Erelt, H. Metslang, Oma või võõras?, lk 668.

³ M. Erelt, H. Metslang, Oma või võõras?, lk 658.

⁴ Vt ka: P. N e m v a l t s, Kelle poolt ja mille järgi. — Rahvuslik Kontakt 1989, nr 4, Stock-
holm, lk 41—47; P. N e m v a l t s, Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära?
— Välis-eesti keel. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetise. Tartu, 1998, lk 55—66.

enne, kui *Teie poolt* on koos toimetustega täpselt määratletud ja antud sideettevõtetele garantiid... pro ...enne, kui Teie olete ... täpselt määratlenud ja andnud... h. Maratonijooks võideti *ameeriklase poolt* pro Maratonijooksu võitis ameeriklane.

(2a). ...ajakirjanduse *ettetellimiste vastuvõtmise alustamine* ei ole mõeldav enne, kui... pro ...ajakirjanduse tellimisi ei saa hakata vastu võtma enne...

b. Tallinna Linnavalitsus kiitis heaks Tallinna ja teiste kohalike omavalitsuste *hariduskulude kompenseerimise arvestuse ja aruandluse* korra pro ...kiitis heaks korra, kuidas arvestada kompensatsiooni Tallinna ja teiste kohalike omavalitsuste hariduskulude eest ja koostada aruandeid.

c. *Toimus* Saksamaa Liitvabariigi ja Eesti Vabariigi vahelise tulu- ja kapitalimaksudega topeltmaksustamise *vältimise* ning maksudest hoidumise *tõkestamise* lepingu eelnõu *heakskiitmine* pro Kiideti eelnõuna heaks Saksamaa Liitvabariigi ja Eesti Vabariigi vaheline leping, millega välditakse tulu- ja kapitalimaksudega topeltmaksustamist ning tõkestatakse maksudest hoidumist.

Teisalt: miks peaks põimlausete kadumine üldse olema eesti keele väljavahetamise tunnus? Põimlaused on olemas nii vene kui ka inglise, nii rootsi kui ka soome keeles. Ja üks grammatika lihtsustumine ole üks neidsamu mis tahes keele tendentse, millele Helle Metslang ise ka teisel tähelepanu juhib.

Või millal normaalne vaba varieerumine muutub vohamiseks ja kes selle piiri määrab? Kas näiteks *sulgeb ~ suleb, sattub ~ satub, üldiseid raskuseid ~ üldisi raskusi* jms morfoloogilised variandid vohasid veel 1970-ndail aastail, ent nüüd mitte? Kas *kontsertidest ~ kontserditeist ~ kontsertitest* tüüpi variandid vohavad praegugi, sest vastandina esimestele pole need veel keelehoolde seisukohalt vastuvõetavaks tunnustatud?

"Eesti kirjakeel on oma arengus jõudnud parajasti sellesse järku, kus erituse puhul on korruga käibel kolm võimalust: a) verbieitus (eituse fookust märgib esiletõsterõhk) [*Talle ei valmista muret x, vaid y*]; b) topelteitus [*Talle ei valmista muret mitte x, vaid y*]; c) fookuse eitus [*Talle valmistab muret mitte x, vaid y*]. Tulevik kuulub üsna tõenäoliselt variandile (c)," on M. Erelt ja H. Metslang veendunud.⁵ Aga äkki on see just märk vohavalt vabast varieerumisest?

M. Erelt ja H. Metslang ütlevad lähtuvat üldistest keelesisestest tingimustest, mis "keeles grammatikauuenduse juurdumist soodustavad"⁶: keelelise lähtematerjali olemasolu, struktuuri sobivus, kasutuspotentsiaal ja tendentsisobivus. Need tegurid toimivad loomulikult mis tahes keeles, nii et sellega saab ainult nõustuda. Seevastu ei saa viidatud artiklis käsitletud grammatikanähtusi minu meelest kuidagi nimetada uuenduseks, sest tegu pole mitte uute grammatikavahendite teadliku juurutamisega (vrd J. Aaviku tegevusega), vaid eelkõige keelekasutuse muutumisega.

Kahtlen ka väites, nagu püüdleks eesti keel just praegu tugevasti analüütilisuse poole lisaks oma sisearengule nimelt "saksa keele toetava eeskujuga toimele".⁷ Eesti keel pole viimase poolsajandi vältel saksa keelega kuigi tihedas kontaktis olnud. Seevastu vene ja inglise keelega (samuti soome keelega) on kokkupuuted märksa tihedamad olnud.

Olen varemgi juhtinud tähelepanu sellele, et omastavalise täiendi asemel **tarbetus ülikülluses** määruslike järeltäiendite pruukimine on tõenäoliselt rohkemate indoeuroopa keelte kui üksi vene keele mõju, nii nagu mitme teisegi vaatlusaluse nähtuse puhul.⁸ Olen üha arvamusel et *Stockholmi Eesti*

⁵ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 662.

⁶ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 658.

⁷ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 659.

⁸ Vt nt: P. Nevalts, *Viro indoeurooppalaispihtien puristuksessa*. — *Viron kielen päivä 6.5.1992*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35.

Muinsuskaitse Selts on eestipäraselt loomulikum ja seega parem kui indoeuroopalik *Eesti Muinsuskaitse Selts Stockholmis* ja et *Eesti Soome suursaadik* on niisama hea kui *Eesti suursaadik Soomes*, sest enamasti on kontekst toeks ja kõnes lisaks intonatsioon ning rõhk; kirjas võib ju soovi korral kasutada sidekriipsu: *Eesti Soome-suursaadik*. Vt ka näide (1c).

Kvantorid

M. Erelt ja H. Metslang vaatlevad muu hulgas, kuidas "kvantorsõnad muutuvad põhjast atribuudiks ka nominatiivis, lisandub mitmuse kasutamine",⁹ nt *osa inimesi* → *osad inimesed*. Olen nendega täiesti nõus, et see pole võõrmõju, vaid eesti keele sisemise arengu tulemusi. Seevastu näen ma selle arengu põhjusi ja olemust mõnevõrra teisiti.

M. Erelt ja H. Metslang leiavad et selline areng on seletatav "vajadusega eristada morfosüntaktiliste vahenditega kvantifitseerivat ja määratlevat (piiritlevat) funktsiooni", nii et ainsus (*mitmele inimesele, osale inimestele*) annab esimese ja mitmus (*mitmetele inimestele, osadele inimestele*) teise tähenduse. Samas tunnustavad nad, et "eriti selgetest piiridest on siin raske rääkida"; et kvantoritarind lauses (3) "suhestab hulga tervikhulgaga", lauses (4) seevastu "mitte või vähemalt mitte nii selgelt" [minu sõrendus — P. N.]; et "täielikul kujul on kahe funktsiooni eristus võimalik ainult nimetavas".

(3) *Osa haigeid / haigeist* käib nõia juures.

(4) *Osad haiged* käivad nõia juures.

Ma ei usu et nimetavaski seda tähendusvahet tajutakse, vaid et siin on ühilduv variant kui grammatiliselt ühtlasem lihtsalt ainsuslikku regeerivat varianti kõrvale tõrjumaks, sest seda kasutada on hõlpsam. Pandagu tähele, et fraaside *mitmele inimesele* ja *osale inimestele* struktuur erineb omavahelgi, kuigi kvantor on mõlemas ainsuslik.

M. Ereltile ja H. Metslangile tundub et "selle kvantori üksik mitmusevorm *osad* on läinud kasutusse tähenduses 'osa inimesi', nagu ka *mõned* tähenduses 'mõned inimesed'". Minu meelest ei saa neid kaht sõnavormi kuidagi ainult inimeste osahulgaga seostada, vaid see, kelle või mille osahulgale viidatakse, oleneb ikkagi kontekstist, vrd (5):

(5) Karjamaa oli täis vasikaid. *Osad / Mõned* mäletsesid, teised vahtisid uut värvavat.

M. Erelt ja H. Metslang nendivad et laused nagu (6) "on saanud üldises keelepruugis täiesti tavalisteks".

(6) ... kuna vähemalt *osad kliendid* viivad oma raha sinna.

Tõdesin minagi seda viimase paarikümne aasta kestel toimunud muutust juba mitme aasta eest¹⁰ ning osutasin selle tõenäolistele põhjustele. Kvantorid pole kuigi homogeenne sõnaklass, vaid jagunevad semantiliselt ja süntaktiliselt erinevaiks rühmadeks. Näiteks osalisuskvantorid on loomu poolest ainsuslikud. Ühemõttelise osalisuskvantori *osa* kõrvale on tekkinud ja üha enam kasutust leidnud mitmuslik määrakvantor *osad*. Seesugune areng on toimunud ilmselt mitmuslike määrakvantorite *paljud, mitmed, mõned* analoogiliselt. Oulu, 1992, lk 60–74; P. N. E m v a l t s, Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära?, lk 55–66.

⁹ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 659–661.

¹⁰ P. N. E m v a l t s, *Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 25. Uppsala, 1996, lk 70–72.

loogial, põhjuseks tõenäoliselt asjaolu et eriti konkreetsete käänete korral on tajutud osalisuskvantoriga fraasistruktuure nagu *osale inimestest, osas autodest* liiga keerukatena, võrreldes läbi kogu paradigma kongrueruvaid determinaatoreid sisaldavate fraasidega nagu *mitme(te)le inimes(tele), paljudes autodes*. Et semantilise tunnusega [-loendatav] nimisõna juures kongruerus *osa* juba varemgi (*Osal piimal oli koor peal*), siis polnud nimisõnaga täieliku ühildumiseni [+loendatav] muidugi kuigi pikk tee: *osadele inimestele, osades autodes*. Seega on minu arvates vormianaloogia rakendumine olnud siin see mehhanism mis on tekitanud kvantori tähendusnihke ühest allklassist teise, mitte aga pole vajadus "määratlevat (piiritlevat) funktsiooni" väljendada põhjustanud *osa* kongrueruvat kasutust.

Minevik ja tulevik

M. Erelt ja H. Metslang lähtuvad mineviku liht- ja liitaegade kasutamist vaadeldes¹¹ Bernhard Comrie esitatud perfekti kasutustüüpide nelikjaotusest: tulemusperfekt, kogemusperfekt, kuuma uudise perfekt ja kestva olukorra perfekt. Targu jätavad nad mainimata, kas B. Comrie nelikjaotus¹² põhineb ehk eesti keelel (artikli näitelauseid ainult eestikeelsed), või lähtub inglise keelest ja kehtib ka teiste, sh eesti keele kohta. Keeleuniversaaliga ei saa tegemist olla, sest näited, milline "oleks vene keele taoline" ajavormide kasutusviis, osutavad kolmel juhul lihtminevikku, neljandal olevikuvormi.

Paraku jääb selgusetuks, milline on M. Erelti ja H. Metslangi seisukoht eesti keele minevikuaegade oma- või võõrapärasuse suhtes. Ühelt poolt väidavad nad: "Kõigi minevikuaegade abil saab väljendada seda, et sündmus toimub [?! — P. N.] minevikus; mis vaatepunktilt seda minevikusündmust käsitleda (kas öelda *Romaani tõlkis Peeter Puuder* või *Romaani on tõlkinud Peeter Puuder*), valib kõneleja, olgu siis teadlikult või ebateadlikult. Neljandal, jätkuva olukorra juhul, toimub sündmus ühtaegu nii minevikus kui ka olevikus ja seda väljendab *osa* keeli perfekti-, *osa* olevikuvormi abil. Kumbagi ei saa teisest paremaks pidada."¹³

Samal leheküljel veidi allpool ütlevad nad ometi eriti ajalehekeeles leiduvat venepärast lihtvormikasutust: "Jätkuva olukorra perfekti asemel esineb olevikku, kuuma uudise perfekti ei tunta vist üldse. [---] 1990-ndail aastail on ajakirjanduse keelekasutus olnud sageli vabam ja lohakam, mis annab samuti maad lihtvormide kasutamisele. Näiteks lauseis (7) võiks olla hoopis täis- ja (8) enneminevik.

(7) O. Zahradniku näidendi *lavastas* Mikk Mikiver.

(8) Kiirabi selgitas, et mees *suri* alkoholimürgituse tagajärjel."

Miks siis juhtudel (7—8) ei võiks kõneleja vabalt vaatepunkti valida?

Arutlust *saama*-tuleviku üle¹⁴ alustavad M. Erelt ja H. Metslang väitest "Keeleteadlik eestlane on *saama*-tulevikku alati üsna tõrjuvalt suhtunud" ning lõpetavad mõttekaaslasli leides: "Et *saama*-tulevik on eesti kirjakeeles paratamatus, on mõistnud näiteks J. Mägiste, J. Aavik, V. Tauli." M. Erelt ja H. Metslang leiavad et kuigi eesti keele sisearengus pole *saama*-tulevikul otsest pidepunkti, olevat see "ainus selline üldine tulevikuvorm" mida on pa-

¹¹ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 665—667.

¹² B. Comrie, *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge, 1976, lk 56—61.

¹³ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 666.

¹⁴ M. Erelt, H. Metslang, *Oma või võõras?*, lk 667—668.

ratamatult vaja, rääkimaks "tulevikust ühemõtteliselt, üldiselt või rõhutatult". Nad on õigesti täheldanud: "Ei saa öelda, et see leviks keelde sügavuti, ennekoike tarvitatakse *saama-tulevikku olema-verbiga*, nt:

(9a). Kahjuks *saab* pankade raskustel seekord *olema* mõju kogu majandusele.

(10a). Me kohtume teiega jälle sel ja sel kuupäeval. Aga siis istub siin studios minu vastas juba hoopis teine inimene ja see *saab ilmtingimata olema* hoopis teine jutt.

(11a). Inimesi ümbritseb palju saladusi, mida ta ei mõista ja vahest iial *ei saa mõistma*.

Kui aga võtame neli [? — P. N.] eeltoodud näidet ja parandame *saama-tuleviku* neist välja, kaob sellega ka selge ja ühene tulevikumõtestatus." Kas tõesti? Kõigepealt: ei maksa jälle unustada et iga lauset tõlgendab/mõistab kuulaja ikkagi laiemas kontekstis, nii et tulevikumõtestatus ei kao kuhugi isegi eestilikes variantides (9b—11b).

(9b). Kahjuks mõjutavad pankade raskused seekord kogu majandust. ~ Kahjuks jäävad pankade raskused seekord (mõneks/pikemaks ajaks) kogu majandust mõjutama. ~ Pankade raskustel on seekord kahjuks mõju kogu majandusele. ~ Pankade raskused näivad seekord kahjuks üle kanduvat kogu majandusele. Jne.

(10b). ... ja sellest tuleb/kujuneb/saab hoopis teine jutt. ~ ...ja siis on meil hoopis muust rääkida.

(11b). ... ja vahest iial ei mõista.

Ärgu saadagu minust valesti aru. Ma ei taha sugugi *saama-tulevikku täielikult* välja rookida (nagu ka mitte *poolt-tarindeid* ega järeltäiendeid). Kui seda kasutada vahetevahel — ja eelkõige just selliseis filosoofilise koega lauseis nagu (11a) — siis võib see osutada otstarbekaks ja vajalikuks. Kindlasti pole aga ei *saama-* (12) ega *hakkama-tulevikul* vaja eesti keeles laiutada lasta.

(12a). Ka Kohtla-Järvel *saab olema* referendumi läbiviimine pro Ka Kohtla-Järvel viiakse referendum läbi.

b. Keskmine temperatuur *saab olema* üle normaalse pro Keskmine temperatuur tuleb üle normaalse. ~ Normaalsest kõrgem keskmine temperatuur püsib / jääb püsima.

c. Jääb loota et see *ei saa olema* viimane seda laadi kohtumine pro Jääb loota et sellest ei tule viimane seda laadi kohtumine. ~ Peab lootma et see ei jää viimaseks seda laadi kohtumiseks.

d. See viimane *saab olema* esimene AK raamat, mille esmatrükk just Eestimaal ja mitte kusagil mujal trükivalgust näeb pro Sellest *saab / tuleb* esimene AK raamat, mille...

e. USA relvajõud *saavad tegema* kõik mis tarvilik... pro USA relvajõud teevad (edaspidigi) kõik...

f. Kui kõik läheb nii nagu peakomitee on mõelnud, *saab* sellest *tulema* üks unikaalne üritus pro ...tuleb sellest unikaalne üritus.

Et tegevuse algusfraasi väljendava verbi *hakkama* olevikuvormiga kaasneb tulevikutähendus, on loomulik, vrd (13a) vs (13b). See ei õigusta ometi niisuguste lausete nagu (14) üliküllust tänases eesti keeles. Kui võõrmõjulist futuurumikonstruktsiooni pruugitakse ülirohkesti ja pidevalt omakeelsete keerukamate väljendusvõimaluste asemel, kas pole seegi siis grammatika ülemäärane lihtsustumine ja seega keele väljavahetamise ilming?

(13a). Ta hakkab sel aastal ülikoolis õppima.

b. Ta hakkas sel aastal ülikoolis õppima.

- (14a). Meie kaupade kvaliteet ei vasta ja *ei hakka* ka lähemas tulevikus *vastama* rahvusvahelise turu nõuetele pro ...ei vasta praegu ega (vasta) (ka) lähemas tulevikus... / ...ei vasta praegu ega saa lähemas tulevikuski vastata ...
- b. See masin *hakkab asuma* kivitöökojas pro ...paigaldatakse / paigutatakse kivitöökohta.
- c. ... on moodustamisel USA ülikoolide ja kolledžite infokeskus, mis *hakkab* AEF-iga *olema* lepingusuhetes pro ...mis on AEF-iga lepingusuhetes / ... mis jääb AEF-iga lepingusuhetesse.
- d. "Pole aimugi, kui palju meil ostjaid *olema hakkab*," ennustasid poemüüjad kuumahvi pealt pro ...meile ostjaid tuleb / me ostjaid saame
- e. Meie tööd *hakatakse hindama* ajas ja rahva poolt pro Meie tööd hindavad aeg, ajalugu ja rahvas / Meie töö saab hinnangu ajaloolt ja rahvalt.
- f. Töötü abiraha *ei hakka olema* nii kõrge kui varem pro Töötü abiraha ei jää sama kõrgeks kui varem.

Kõik muutused olevat pigem keelesisesed nihked, mida võõrmõju üksnes võimendanud. Ent kummalisel kombel on kõik need nihked indoeuroopalike mallide suunas... Hakka või uskuma, et vaene väeti eesti keel on ülemaailmsest progressiivsest keelearengust maha jäänud ja püüab nüüd hoogsalt teistele järele jõuda ja mööda minna. Säärane pingutus võib pikapeale saatuslikuks saada. Oleme ehk teel indoeuroopa-eesti keele poole. Igatahes oleme indoeuroopa pihtide vahel.

M. Erelt ja H. Metslang väidavad korduvalt, justnagu oleksid vaadeldud muutused paratamatud ning rõhutavad: "Ja mis tähtsust on vene eeskujul, kui asjad nagunii niimoodi lähevad."¹⁵ Siiski, seoses liitsete minevikuajaga möönavad muidu oma artiklis fatalistidena esinejadki: "Tundub, et eesti keele võimaluste pidev meeldetuletamine on õpetanud kasutama perfektii nii eestikeelsetes originaaltekstides kui ka vene keelest tõlkimisel siis, kui minevikusündmust saab mõtestada tulemuse või kogemuse allikana."¹⁶

Eesti haritlase emakeelekoolitus

Just nimelt! On vaja pidevalt ja järjekindlalt eesti keele enese struktuurist ja olemusest lähtuvaid võimalusi meelde tuletada. Seda on vaja teha kõikjal: massiteabes, üldharidus- ja kõrgkoolides, mitmesugustes erialaväljaannetes jm. Siis on loota et eesti keel jääb omanäolise ja rikka tunnetus- ning suhtlusvahendina püsima. Eesti keele kõnelejaskond on suhteliselt väike, vähe on ka eesti keele professionaale. Seepärast ei tohiks ükski eesti keeleteadlane jätta seisukohta võtmata keelekorralduse raskete valikute suhtes.

Väikese rahva jaoks on äärmiselt oluline haritlaskonna emakeelekasutuse hea tase, eriti nüüd, mil tuleb ühiskonda integreerida rohkesti muulasi. Haritlased ees ja teised eestlased järel, tuleb emakeelt kindlamalt väärtustada. Vestluses peab aitama muulastel eesti keelele siirduda, selmet ise kiiresti vene vm võõrkeelele üle minna. Eesti keel püsib elujõuline ainult siis, kui seda hooldada ja teadlikult arendada ning **mõttekalt** õpetada. Sellele tuleb alus rajada üldhariduskooli emakeeletundides. Näiteks ei ole mõtet raisata energiat komareeglite tuupimisele, vaid tuleb õpilastele kätte juhatada eesti keele struktuurile omaste väljendusvõimaluste kogu rikkalik varamu.

Ent ei tohi piirduda üksnes vundamendiga. Tuleb kiiresti käivitada eesti haritlase emakeelekoolituse programm. Tegin selle ettepaneku juba 1996.

¹⁵ M. Erelt, H. Metslang, Oma või võõras?, lk 662.

¹⁶ M. Erelt, H. Metslang, Oma või võõras?, lk 666.

aastal eesti teadlaste kongressil, aga tollal jäi see hüüdjaks hääleks kõrbes. Kordasin ja täpsustasin seda tänavu juulis Tallinnas peetud eestluse elujõu kongressil, kus valitsenud tulevikku vaatav õhkkond annab alust loota et see võiks isegi teoks saada.

Alustama peab mis tahes eriala õpetajaid ettevalmistavaist kõrgkoolidest, sest sedakaudu on kasutegur tulevikku silmas pidades kindlasti kõige suurem, kuivõrd iga õpetaja keel mõjutab õpilaste keeletaju arengut. Järgjulgult peaks seda rakendama teistelgi kõrgkoolides õpetatavail erialadel, sest paraku näitab paljude teadustööde ja aimekirjutiste eesti keele tase et arenguruumi on kuhjaga. Keele ja mõtlemise seotuse tõttu on selline keelekursus igapidi kasulik mis tahes eriala haritlastele.

Niisugune haritlaskonnale mõeldud koolitusprogramm ei peaks seadma esikohale õigekirjaprobleeme, sest võib-olla just nendega üldhariduskoolis liialdamine ja nende ületähtsustamine on kujundanud suhtumist, et eesti keel on tüütu õppeaine, millele pärast riigieksamit enam ei tasugi mõelda. Ei tohi unustada, et keel on siiski ennekõike **kõne** ja alles sekundaarselt kiri.

Seepärast võiks eesti haritlase emakeeleharidus hõlmata niihästi üldkui ka erialasõnavara ja terminikasutust, aga eelkõige peab arendama selget ja arusaadavat lausestust: suutmaks oma mõtteid veenvalt esitada, on vaja tunda eesti keele struktuuris leiduvaid süntaktiliste tarindite variante ja osata neist sobivaid valida.

Saagem eurooplasteks aga jäägem seejuures eestlasteks! See ei tähenda ei purismi ega anarhiat. Laskem eesti keelel muutudeski iseendaks jääda ja olgem liberaalsed emakeelele omaste tarindite paljuse piires, ent sallimatud võõrkeelendite umbrohuna vohamise suhtes.

Muide, ma arvan et vahemärgireegleid tuleb lihtsustada ja et neid ei tohi üle tähtsustada!¹⁷

¹⁷ Vt nt: P. Nemvalts, Eesti keele vahemärgistus hõlpsamaks. — Artikleid ja arhiivaale I. Keeleuuenduse Kirjastik B2. Johannes Aaviku Selts, Tallinn 1994, lk 28—32; P. Nemvalts, Keelelisi märkusi. — K.-E. Sveiby, Juhtimistarkus. 101 nõuannet teabeküllaste organisatsioonide juhtidele. Tlk S. ja P. Nemvalts. Tallinn: Olion, 1994 (253 lk liberaalsemat vahemärgistust), lk 237—241.

NAISEST TEKSTINI: FEMINISTLIKU KIRJANDUSANALÜÜSI LÄHTEKOHTI

(*Algus Keeles ja Kirjanduses nr 10*)

EVE ANNUK

Teoreetilisi orientiire: feminism ja teised ismid

Feministlik kriitika on oma vaatenurkade esiletoomiseks ja põhjendamiseks paljuski kasutanud poststrukturealistlike lähenemisviise. Kuna feministlik kriitika, nagu eelpool juba mainitud, ei kujuta endast ühtset, homogeenset meetodit, siis on ta vaba kasutama ka teisi talle sobivaid uurimismeetodeid ning lähenemisviise. Poststrukturealistliku ja feministliku diskursuse suhe ei ole üheselt määratletav: kuigi mõlemad kasutavad sageli samu mõisteid ja määratlusi ning sageli ka samu teoreetilisi allikaid, ei ole feministlik diskursus siiski poststrukturealistlikule taandatav. Feministliku kirjanduskriitika ja teoreetilise mõtte areng (algsest patriarhaalsuse kriitikast ja selle järel naiste tekstide uurimisele keskendumisest) lõi eeldused avaramaks arusaamiseks, et tekstuaalne tähendus on seotud sugupoolega. Poststrukturealistlike seisukohtade järgi on tekstuaalse tähenduse kujunemise aluseks keel: see ongi poststrukturealistliku ja feministliku mõtte teoreetiliseks lõikumiskohaks.

Varasem feministlik arusaam lääne ühiskonna patriarhaalsusest (mis on läbi imbunud väärkujutlustest naiste kohta) eeldas samas, et on siiski olemas ka mingi tõde naiste kohta väljaspool neid patriarhaalse ühiskonna väärkujutelmi, väljaspool kultuuri, keelt ja tähendust.¹⁷ Ja kuigi see oletatav feministlik tõde naiste kohta oleks vaba patriarhaalsetest moonutustest, taanduks ta sellisena — ilma keelt ja kultuuri tähenduse moodustumise protsessis arvesse võtmata — ikkagi küsimuseks naiste olemuse kohta ehk siis samasugusele eeldusele, nagu feministide poolt kritiseeritav patriarhaalne naisemääratluski. Ja pole kindel, et naise olemuse feministlik käsitlus ei osutuks reaalseste naiste jaoks samavõrra piiravaks kui naise olemuse patriarhaalne määratlus.

Selles kontekstis võimaldab poststrukturealistliku teooria kasutamine vältida olemusmääratluse lõksu sattumist ja annab samas võimaluse teadvustada oma teadmiste piire: "Poststrukturealistliku teooria järgi on tähendused ühelt poolt kultuurilised ja omandatud, teiselt poolt aga ka lahtised, libisevad ja pluralistlikud. Järelikult on nad poliitilise arutluse küsimuseks. Meie teadmiste piiriks on kultuur ise: ei ole olemas tõde väljaspool kultuuri, mille abil saaksime ebaõiglusele vastu astuda. Samas on kultuur ka vastuoluline, olles nii vastupanu kui ka rõhumise keskmeks, ja seetõttu on ta vältimatult ebastabiilne. Järelikult on ka kultuur poliitilise võitluse areeniks."¹⁸

Fakt, et feministlik diskursus on kohaldanud enda tarbeks meeste loodud teooriaid (poststrukturealismis esiteoreetikuteks on teatavasti mehed), võib tun-

¹⁷ C. Belsey, J. Moore, Introduction: The Story So Far. — C. Belsey, J. Moore (toim), *The Feminist Reader. Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*. Cambridge: Blackwell, 1991, lk 9–10.

¹⁸ C. Belsey, J. Moore, Introduction: The Story So Far, lk 10.

duda iroonilisena, ent samas viitab see ka küsimusele meeste ning nende loodud teooriate seotusest feminismiga. Feministliku diskursuse raames on selle üle palju vaieldud, osutades ühelt poolt vajadusele "meeste" teooriaid kasutada, kuna nende seisukohtades näiteks subjektiviteedi või teadmiste kohta on palju sarnast feministliku teooria põhialustega,¹⁹ kuid nendest sarnasustest lähemalt allpool. Teisalt leidub ka arvamusi, mille järgi "mehelike" teooriate kasutamine võib varjutada naiste enda erineva kogemuse, sest need teooriad tegelevad peamiselt meheliku subjektiga ja tema suhtega valgustuslikku humanismi. Ent kuna poststrukuralismi järgi on igasugune subjektiviteet mitte etteantud, vaid diskursuse kaudu loodud, kehtib see ka feministlike subjektiviteetide kohta. Selline lähenemine jätab võimaluse avatuks: nii nagu kõik naised ei ole feministid, nii ei tulene ka mees olemisest tingimata antifeministlikku hoiakut. Määratleda teooriat kui "mehelikk" ja seetõttu feministliku kriitika jaoks ebaolulist tähendaks piirata ka feminismi kui positiivse, ühiskonda muutva kriitika võimalusi.²⁰

Poststrukuralismi mõistet kasutatakse üsna avarates piirides, tal ei ole ühtainsat, fikseeritud tähendust, vaid ta hõlmab tervet rida teoreetilisi seisukohti, mis on esitatud Jacques Derrida, Michel Foucault, Jean Baudrillard jt töödes.²¹ Võib ka öelda, et oma mitmetähenduslikkuse tõttu tähistatakse terminiga "poststrukuralism" peaaegu kõike, "alates dekonstruktsioonist kuni diskursuse analüüsini".²² Strukuralismi järglasena vaidlustas poststrukuralism strukturalismi eeldusi, olles selles mõttes viimasest ka sõltuv. Poststrukuralismi iseloomustab üldistavate, essentsialistlike mõistete vältimine (näiteks et reaalsus ei eksisteeri väljaspool keelt ja ideoloogiat ega ole nendest sõltumatu), kriitiline suhtumine valgustuslikesse tõe, objektiivsuse, ratsionaalsuse, autonoomsuse, homogeensuse ideaalidesse. Kriitika osaliseks sai valgustuslikust mõtlemisest pärit käsitlus ühtsest "minast": poststrukuralistide järgi moodustab keel "minasid" (subjekte), mis ei saa seega olla kordumatud ega ainulised, vaid on sotsiaalsed ja kultuurilised entiteedid. Subjektid (subjektiviteet) on keele tagajärg, tekitatud keele kaudu ega ole seega ühtne kategooria. "Seega võib subjekte käsitleda nii, nagu oleksid nad kultuurilised tekstid."²³

Traditsioonilise valgustusliku humanistliku mõtteviisi koondumine ratsionaalse ja autonoomse "mina" ümber on tähendanud samas "teistsugususe" (*otherness*) eemaletõrjumist, olgu neiks "teistsugusteks" siis naised, lapsed või kõikmõeldavad vähemused. Feministliku diskursuse järgi varjub ratsionaalse ja autonoomse "mina"-käsitluse taga tegelikult mehe kui (üld)inimlikkuse esindaja paradigma. Küsimus erinevusest on feministliku kriitika jaoks siin keskse tähtsusega. Soolise (=seksuaalse) erinevuse (ingl *sexual difference*) mõistmine naiste ja meeste vahelise erinevusena ei taandu siiski selle erinevuse mõistmisele bioloogilises mõttes, vaid samavõrra on oluline, kuidas seda erinevust (taas)luuakse kultuurilisel tasandil, kultuuriliste representatsioonide kaudu. Sellest aspektist seostub seksuaalse erinevuse mõiste küsimusega erinevusest keeles, subjektiviteedis ja identiteedis.

¹⁹ Sellist pooldavat seisukohta esindab T. Moi, vt: T. Moi, *Sexual/Textual Politics*.

²⁰ Feminismi ja teooria vahekorra vt nt: C. Weedon, *Feminist Practice and Post-structuralist Theory*, lk 1–11.

²¹ Kuigi poststrukuralismi ei saa vaadelda kui ühtset teooriat, on siinses artiklis siiski mõnikord kasutatud "poststrukuralistlike lähenemisviiside" asemel sünonüümsena väljendit "poststrukuralistlik teooria", eelkõige selle suhtelise lühiduse tõttu.

²² L. Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. London—New York: Routledge, lk xiii.

²³ D. Fjellestad, *Eros, Logos and (Fictional) Masculinity*. Acta Universitatis Upsalensis. Studia Anglistica Upsalensia 101. Uppsala: Uppsala University, 1998, lk 131.

Teresa de Lauretis on oma raamatus "Sugupoolte tehnoloogiad" ("Technologies of Gender", 1987) sugupoolt analüüsidest võtnud kasutusele mõisted "sugupoolte representatsioon" ja "sugupoolte tehnoloogia". Leides, et arusaam sugupooltest, mõistetuna soolise erinevusena (*sexual difference*), nii nagu see väljendus 1960-ndate ja 1970-ndate aastate feministlikes kirjutistes, on liiga piiratud, loob ta käsitluse sugupooltest kui erinevate sotsiaalsete tehnoloogiate produktist. Tema seisukohad seostuvad M. Foucault' "seksuaalsuse tehnoloogia" käsitlusega. Teresa de Lauretise järgi võib ka sugupoolt käsitleda kui erinevate sotsiaalsete tehnoloogiate (nt kino) ja institutsionaliseeritud diskursuste ning igapäevaelu praktikate toodet. Sugupool on seega erinevate sotsiaalsete tehnoloogiate (kirjanduse, filmi jne) toode ja samal ajal ka representatsioon, representatsioon aga on see viis, kuidas sugupoolt mõistetakse. Selline lähenemisnurk võimaldab uurida mooduseid, kuidas sugupoole representatsioone luuakse, ja samas ka seda, kuidas neid omaks võetakse.²⁴

Arusaam sugupooltest kui representatsioonist võimaldab käsitleda erinevust mitte ainult naiste-meeste vahelisena, vaid ka naiste endi vahelisena (klassikuuluvus, nahavärv, etniline päritolu jne) — see viimane on eriti oluliseks muutunud nüüdsel postfeminismi ajastul. T. de Lauretise poolt pakutud lähenemisviisi kõrval on muidugi mitmeid teisi käsitlusi, mis poststrukturealistliku teooriaga nii või teisiti suhestudes analüüsivad soolist erinevust ja selle suhet keelega.

Naiskirjutus: mis on kehal öelda?

Soolist erinevust käsitledes on huvitavaid vaatenurki loonud prantsuse feministlikud teoreetikud Hélène Cixous ja Luce Irigaray, kelle lähenemisviisi tagapõhjaks on nii S. Freudi kui ka psühhoanalüüsi tänapäevasema esindaja Jacques Lacani psühhoanalüütilised käsitlused. Kasutatakse ka Jacques Derrida dekonstruktiivseid meetodeid. Prantsuse feministlikus teoorias on keskseimaks seksuaalse erinevuse ja keele suhe ning selles mõttes on ta seotud poststrukturealismiga, kuna keskendub samuti diskursusele ja sugupoole konstrueeritusele. Teadlik rõhuasetus teoreetilisele käsitlusele, võrreldes nn angloameerika feministliku kirjanduskriitikaga, muudab prantsuse feminismi küll elitaarsemaks, väljaspool prantsuskeelset konteksti raske mini mõistetakse, ent seda korvab vaatenurkade eripära.

Siiski ei tuleks prantsuse feministlikku mõtet näha kui angloameerika feminismi vastandust (jaotust angloameerika ja prantsuse feminism on põhjalikult analüüsinud Toril Moi oma raamatus "Sexual/Textual Politics"), sest kuigi prantsuse feminism on tihedalt seotud oma kultuurikeskkonnast pärit teooriatega, olles, nagu enamik suurtel keeltele põhinevaid kultuure, küllaltki enesekeskne, on ta vähemalt teatud autorite ja lähenemisviiside puhul (eelkõige muidugi tänu ingliskeelsetele tõlgetele) saanud ka ingliskeelse kultuuriruumi osaks. Vaatamata sellele, et mõned kesksed mõisted on raskesti tõlgitavad ja need on originaalkujul (s.t prantsuskeelsetena) kasutusele võetud, on nad saanud tuntuks feministlikus diskursuses. Nii on prantsuse feministlike teooriaid muu hulgas puütud kasutada ka näiteks soome kirjanduse uurimisel.

Kolm siin käsitletavat autorit, Hélène Cixous, Luce Irigaray, Julia Kristeva, ei esinda siiski prantsuse feminismi tervikuna, seda enam, et kaks neist, H. Cixous ja J. Kristeva, ei ole ennast ise feministina määratlenudki. Ometi

²⁴ T. de Lauretis, *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film and Fiction*. Basingstoke: Macmillan Press, 1989, lk 1–3.

on feministliku diskursuse raames kujunenud traditsiooniks prantsuse feminismist rääkides viidata nimelt neile kolmele autorile ja esitleda nende teoreetilisi käsitusi naiselikkuse ja keele kohta. Muidugi esindab selline ühekülgne, kolmele peaaegu et kanoonilisele autorile toetumine angloameerikalikku arusaama prantsuse feminismist. Paratamatult on sellise lähenemise puhul tegemist vaatepunktiga väljastpoolt ning "prantsuse feminism" osutub sel juhul angloameerikalikuks konstruksiooniks.²⁵ Sellele vaatamata õigustab neile autoritele keskendumist nende vaatenurkade omapärasus ning uudsete aspektide esiletoomine keele ja naiselikkuse seoste mõistmisel.

H. Cixous ja L. Irigaray tõstatavad küsimuse soolise erinevuse ja keele vahelistest seostest, luues omalaadse teooria naise(likust) keelest. Õieti on selline arusaam keelest avaram kui tavatähenduses mõistetud keel, osutades pigem naiselikule diskursusele, selle võimalikkusele või võimatusele patriarhaalse ühiskonna raames.

Kuidas seista vastu traditsioonilisele läänelikule mõtlemisele, mis on käsitletud hinge ja keha vastandlikena, opositsioonipaarina, milles hinge ja sellega seonduvat on peetud primaarseks keha(lisuse) ees? Seega on ka intellektuaalne looming (sh kirjutamine) märgistatud selle hierarhia positiivsema poolusega ja kehalisusele on jäetud negatiivsem poolus. Kuna naise on läänelikus kultuuris ajalooliselt seostatud pigem kehalisusega, seksuaalsusega, siis on kirjutamist kui vaimsega seonduvat määratletud meheliku tegevusena, antiteesina naise(liku) suhtes. Kirjutamine toimub keeles, keele kaudu, ning kui suhet keele ja kirjutamise vahel mõistetakse eelkõige mehelikuna, siis kuidas on naisele võimalik väljendada end selles mehelikuna mõistetud keeles, mis viitab sümbolset korda kajastavale fallotsentrilisele korrastatusele? See J. Lacanilt pärit käsitus sümbolsest korrast, millele naistel puudub ligipääs, on siin tausteldusena olulisel kohal: et esitada väljakutset patriarhaalsele sümbolsele korrale, püüavad H. Cixous ja L. Irigaray luua oma käsitluse naise(likust) keelest, naiste oma keelest. Seda viimast ei tuleks siiski tõlgendada sõnasõnaliselt — naiseliku keele, tegelikult küll naiseliku diskursuse olemasolu on vaadeldav metafoorina, viitena selle olemasolu võimalikkusele, mida on patriarhaalses kultuuris pidevalt maha surutud ja millele on seetõttu raske nime anda.

Hélène Cixous on loonud oma 1970-ndate keskel ilmunud töödes ("Medusa naer" / "Le Rire de la Méduse", 1975; "Sugupool või mõistus?" / "Le Sexe ou la tête?", 1976; "Tulek kirjutusse" / "La Venue à l'écriture", 1977) käsitluse erilisest naiskirjutusest — pr *écriture féminine* —, mis on seotud naise seksuaalsusega, naise kehaga. Nii nagu *écriture féminine* naiskirjutusena viitab metafoorse tõlgenduse võimalikkusele, nii on ka H. Cixous' enda kirjutatud tekstid täis metafoore, olles poeetilised ja ebaratsionaalsed, voolates ka ise omalaadse naiskirjutusena. Lähtudes läänelikus mõtlemises domineerivast logotsentrismi kriitikast (Jacques Derrida järgi on logotsentrism igasugune mõtlemine, mis oma olemasolu eeldusena apelleerib välisele autoriteedile, keel on sellisel juhul ainult keelevälise ideede või tõdede väljendusvormiks), toob H. Cixous esile sellisele mõtlemisele iseloomulikke hierarhilisi vastandpaare, nagu päev — öö, loodus — kultuur, rääkimine — kirjutamine jne, mis kõik näivad taanduvat ühele ja samale vastandusele mees — naine, kus üks poolus tähistab alati aktiivsust, teine poolus passiivsust. Ka seksuaalset erinevust on traditsiooniliselt käsitletud opositsiooni aktiivsus — passiivsus

²⁵ C. Delphy, The Invention of French Feminism: An Essential Move. — L. Huffer (toim), Another Look, Another Woman: Retranslations of French Feminism. Yale French Studies 87. Yale University Press, 1995, lk 190—191.

raames, kus naist (naiselikku) on seostatud selle hierarhia madalamaks peetava poolusega, passiivsusega. Nii on "naiselik" märgistatud kultuuris negatiivse tähendusega, olles samas traditsioonilise kirjutamise kaudu väljendatu kui ratsionaalsusele allumatu. Naiselik kirjutamine tähendabki väljendada seksuaalset erinevust keeles, diskursuses, ent samas "on võimatu määratleda naiselikku kirjutamispraktikat ja selle määratlemise võimatus jääb püsima, kuna sellist kirjutamispraktikat ei ole kunagi võimalik teoreetiliselts käsitleda, piiritleda, kodeerida — mis ei tähenda, nagu poleks seda olemas. Kuid see [naiselik kirjutamispraktika — E. A.] ulatub alati väljapoole seda diskursust, mis valitseb fallotsentrilist süsteemi; ta leiab nüüd ja tulevikus aset kusagil mujal kui filosoofilis-teoreetilisele domineerimisele allutatud valdkondades".²⁶

Naiskirjutus väljendab seost naiseliku kirjutamispraktika ning naise keha ja iha, naudingut (pr *jouissance*) vahel, püüdes niiviisi ületada keha-hinge dualismi ja väärtustada seni väärtustamatut — naise seotust kehaga ja selle kaudu naise loovust. Kirjutada läbi keha tähendab mõista kirjutamist mitte ainult kui rangelt vaimset tegevust. Naise keha kui naudingut allikas on ühtlasi ka loovuse ja kirjutamise allikaks, sellele viitab H. Cixous' lause: "Naine kirjutab valge tindiga." Emadus, mida sümboliseerib emapiim, on saanud metafoorilise tähenduse "valge tindi" näol, mida kirjutavas naises on alati kas või pisut. "*L'écriture féminine* on selline kirjutus, mille aluseks on naiste kogemus kehast ja seksuaalsusest, kogemus, mis ei ole vahendatud meeste ega patriarhaadi kaudu."²⁷

Nii nagu H. Cixous ülistab ka Luce Irigaray oma varasemates tekstides (väitekiri "Teise naise spekul" / "*Spéculum de l'autre femme*", 1974; tekstikogumik "Sugupool, mis ei ole üks" / "*Ce sexe qui n'en est pas un*", 1977) naise keha ja seksuaalset erinevust, luues oma käsitlemise naiselikkusest ja naise keelest, mis osaliselt sarnaneb H. Cixous' nägemusega. Ka L. Irigaray käsitlemise üheks osaks on patriarhaalse mõtlemise, fallotsentrismi kriitika ning ta püüab fallotsentrismi oma kirjutamisviisi kaudu õhonestada. Naiselikkust mõistab ta mitmekesisusena (paljususena): nii nagu naise naudingut ei ole keskendunud üheainsa keskmee ümber (vastupidiselt mehelikule fallilisele seksuaalsusele), vaid naine võib tunda naudingut tänu naise keha anatoomilisele eripärale samaaegselt mitme elundi kaudu, nii ka selle erinevuse kaudu väljenduv naiselikkus ei ole taandatav ühtsesse, lineaarsesse, meheliku keele kaudu väljendatavasse vormi. L. Irigaray järgi on naise keel, "naise kõne" (*le parler femme*), mis tekib naistel omavahel olles ja sumbub meeste juuresolekul,²⁸ määratlematu, defineerimatu. See naiselik "stiil" või "kirjutus" on voolav, seotud puudutustega, "vältides igasugust kindlalt paikapandud vormi, kuju, ideed või mõistet. Mis ei tähenda, et sel puudub stiil, nagu me võiksime arvata diskursiivsusest, mis ei suuda seda stiili sõnastada".²⁹

Ka hilisemates töedes on Luce Irigaray osaliselt edasi arendanud käsitlemist soolistest erinevustest keelekasutuses, toetudes nii oma empiirilisele uurimistöele kui ka filosoofilisemale lähenemisele keele, armastuse ja eetika teemade puhul ("*Soolise erinevuse eetika*" / "*Éthique de la différence sexuelle*", 1984; "*J'aime à toi*"³⁰, 1992). Uurides soolisi erinevusi keelekasutuses,

²⁶ H. Cixous, *The Laugh of the Medusa*. — R. R. Warhol, D. P. Herndl (toim), *Feminisms*, lk 340.

²⁷ J. Wolff, *Feminine Sentences*. Cambridge: Polity Press, 1990, lk 132.

²⁸ T. Moi, *Sexual/Textual Politics*, lk 144.

²⁹ L. Irigaray, *The Power of Discourse and the Subordination of the Feminine*. — J. Rivkin, M. Ryan (toim), *Literary Theory: An Anthology*. Cambridge: Blackwell Publishers, 1998, lk 572.

³⁰ Tõlkimatu sõnamäng.

püüab Irigaray näidata, et naised räägivad teistmoodi kui mehed ning et keelt saab muuta, et keel ei esinda ainult rangelt lacanlikku sümbolset korda.³¹

Kuigi käsitlusele naise kehast kui naiskirjutuse allikast on korduvalt ette heidetud essentsialismi, bioloogilise (keha) ja kultuurilise (keele) vahelise suhte nägemisprobleemi, otsese ja vahetuna, väljaspool kultuurilisi tähendusi, võimaldab naiskirjutuse mõistmine avaramas tähenduses luua uudseid ja huvitavaid tõlgendusi. Mahtumata tavateaduse ratsionaalsesse keelde, on H. Cixous' ja L. Irigaray naise keha ülistavad tekstid käsitletavad metafoorina selle (s.t. naiseliku loovuse) kohta, mis kultuuris on alla surutud ja mida ei saa ratsionaalsena sõnastada, kuid mis on võimsaks alternatiivseks diskursuseks: "Kirjutada läbi keha tähendab taasluua maailma."³² Samas on naiskirjutuse ülistamise puhul oht sattuda samasugusesse naise olemuse määratlemise lõksu nagu see patriarhaalne määratlus ise, mida H. Cixous' ja L. Irigaray tekstid püüavad tühistada.

Selles suhtes on bulgaaria päritolu prantsuse semiootiku ja psühhoanalüütiku Julia Kristeva³³ käsitlusviis naiselikkusest ja selle seosest tekstuaalsusega ning keelega distantseeritum: eitades spetsiifilise naiseliku keele olemasolu, ei paku ta välja ka ühtki teooriat ega terviklikku käsitlust naiselikkuse kohta. J. Kristevat ei saa muidugi käsitleda kui feministlikku teoreetikut: ta suhe feminismiga on ükskõikne, samas aga pakuvad ta teoreetilised käsitlused uusi võimalusi naiselikkuse ja keele vahelise suhte mõistmiseks. J. Kristeva lähenemisviis põhineb ta keele revolutsioonilise potentsiaali teooriatel. Neis oma töödes, kus ta on käsitlenud naiselikkusega seonduvat (varasematest näiteks "Hiinlannad" / "Des Chinoises", 1974; "Naiste aeg" / "Le temps des femmes", 1979; "Armastuse ajalood" / "Histoires d'amour", 1983), on ta "kirjutanud naiselikkusest terminites, mis näivad võrdsustavat naiselikkust 'semiootilisusega' või preoidipaalsega".³⁴ Kuna J. Kristeva järgi ei ole võimalik naist määratleda, sest naine jääb väljapoole ideoloogiaid ja definitioone, seostab selline lähenemine naise marginaalsusega: "Nii nagu semiootiline on marginaalne keele suhtes, nii on naiselikkus määratletud marginaalsena patriarhaadis."³⁵ Semiootiline on seotud keele-eelse valdkonnaga, psühhoeksuaalsete tungide ja rütmidega, mis lõhuvad keeles ja kultuuris valitsevat korrastatust, sümbolset korda, olles selliseks destruktiivseks jõuks, mis õnnestab igasugust kindlalt paikapandud identiteeti, seega ka naiselikkust ja mehelikkust. Selline lähenemisviis võimaldab käsitleda radikaalse tekstuaalse praktikana (s.t. sellise radikaalse kirjutusena, mis õnnestab sümbolset korda) avangardistlike (mees)kirjanike (A. Artaud', S. Mallarmé jt) tekste, kelle loomingule viidates loob J. Kristeva käsitluse keele revolutsioonilisest potentsiaalist ja kirjutamisest kui (sümbolset korda) õnnestavast tegevusest: "Enne kui avastati alateadvus, ja selle avastusega samaaegselt, toimus üks õhtumaise diskursuse kõige efektsemaid plahvatusi, mida tähistavad nimed kirjanduslikust "avangardist": Mallarmé, Lautréamont, Joyce, Kafka, Artaud. Nende kirjutatu õnnestab niihästi ideoloogilist koodi (perekondlikud, religioossed, riiklikud müteemid) kui samal ajal ka keelekoodi (mis on subjekti ühtsuse viimane garantii). See õnnestamine on *praktika* ja mitte kõrvalekalte, sest ta ei *formuleeri* mitte uut keelt (sümbolises, teetilisises mõttes), vaid loob

³¹ G. S c h w a b, Sexual Difference as Model. An Ethics for the Global Future. — *Diacritics* 1998, spring, kd 28, nr 1, lk 85.

³² A. R. J o n e s, Writing the Body. Toward an Understanding of *l'écriture féminine*. — R. R. W a r h o l, D. P. H e r n d l (toim), *Feminisms*, lk 361.

³³ Julia Kristeva kohta vt: H. K r u l l, Julia Kristeva kirjanduse poliitikast. — H. K r u l l, *Katkestuse kultuur*. Tallinn: Vagabund, 1996, lk 16–29.

³⁴ T. M o i (toim), *The Kristeva Reader*. Oxford: Basil Blackwell, 1990, lk 11.

³⁵ T. M o i, *Sexual/Textual Politics*, lk 166.

sümboolse võrgu, kus ühelt poolt dešifreerub lõpmatuks saanud keha (üht-aegu subjekt ja objekt), teiselt poolt ja samaaegselt aga mitmesugused loomulikud, ideoloogilised ja poliitilised koodid (vrd. *Finnegans Wake*).³⁶

J. Kristeva lähenemisenurk feminiinsusele on osaliselt seotud ka ta käsitlusega emadusest ja selle tähendusest lääne kultuuris psühhoanalüütilise vaatepunkti seisukohalt. Tähenduslikuks tekstiks on siin "Stabat mater", kus J. Kristeva analüüsib emaduse tähendust neitsi Maarja kuju kultuse kaudu kristlikus (katoliiklikus) kultuuris ja mis kajastab osalt ka J. Kristeva enda emadusekogemust. "Stabat mater" on huvipakkuv muu hulgas ka seetõttu, et teksti graafiline kujutus on tavapärasest erinev: ühel lehekülje poolel on uurimuslik käsitlus Neitsi Maarjast, sellega paralleelses veerus teiselaadiline asotsiatiivne tekst, mis ülistab emaduse tegelikku kogemust poeetilises laadis.

Essee "Naiste aeg" (1979) on J. Kristeva muu hulgas käsitlenud feminismi seoseid naiselikkuse ja sümboolse korruga. Mõtestades lahti naise subjektiviteeti ja identiteeti, seda seksuaalset erinevust, mille esiletoomist ja rõhutamist XX sajandi feministlik liikumine on taotlenud, näeb J. Kristeva vajadust erinevuse, Naise kui selle erinevuse märgilise kandja dekonstrueerimiseks: kas feminism, mis on alustanud erinevuse idee rõhutamisega, "on võimaline lahti ütleva oma usust Naisesse, Tema jõusse, Tema kirjutusse, et suunata seda erinevuse nõuet naiseliku terviku igasse elementi, et lõpuks esile tuua iga naise ainulisus, ja väljaspool seda, väljaspool horisonti, vaadet ja usku ennast, tema paljusused, tema mitmuslikud keeled."³⁷ Metafüüsiline usk Naisesse, mille J. Kristeva kahtluse alla paneb, tuleks asendada hoopis küsimusega identiteedi (sh ka seksuaalse identiteedi) tähenduse kohta üldse selles teoreetilises ja teaduslikus ruumis, kus identiteedi mõiste ise on kahtluse alla seatud.³⁸

Õigupoolest ongi see Naise kui märgi ja sümboli pihustumine naisteks, erinevuste reaalseiks kandjaiks ja väljendajaiks, iseloomulik nüüdsele postfeminismi (või isegi, nagu seda mõnikord on nimetatud, postpostfeminismi) ajastule, mil arengumaade naisliikumiste esiletulek ja Ida-Euroopa totalitaarsete süsteemide kokkuvarisemine on pannud kahtluse alla ka lääneliku feminismi käsitluse, murendades nii heaoluriikide feministlikku diskursust. Samas, ilukirjanduse ning kirjandusteaduse puhul on see tähendanud uute vaatenurkade teket, senise marginaalseks peetu tähtsustumist ja esiletulekut, nii nagu "läänelik" feministlik diskursus on omakorda mõjutanud neid nn väikseid kirjandusi, mille hulka võiks paigutada ka eesti kirjanduse.

³⁶ H. Krull, Julia Kristeva kirjanduse poliitikast, lk 20.

³⁷ J. Kristeva, *Women's Time*. — T. Moi (toim), *The Kristeva Reader*, lk 208.

³⁸ J. Kristeva, *Women's Time*, lk 209.

VÄINÖ LINNA "SIIN PÕHJATÄHE ALL"

YRJÖ VARPIO

Väinö Linna (1920—1992) triloogia "Siin Põhjatähe all" ilmus ligi 40 aastat tagasi. Aastate jooksul on see tõlgitud paljudesse keeltesse, eesti keeles ilmusid kaks esimest osa kõigepealt Rootsis (1962, 1964; tlk Helmi Eller) ja seejärel Eestis (1965, 1967; tlk Harald Lepik). Nüüd, kui triloogia on eesti keeles täielikult avaldatud (viimane osa Endel Mallese vahendusel), võiks küsida, kas see soome suur ühiskonna- ja ajalooline romaan on endiselt ajakohane. Üritan järgnevalt arutleda selle üle, kas V. Linna romaan on oma ajast kauem elanud ja kuidas seda võiks lugeda tänase päeva vaatekohast.

Väinö Linna kirjanikutöö välised raamid võib kiiresti kokku võtta. Esikteos "Eesmärk" ("Päämäärä"), pooleldi autobiograafiline töölis- ja kunstnikuromaan, mille tegevuspaigaks on Tampere, ilmus 1947. aastal. Järgmisel aastal avaldati juba asjatundlikult kunsti reegleid järgiv romaan "Must armastus" ("Musta rakkaus"), sisuks Tampere hargnev armastuskolmnurk. Kuulsaks sai V. Linna üleöö sõjaraamang "Tundmatu sõdur" ("Tuntematon sotilas") 1954. aastal ja kirjaniku mainet kinnitas veelgi torparitrioloogia "Siin Põhjatähe all" ("Täällä Pohjantähden alla", 1959—1962).

Nende teostega sai V. Linnast sõjajärgse Soome kõige vaieldavam, aga ka kõige esiletõstetum ja lugupeetavam kirjanik.

Kui V. Linna oleks kirjutanud ainult kaks esimest teost, ei mäletaks ta nime enam keegi, hoolimata sellest, et "Must armastus" tõlgiti kirjaniku hilisema edu järel mitmesse keelde, eesti keelde koguni kahel korral — Kanas 1958. aastal Valve Ristkoki (Saretoki) ja Eestis 1970 Harald Lepiku tõlkes. Oma esikteost "Eesmärk" ei lubanud V. Linna ise uuesti välja anda ja Soomes on kirjaniku tahet siiamani järgitud.

"Tundmatu sõduri" ja "Põhjatähe" triloogia järel käsitati V. Linnat algul poliitilise kirjanikuna. Lugejate hulgas käis äge ühiskonnateemaline diskussioon. "Tundmatu sõduri" lugejate meelest oli V. Linna kirjutanud uuesti Soome Teise maailmasõja aegse ajaloo: ühed kiitsid selle heaks, teised mitte. Nende meelest, kes heaks ei kiitnud, oli V. Linna solvanud pühi patriootilisi väärtusi, määrinud soome sõdurite, ohvitseride ja lotade maine: V. Linna kujutatud sõdurid ei olnud nende meelest niisugused idealistlikud patrioodid, missugustena neid oli varasemas kirjanduses üldiselt esitatud. Aga enamasti oli "Tundmatu sõdur" soomlastele vabastav kogemus. See aitas lahiti saada raske kaotatud sõja põhjustatud vapustusest: me nii kehvad ei olnudki.

"Põhjatähe" triloogias, eriti selle teises osas, mis ilmus 1960. aasta sügisel, kirjutas V. Linna uuesti Soome vabadussõja või Soome kodusõja ajaloo (või revolutsiooni, punamässu ajaloo: armsal lapsel mitu nime). Kui varem oli rõhutatud seda, et sõjas olid vastamisi valged kangelased ja punased reeturid, siis V. Linna rõhutas, et kodusõja rindejoon ei kulgenud eetilise ja ebaeetilise vahelt, ka punasel poolel oli eetilisi motiive. On öeldud, et V. Linna tõi oma romaaniga Akseli Koskelale ja ta perele tagasi kodanike usalduse.

Triloogial, nagu ka juba "Tundmatul sõduril", oli soomlastele tohutu teraapiline mõju. Alles 1960-ndatel aastatel kadus Soome ühiskonnast lõplikult

see trauma, mis oli tekkinud aastal 1918. Sinnamaani oli Soome sümboolselt jagunenud "punasteks" ja "valgeteks" või punaste ja valgete "järeltulijateks". V. Linna kirjutas oma romaanisarjas neist asjust niisugusel viisil, millest inimesed aru said ja mis lisas ühiskonnas solidaarsust.

V. Linna on olnud kogu rahva kirjanik ka selles mõttes, et ta teosed on ühendanud kõigisse ühiskonnakihtidesse kuuluvaid lugejaid. Ta on ühtaegu olnud nii lihtinimeste lemmikkirjanik kui ka eliidi, intelligentsi, näiteks kirjanike lemmik. See ei ole Soomes enam üldine, kuigi meil on veel püsinud homogeenne lugemiskultuur, nii et tähelepanuväärseid teoseid on loetud kogu ühiskonnas, kõigis ühiskonnakihtides. Aga modernses Soomes on hakanud tekkima väiksemaid kirjanduslikke rühmi ja ka väiksemaid kirjanduslikke lugejaskondi ning V. Linna on ilmselt viimane kirjanik, kes on suutnud lugeva üldsuse ühendada.

Mäletan, et sõitsin kord koos V. Linnaga rongis Tampereist Helsingisse. Vagunisse tuli keskealine maanaine, kes oli juba mööda minemas, aga tundis siis V. Linna ära. Ta pöördus tagasi, palus luba kätelda suurt kirjanikku ja kinnitas, et ei unusta seda kohtumist kunagi. V. Linna oli suur iidol ja oraakel paljudele soomlastele.

Muidugi ei saa ajaloo uestikirjutamine teha kirjanikust suurt kirjanikku. Seesugust kriitikat esitati V. Linna kohta juba varakult. V. Linna oli algul noortele radikaalidele meeldinud, aga juba 1960-ndatel aastatel hakkasid nad samuti nagu modernistid süüdistama teda konservatiivsuses: V. Linna ei ole kirjanduslikult huvitav, ta ei ole modernne kirjanik, ütlesid nad. V. Linna ühiskondlikku mõjuvõimu see ei vähendanud, tema ühiskondlikke seisukohavõtte kuulati ja ta mõjutas mitut tähtsat kultuuripoliitilist otsust. Temast sai Urho Kekkoneni sõber — või kas peaks ütleva, et U. Kekkonen tahtis pidada ennast rahvaliku oraakli sõbraks.

1960-ndate aastate olukorras, modernistide rünnakute ajal, kaitses V. Linna oma kirjanikutööd üteldes, et "ei saa ütelda hästi, kui midagi öelda ei ole". Sellel lausel oli oma poleemiline aadress, modernistid rõhutasid, et tähtis ei ole see, mida öelda, vaid see, et üteldakse hästi. Tänapäeva vaa-tekohast on vastuolu näilik. Ka V. Linna ütles hästi.

V. Linna tähendust tundus 1960-ndatel ja 1970-ndatel aastatel lisavat seegi, et ta raamatuid tõlgiti mitmesse keelde ja tast sai populaarne kirjanik eelkõige Skandinaavias, eriti Rootsis. Kõneldi juba Nobeli auhinnale kandideerimisest. Tutvustades 1980-ndate aastate algul ajakirjas Bonniers Litterära Magasin Väino Linna juubeliraamatut (1980), kirjutas rootslane Lars Nygren, et Rootsis ei ole kirjanikku, kes tähendaks oma maale niisama palju nagu V. Linna Soomele.

Sellel, et rootslased said V. Linnast nii hästi aru, on kindlasti kaks põhjust. Rootsised tundsid Soome ühiskonna ajalugu, näiteks seda kõrgklassi soomerootsi kultuuritraditsiooni, mis on ühe elemendina "Põhjatähe" triloo-ogia taustaks. Neil oli kergem aru saada nendest asjaoludest, mida V. Linna kujutab. Aga teiseks on rootslased otsinud Soomest alati rahvalikku, karget, müütilist looduslähedust. Nii F. E. Sillanpää kui ka H. Salama on olnud Rootsis edukad, niisamuti V. Linna.

Ajaloo uestikirjutamine ei saa niisiis kirjanikku suureks teha. Viimase kümne aasta jooksul ongi V. Linna peateoste olemuse mõistmine märgatavalt muutunud. On hakatud aru saama, et ajaloo õgvendamine ja ajalookirjutamise kriitika ei ole V. Linna loomingus kõige tähtsam, vaid palju tähtsam on diskussioon, dialoog, mida V. Linna peateosed peavad varasema soome ja ka maailmakirjandusega.

On üldiselt teada, et V. Linna luges tavatult palju ilukirjandust ja oli süvenenud peale selle ka kunsti, muusikasse ja teadusse — niipalju kui sellesse Tampere linnaraamatukogus sõja järel süveneda sai. Esimene soomekeelne romaan, Aleksis Kivi "Seitse venda" (1870) oli V. Linnale kõige olulisem klassika: raamatukogu juhataja Mikko Mäkelä on kõnelnud, et kord luges V. Linna seda paar-kolm korda ühtejärke ja tagastas romaani siis raamatukokku lugemisest villand saanuna. Aga kui mõni nädal hiljem küsiti, mida ta loeb, ütles ta innustunult, et loeb parajasti "Seitset venda". Vahel ütles ta, et "Tundmatu sõdur" jutustab õieti sõjas olevast seitsmest vennast.

Tegelikult ongi V. Linna peateostesse sisse kirjutatud suur hulk klassikalist soome kirjandust. V. Linna romaanide ja mõningate kesksete soome teoste, eriti soome identiteeti kujundanud teoste vahel käib varjatud, aga samal ajal väga tähtis dialoog. "Tundmatu sõduri" taustal on Johan Ludvig Runebergi "Lipnik Ståli lood" (1848, 1860), mis oli kõigi Soome koolilaste põhiline lugemisvara kuni Teise maailmasõjani. V. Linna esitab J. L. Runebergi kujutatud sõdurite peeni, sageli iroonilisi variatsioone nii peenetundeliselt, et nendele seostele on osutatud alles Jyrki Nummi 1990-ndate aastate algul kaitstud väitekirjas.

Kui "Tundmatu sõdur" lõpeb sellega, et päike vaatab taevast väsinud sõdurite peale, siis on tegelikult ka siin taustal kirjanduslik seos. V. Linna oli otse sõja järel lugenud innukalt Dante "Jumalikku komöödiat" ja kavatses kirjutada romaani, milles kujutatakse taevakehade perekonda (ema Päike, metsik laps Pluuto, kes kavatseb kogu aeg ema mõjusfäärist põgeneda). Päikese romaani ei tulnud, aga päike hajus sadadeks kildudeks kogu V. Linna loomingusse, ka "Põhjatähe" triloogiasse. Päikese ringlemisel, "päeva ringkäigul", on V. Linna loomingus suurem tähendus, kui üldiselt arvatakse. Esikteos algab päikesetõusust ja lõpeb päikesetõusuga. "Tundmatu sõduris" on päikesel täiesti eriline osa kogu romaani vältel. Romaani lõpus vaatleb see taevast maas magavaid mehi: "Need mõnusad semud."

Mullu ka eesti keeles ilmunud "Põhjatähe" kolmanda osa lõpus tõdeb vana Janne Kivivuori 1950-ndate aastate radikaalide jutte kuulates, et "päike on oma ringi ära teinud". See lause (*Päivä on tehnyt kierroksensa*) on ka Tampere surnuaial V. Linna hauakivil. Janne repliik on mitmetähenduslik, see sisaldab ka vana poliitiku, ühiskondliku võitleja nukra tähelepaneku, et vana sugupõlve võitlused ja nende saavutused jäävad uues ühiskonnas peitu ja ununevad.

Aga ega V. Linna romaani lehekülgedel ela mitte ainult Dante eepos, vaid sealt võib leida ka palju muud vana kirjandust. Romaani viimasel leheküljel kuuleb Koskela Elina koolilapsi raadios laulmas laulu "Niin syvä on kuin pitkäkin". See rida pärineb vanast tuttavast laulust, milles jutustatakse Inari järve mõõtmisest. Järve üritati mõõta, aga mõõdukõis katkes ja mõõtmisest tuli loobuda: "Nii sügav ta on kui pikki." Laul viitab kadunud maailmale, ka Z. Topeliusele, kes on selle Inari järve luuletuse autor. Aga laul osutab ka maailmale ja ühiskonnale: maailm on niisama sügav kui pikk ja teda on võimatu mõõta.

Juba "Põhjatähe" triloogia pealkiri on kirjanduslik allusioon. "Siin Põhjatähe all" on XIX sajandist pärinev Johan Fredrik Granlundi väga populaarne vaimulik laul. Tsitaat sai romaani nimeks nii: 1958. aasta jõulude ajal hakkas romaan valmis saama, aga sel ei olnud pealkirja. Linnad läksid oma 12-aastase tütre Sinikka kooli jõulupeole, kus tütar esitas laulu "Siin Põhjatähe all".

*Täällä Pohjantähden alla
ompi kotomaamme,
mutta tähtein tuolla puolen
toisen kodon saamme.*

Sealt tuli triloogia pealkiri ja see häälestab romaani esimese teema. Elu elatakse selles maailmas, "siin Põhjatähe all", ja seda ühiskonda peab püüdma arendada, ilma et oodataks tähtedetagust taevast.

Niisama rikka sisuga on triloogia esimene lause: "Alguses olid soo, mättakirves — ja Jussi." Samalaadselt algab Piibli loomislugu: "Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures" jne (Jh 1:1—2). Ka romaan on loomistöö kirjeldus: kirjanik loob paberile romaani ja Jussi hakkab harima sood ning loob enda ümber väikese jõukuse ja oma pere. Aga kas V. Linna eesmärk on jälle polemiseerida: algul ei olnudki sõna, vaid oli ühiskond, inimene ja inimese töö? Kohe esimene lause äratav küsimusi.

Küsisin kunagi V. Linnalt, kas esimesse lausesse on sisse pandud ka üks väga tuntud ühiskonnateooria: "Alguses olid soo, mättakirves — ja Jussi" on ju peaaegu seesama, mida võiks öelda abstraktsemalt: "Algul olid kapital, töövahend ja tööjõud." V. Linna ei lükanud ümber ega kinnitanud mu mõtet, tema meelest oli assotsiatsioonide otsimine lugeja ülesanne. Ja kui leidubki kohti, mis viitavad K. Marxi "Kapitalile", siis niisamuti ja rohkem on veel neid, mis viitavad Piiblile.

"Põhjatähe" triloogia mitu tegelast tunduvad tegelikult olevat klassikalise kirjanduse tegelaskujude variatsioonid. Romaani esimene peategelane Jussi Koskela on nagu Z. Topeliuse kuulsa lugemiku "Meie maa raamat" Matti, tõeline soomlane, aeglane, visa ja ustav. Z. Topeliuse Matti ei olnud sugugi kes tahes Matti. "Meie maa raamat" oli pikka aega populaarne rahvuslik lugemik — natuke sedamoodi nagu Eestis C. R. Jakobsoni "Kooli Lugemise raamat" (1867) — ja selles kujutatud soomlased said justkui eeskujusoomlasteks.

Romaani kirikuõpetaja ja ta naine näevadki Jussis XIX sajandi ideaaltalupoja inkarnatsiooni. Nende meelest on ta nagu uus Saarijärve Paavo, keda rahvusluuletaja Runeberg oli kujutanud XIX sajandi algul: virk, ustav ja solidaarne teiste vaeste talupoegadega. Aga V. Linna kõrvutus on kriitiline: Jussi ei tunne oma kuulsat eeskuju ega toimi ka kirikuõpetaja proua solidaarses vaimus, kui ta isekalt üritab röövida Jussilt maa, mille see on oma pere jaoks üles harinud.

Üks triloogia keskseid tegelasi on sotsialistist idealist Adolf Halme. Ta on Don Quijote, kelle pea on raamatud natuke segi ajanud. Aga ta on ka Kristus, kes peab kõnesid rahvahulkadele ja sureb lõpuks märtrisurma. V. Linna ei osuta seoseid otse, vaid neid märgata on lugeja ülesanne. Adolf Halme on rätsep ja inimesed nimetavad teda Meistriks. Ta kasutab ise meelsasti Kristuse repliike. "Kui aeg tuleb, suudab mu käsi üht ja teist": käsi on ju piibellikku jõu sümbol. Viimast korda kõneldakse Adolf Halmest romaani kolmandas osas, pärast seda, kui ta on juba surnud, kui jutustatakse, et ta riie-test on tehtud ühe maja aeda hernehirmutis. See koht on samuti täis sügavat sümboolikat: Adolf Halme on surnultki mingisugune paradiisiaia valvur. Rahvas heidab ta välise kuju kohta burleskset nalja, aga tema hoiab ikka edasi, käed kahele poole laiali, oma karja.

Praegusel ajal kõneldakse V. Linna romaani intertekstuaalsusest. Kirjandusteadus on ju alati leidnud uusi tabavaid termineid, et seletada tähelepanuväärsete teoste väärtusi. Oluline on see, et oma romaani on V. Linna sisse kirjutanud ka soome kultuuri vanu arusaamu, mida kõik inimesed tun-

nevad. Ta käsitleb neid sageli kriitiliselt ja ironiseerides ja neist moodustub ta romaani teine hääl. V. Linna romaanid on karnevalilik ilutulestik, kus pörkuvad erinevad ideoloogiad ja hoiakud.

See, mille hoolikas lugeja praegu "Põhjatahe" triloogiast võib välja lugeda, oli visandatud juba triloogia esimestes katsetes, mis V. Linna kirjutas 1950-ndate aastate keskpaiku. Olen lugenud romaani esimest versiooni ja selles oli väga selge ironia nende soome klišeede suhtes, mida esitasid näiteks "Meie maa raamat" ning 1920-ndate ja 1930-ndate aastate kool. "Põhjatahe" käsitsi kirjutatud varajases versioonis kommenteeris V. Linna ironiliselt ennekõike vanu rahvakooli õpikuid. Ta annab romaani algul üldise iseloomustuse soomlaste kohta, kes on pidanud palju sõdu ja kellel on olnud suuri väepealikuid:

"Ega Euroopas ei olegi eriti maid, kuhu ei oleks külvatud soomlaste luid. Kolmekümneaastasest sõjas said nad au ja suuri võite, olles sangarlikud ja jumalakartlikud. Nad ratsutasid oma väikestel, aga sitketel hobustel, jalus jaluses kinni, ja hüüdsid: "Hakkaa päälle!", ja raudrüüdes vastased langesid maha nende jalge ette.... [---] Me saame ju seda kõike teada juba koolis ja liiksaks palju muud samalaadset, nii et selle pikem loetlemine ei ole vajalik. Aga siiski ei tee tüli midagi neist asjust meelde tuletada, et me ei unustaks seda tõsiasja, et meie maad ja rahvast luues on Jumalal ometi kord õnnestunud teha midagi täiuslikku."

Valmis romaanist jäid kõik sõrmega osutamised välja, aga lugejad on siiski aru saanud, milles on küsimus. V. Linna on uuesti kirjutanud mitte Soome ajaloo, vaid soomlaste kujutelmade ajaloo. Ta on lammutanud ja dekonstrueerinud vanu klišeid, toonud soomlaste enesetunnetuse nüüdisajale lähemale.

See on toimunud kirjanduse ja kunsti vahenditega. Ta on kirjutanud sellest, millest on kirjutatud soomlaste südamesse varem — südameverega —, ja see on ilmselt põhjuseks, miks tema raamatud soomlasi nii sügavalt puudutavad.

Soome keelest tõlkinud VÄINO KLAUS

Sellest on tänaseks möödas 127 aastat, kui Saksamaal Leipzigi ülikoolis kaitses doktoriväitekirja esimene eestlasest keeleteadlane. See mees oli MIHKEL VESKE, Eestis 1843. aastal sündinud andekas noormees, kes oli kiriku toetusel saadetud õppima Leipzigi misjonäride kooli. Misjonäriks M. Veske ei tahtnud ja läks ülikooli keeli õppima. Alguses kuulas ta kõikvõimalikke kursusi slaavi, balti ja romaani keeltest kuni sanskriti, pärsia ja vanakreeka keeleni, aga ka võrdlevaid grammatikakursusi ja ajaloolis-võrdleva meetodi aluseid.¹ Ajalooline keeleteadus oli siis uus ala ja sellega tegeldi eriti Saksamaal: võrreldi indoeuroopa keeli omavahel ja demonstreeriti nende sugulust. Soome-ugri keelte sugulus oli teada juba varem, aga noogrammatiline koolkond, millel oli siis keeleteaduses keskne asend, hoogustas ja arendas diakroonilisi uuringuid. Mihkel Veske valiski peaaineks soome-ugri keeled ja võrdleva keeleteaduse. Ta oli esimene kõrgharidusega eesti keeleteadlane, kes valdas ka teoreetilist keeleteadust. Kaks aastat hiljem valiti M. Veske Tartu ülikooli eesti keele lektoriks. Oli rahvusliku liikumise kõrgaeg, eesti kirjakeele kujunemise aeg, ja see peegeldus ka eesti keele lektori tegevuses. Praktilist keeleoskust taotlevate usuteaduskonna sakslaste hulka ilmus üha rohkem oma keele vastu huvi tundvaid eesti soost üliõpilasi. M. Veske loenguid kuulasid tulevased eesti keele ja kultuuriloo suurnimed Karl August Hermann, Hugo Treffner, Jaan Bergmann, Jakob Hurt, Jaan Jõgever, Mattias Johann Eisen jt.² Nende hulgast kasvas hiljem veel kaks keeleteaduse doktorit. KARL AUGUST HERMANN kaitses doktoriväitekirja 1880. aastal sealsamas Leipzigi ülikoolis kus tema õpetajagi, JAKOB HURT 1886. aastal Helsingi ülikoolis.

Rangelt võttes on nendest kolmest XIX sajandi eesti keeleteaduse doktorist vaid kaks viimast kaitsnud väitekirja eesti keele kohta: Karl August Hermann'i töö käsitles eesti keele kolme vädet, Jakob Hurda uurimus *ne-liitelisi noomeneid*. Mihkel Veske väitekirja teemaks oli soome-ugri keelte võrdlev grammatika, aga selles käsitleti teaduslikult ka eesti keele nähtusi, mh välteid ja nende kujunemist.

Järgmist keeleteaduse doktorit tuli Eestis oodata aastakümneid, kuni aastani 1924. Järgnevas on käsitletud lähemalt neid eesti keeleteadlasi, kes on kirjutanud oma doktoriväitekirja eesti keelest. Mihkel Veske on selles rühmas eeskätt sellepärast, et ta oli esimene, aga ka sellepärast, et ta on kolmest XIX sajandil väitekirja kaitsnud eesti keeleteadlasest kõige sügavamalt mõjutanud hilisemat eesti keele uurimist. Käesoleva sajandi väitekirjade jaoks on värv kitsam: kuigi need võivad olla eesti keele uurimisele olulised ja uuritavate keelte hulka on kaasatud ka eesti keel, on siinsest käsitlusest välja jäetud teised soome-ugri keeltest väitekirja kirjutanud lingvistid. Neidki on olnud üsna palju ja nad väärivad kindlasti omaette analüüsimist: Julius Mägiste, Julius Mark, Alo Raun, Villem Grünthal, Paul Alvre, Arvo Laanest, Eduard Vääri, Ago Künnap. Loetelu pole kindlasti täielik. Artiklis ei ole käsitletud ka üldkeeleteaduse alaseid väitekirju, mida eestlased aegade jooksul on kaitsnud, sageli väljaspool Eestit: Ilse Lehistest ja Els Oksaarest Martin Ehala ja Mart Rannutini, kes kaitses Tartus 1998. aasta sügisel keelesotsioloogia alast väitekirja. Eestis kaitstud ja eestlaste tehtud väitekirju kokku kogudes selgus üllatuslikult, et kuigi Tartu ülikoolis on üle poole sajandi tegutsenud inglise keele, saksa keele, vene keele, klassikaliste keelte kateedrid ja osakonnad, ei ole nendel aladel minu andmetel pärast sõda kaitstud mitte ühtegi doktoriväitekirja! Vene keele kateedris on olnud doktoreid, aga nende hulgas pole olnud eestlasi.

¹ P. Alvre, Mihkel Veske fennougristina. — Keel ja Kirjandus 1993, nr 1, lk 1.

² H. Rätsep, 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu, 1979, lk 27—42.

Keelt võib põhimõtteliselt uurida nii emakeelne kui ka võõrkeelne uurija. Eesti keele uurimisos on tähelepanuväärne koht olnud sakslastel ja soomlastel, viimasel ajal on üllatuslikult ilmunud nende hulka jaapanlased. Esimesed eesti keele õpikud ja sõnaraamatud olid Eestis töötavate saksa pastorite tehtud ja olid mõeldud teistele Eestis töötavatele sakslastele. Ka soomlased on eesti keelt alati uurinud. Nad tegid seda juba siis, kui eestlastest uurijaid veel ei olnud, ja on jätkanud edukalt tänapäevani. Välismaised eesti keele uurijad on siinses käsitlusest siiski välja jäänud, kuigi eesti keelest on kaitsnud doktoriväitekirja näiteks Lauri Kettunen, Cornelius Hasselblatt, Eino Koponen, Kasuto Matsumura, Tiina Södermann ja kindlasti palju teisiigi.

Järgneva käsitluse aineks on eestlastest keeleteaduse doktorid, kes on kaitsnud doktoriväitekirja eesti keelest. Siinses statistilises ülevaates on neid 35. Täpset arvu ei julge ütelda, sest kahtlemata ei ole informatsioon maailma eri ülikoolides töötavate ja doktorikraadi saanud (pagulas)teadlaste kohta täielik. Näiteks siinses statistikas sisalduvate JUTA KÕVAMEES-KITCHINGU, KOIT OJAMAA ja HARRY MÜRGI kohta ei oska ma öelda muud, kui et nende doktoriväitekirjade ainek on eesti keelest. Ise ma neid uurimusi näinud ei ole. Selliseid on kindlasti teisiigi. Artiklis on keskendunud eeskätt kvantitatiivsetele andmetele. Mingit väitekirjade sisulist ega teadusloolist analüüsi ei ole eesmärgiks seatud. Kogutud materjal annab siiski kvantitatiivse aluse sellistelegi arutlustele. Käsitlen eesti keele alaseid doktoriväitekirju järgmistest aspektidest: 1) ajaline jagunemine: millal eesti keelest on väitekirju kaitsnud, millal mitte, ja proovin mõnel määral arutleda ka põhjuste üle; 2) geograafiline jagunemine: kus on eesti keele uurimise keskused ja kus eestlased on väitekirju kaitsnud; 3) teadlased, kes on eesti keelest väitekirja kirjutanud: sooline, vanuseline jne jagunemine. Keerulisem on analüüsida väitekirjade temaatilist ja erialalist jagunemist, sest liigitusaluseid on erinevaid ja vaid vähesed väitekirjad on mingi sisulise tunnuse järgi üheselt määratletavad. Artikli lisana esitatud tabel, kus on ka väitekirjade pealkirjad, annab temaatikast siiski mingi ülevaate.

Artikli alguses on juba nimetatud, et XIX sajandi lõpul valmis lühikese ajavahemiku jooksul kolm eesti keelt käsitlevat väitekirja: Mihkel Veske ja Karl August Hermann kaitsesid Leipzgis vastavalt 1872. ja 1880. aastal, Jakob Hurt Helsingi ülikoolis 1886. Kuigi ka Tartus oli ülikool, ei olnud seal võimalik eesti keelt õppida ega uurida. Tartu ülikoolis oli eesti keele lektor alates 1803. aastast, aga tema ülesandeks oli õpetada praktilist keelt sakslastest teoloogiaüliõpilastele, et need oleksid võimelised töötama pastoritena ja suhtlema eestikeelse kogudusega. Võimekamad lektorid, eriti muidugi keeleteaduse doktorid Mihkel Veske ja Karl August Hermann, pidasid ka muid loengukursusi eesti keelest ja kultuurist, kui kuulajaid oli. Aga kumagi doktorikraadiga lektori taotlused luua Tartu ülikoolis eesti keele professor või dotsentuur ei õnnestunud. Kuigi näiteks Soome ja Eesti kuulusid XIX sajandi algusest Vene tsaaririigi koosseisu, oli suhtumine kohalikku keelde ja selle uurimise tase erinev. Helsingi ülikoolis uuriti soome keelt ja soome-ugri keeli, alates 1851. aastast oli seal ka soome keele ja kirjanduse professor. Tartu ülikooli ainuke eesti keelega seotud ametikoht oli eesti keele lektor. Eesti keele professor saadi alles aastal 1919, kui Tartu ülikoolist sai Eesti Vabariigi eestikeelne ülikool. Esimene eesti keele professor Jaan Jõgever (1919—1924) oli doktorikraadita, aga 1924. aastal kaitses Helsingi ülikoolis õpinguid alustanud ja 1919. aastal Tartu ülikooli üle tulnud ANDRUS SAARESTE Tartu ülikooli ajaloo esimese eesti keele alase doktoriväitekirja, mis käsitles eesti murrete leksikaalseid vahekordi, ja järgmisest aastast sai temast eesti keele professor. Koos läänemeresoome keelte professorite Lauri Kettuneni ja tema järglase Julius Mägistega rajasid nad Tartu ülikooli juurde Akadeemilise Emakeele Seltsi ning eesti ja sugukeelte arhiivi, mille töötajatel oli võimalik tegelda teadusliku uurimisega. Ülikooli eesti keele professori ja kahe eesti keele lektori kõrval tekkisid 1920-ndatel aastatel esimesed keeleteadusega seotud töökohad. Mõodus siiski veel 15 aastat, enne kui aastal 1939 kaitsesid doktoriväitekirja eesti ja sugukeelte arhiivi assistent PAUL ARISTE Hiiu murrete häälikutest ja Emakeele Seltsi mur-

dekogude hooldaja MIHKEL TOOMSE eesti murrete *ta*-liiteliste verbide konsonantsest liitumisest. Ka Emakeele Seltsi teadussekretär Alo Raun sai oma väitekirja valmis paar aastat hiljem (1942), aga tema väitekiri oli soome-ugri keelte alalt.

1940. aasta moodustab piiri Eesti ajaloos, arengus ja elulaadis. Sel aastal valutas Nõukogude Liit Eesti, likvideeris iseseisva Eesti Vabariigi ja liitis riigi Nõukogude Liiduga. Järgnes Teine maailmasõda, Saksa okupatsioon ja teine Nõukogude okupatsioon. Enamikul aladest järjepidevus katkes ja süsteem ehitati algusest lõpuni uuesti. See hõlmas nii inimesi, institutsioone kui ka materiaalselt tegelikkust. Riigivõimu eesmärgiks oli hävitada inimeste teadvusest ja mälestustest eelmised 20 aastat. Vaid väga vähesed enne Teist maailmasõda Eesti elu mõjutanud inimesed jätkasid tegutsemist kultuuri- ja teadusvallas. Kümneid tuhandeid oli põgenenud Läände, kümned tuhandet vangistati ja küüditati Siberisse. Endised asutused likvideeriti või nende struktuur ja tegutsemispõhimõtted korraldati põhjalikult ümber. Käsitletavad teemad ja meetodid vahetati välja. Tartu ülikool alustas uuesti tegutsemist 1944. aastal. Ainsast sõja järel Eestisse jäänud keeleteaduse doktorist Paul Aristest sai soome-ugri keelte professor ja eesti keele kateedri juhatajaks kutsuti juba enne sõda lektori ametist pensionile jäänud Johannes Voldemar Veski, kellel ei olnud küll teaduslikku kraadi (ega isegi mitte formaalset kõrgharidust), küll aga palju praktilisi kogemusi.

Esimesed kümme sõjajärgset aastat on jätnud vähe püsivat ja väärtuslikku eesti kultuuri ja teadusesse, kuni järgmine põlvkond lõpetas ülikooli ja astus teaduslikku ning kultuuriellu. Vanemast põlvkonnast oli üheks vähestest eranditest ARNOLD KASK, kes kaitses 1955. aastal Tartus väitekirja eesti kirjakeele ajaloost ja kellest sai seejärel Tartu ülikooli eesti keele professor ja kateedri juhataja. Läände läinud keeleteadlastest kaitses 1956. aastal VALTER TAULI Uppsalas väitekirja eesti fonoloogiast ja VALEV UIBOPUU Lundis 1970. aastal eesti ja soome keele võrdlusstruktuuridest. Eestis tuli uusi doktoreid oodata 1970-ndate aastate keskpaigani. Aastal 1974 kaitses doktorikraadi Tartu ülikooli dotsent HUNO RÄTSEP eesti lihtlause struktuurist ja aastal 1975 Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur VALDEK PALL Põhja-Tartumaa kohanimedest. Väliseestlastest on teada Koit Ojamaa, kes 1976. aastal kaitses Connecticuti ülikoolis väitekirja eesti fonoloogiast.³

Järgmiste doktorite kasvatamisel ja juhendamisel oli väga oluline Huno Rätsepa osa. 1960-ndatel aastatel moodustas ta Tartu ülikoolis uurimiserühma, mis tegutses aktiivselt 6—7 aastat. Uurimiserühma kuulus üliõpilasi, aspirante, nooremaid õppejõude — seitsme aasta jooksul ligi paarkümmend inimest. Suur osa tänase Eesti keskealistest keeleteaduse doktoritest kuulus ülikooli ajal sellesse rühma. Saanud 1975. aastal ülikooli eesti keele professoriks, pidas Huno Rätsep eriti oluliseks õpetuse kvaliteeti, noorte õppejõudude koolitamist ja rahvusvahelisi kontakte. Tema õpilastest jõudsid esimestena 1980-ndatel aastatel väitekirja kaitsmiseni MATI ERELT eesti adjektiivisüntaksist 1981. aastal ja HALDUR ÕIM moodsast semantikast 1983. aastal. Aastal 1984 kaitses eesti keele alast doktoriväitekirja ka saksa keele kateedri dotsent JUHAN TULDAVA, kes otseselt ei kuulunud Huno Rätsepa rühma, aga tegi eesti keele kateedriga palju koostööd. Tema väitekiri oli keelestatistikast. 1980-ndatel aastatel tuli kaks keeleteaduse doktorit ka Rootsist. AARAND ROOS kaitses 1980. aastal Lundis väitekirja morfoloogiast ja RAIMO RAAG 1982. aastal Uppsalas Rootsi eestlaste sõnavarast.

Sellel, et Nõukogude Eestis oli nii vähe keeleteaduse doktoreid, on muidugi arusaadavad ja läbinähtavad põhjused. Kogu akadeemiline süsteem muudeti Nõukogude Liidu süsteemile vastavaks. Ülikooli lõpetamine ei andnud erinevalt muust maailmast mingit akadeemilist kraadi, vaid ainult ametinimetuse, nn kvalifikatsiooni: filoloog, eesti keele ja kirjanduse õpetaja või filoloog, keeleuurija. Õigus taotleda akadeemilist kraadi saadi pärast aspirantuuri ja doktorantuuri. Tartu ülikooli eesti filoloogia osakonda võeti igal aastal vastu 30—40 üliõpilast, neist spetsialiseerus eesti keelele alla kümne. Aspirantuuris ja doktorantuuris said jätkata vaid üksikud.

³ Selle informatsiooni eest olen tänu võlgu Tiit-Rein Viitsole.

Kindlaid aspirantuuri- ega doktorantuuri kohta kateedril ei olnud, vaid neid taotleti ülikooli juhtkonnalt personaalselt. Praktikas tähendas see, et teaduslikule tööle ei valitud üksnes võimete ja huvide järgi, vaid eelduseks oli ühiskondlik-poliitiline sobivus. Kaugeltki kõik aspirantuuris olnud inimesed ei jõudnud kandidaadiväitekirja kaitsmiseni. Nende hulk, kes seejärel (tegelikult aastaid hiljem) pääsesid doktorantuuri ja said pühendada teaduslikule tööle, on loendatav ühe käe sõrmedel. Keele ja Kirjanduse Instituudis töötavate teadlaste kohta ei oska ütelda, aga ülikoolis oli õppejõu koormus ja töötingimused sellised, et töö kõrvalt doktoriväitekirja kirjutada oli üliraske. Lisaks oli uuemat välismaist teaduslikku kirjandust peaaegu võimatu kätte saada, väitekirja teemavalikule ja käsitusviisile esitati nõukogulikke nõudmisi ja piiranguid jne.

Ka teadusliku kraadi saamiseni viiv "tehniline" protseduur oli teadlase jaoks üsna kurnav. Oli kaks akadeemilist kraadi: teaduste kandidaat ja teaduste doktor. Kraadi andis Moskva kõrgharidusministeeriumis tegutsev kraadikomisjon. Nii teaduste kandidaadi kui ka doktorikraadi taotlemiseks tehtud uurimust nimetati väitekirjaks ja mõlemad kaitsti avalikult. Ka õiguse esitada väitekirja kaitsnud teadlane akadeemilise kraadi saamiseks andis ülikooli teaduskonnale või teaduste akadeemia uurimisinstituudile Moskva kõrgharidusministeerium, kes vastava palvekirja peale nimetas teadusalale erilise doktoritest koosneva kaitsmisnõukogu. Igal väitekirjal oli vähemalt kaks oponenti: kandidaadiväitekirjal üks doktor ja teine kandidaat, doktoriväitekirja oponentideks kõlbasid muidugi ainult sama ala doktorid. 1970-ndate aastateni võis väitekirja kirjutada eesti keeles, aga selle kõrvale nõuti 20–30 lehekülje pikkust venekeelset kokkuvõtet, autoreferaati. 1970-ndate aastate keskpaigast alates pidid ka väitekirjad olema venekeelsed. Väitekirja ei avaldatud raamatuna, vaid see esitati kraadikomisjonile kirjutusmasinal paljundatuna neljas eksemplaris. Käsikirjad saadeti hiljem säilitamiseks Moskva ülikooli raamatukogule ja Eesti teaduslikele raamatukogudele. Pärast väitekirja kaitsmist tuli kaitsmisprotseduuri protokoll tõlkida vene keelde ja saata koos venekeelse väitekirja ja venekeelse autoreferaadiga Moskva kõrgharidusministeeriumile. Kõik see tuli teha kaitsjal endal. Kui Moskvas otsustati anda taotlejale teaduste kandidaadi või doktori kraad, siis tuli sealt poole aasta või aasta pärast vastav venekeelne diplom. Et Moskva positiivne vastus ei olnud kaugeltki kindel ja suur tagasilükkamiste hulk võis teadusasutuse kaitsmisõigusest ilma jätta, olid väitekirjadele esitatud nõudmised nii Tartu ülikoolis kui ka Keele ja Kirjanduse Instituudis kõrged. Kandidaadiväitekirju kaitsti enam-vähem selles vanuses, kui mujal maailmas saadi doktoriks. Ei ole imestada, et vaid vähesed uurijad jaksasid teha kahte venekeelset väitekirja ja käia kaks korda läbi kogu selle venekeelse bürokraatia. Ka doktorikraadiga kaasnevad erialased karjääri võimalused ei olnud kuigi ahvatlevad, sest juhtival kohal töötamiseks (ka akadeemilises maailmas) ei piisanud alati teaduslikest ja erialastest teenetest. Seepärast ei ole keeleteaduse doktoreid Eestis palju olnud.

Ülikoolid iseseisvusid alles 1990-ndatel aastatel ning vanemad ja keskealsed teadlased hakkasid oma teadustegevuse formaalsete tunnuste vastu huvi tundma ja kaitsesid doktoriväitekirja varem ilmunud uurimuste põhjal. 1994. aastal kaitsti Tartu ülikoolis viis doktoriväitekirja, mis võtsid kokku kauaaegse uurimistöö tulemusi. ARVO EEK sai doktoriks eesti keele kvantiteeti ja rõhku käsitlevate uurimuste eest, HELMI NEETAR eesti murrete noomenituletust käsitlevate uurimuste eest, ÜLLE VIKS klassifikatoorse morfoloogia väljatöötamise eest, SILVI VARE noomenituletust käsitlevate uurimuste eest, REET KASIK verbide ja verbaalnoomenite tuletust käsitlevate tööde eest. Samal aastal kaitses HELLE METSLANG Soomes Oulu ülikoolis artikliväitekirja eesti keele ajasuhetest.

Järgmistel aastatel on teaduste doktoreid tulnud ühtlase tempoga: aastal 1996 kaitses KARL PAJUSALU Turu ülikoolis väitekirja Karksi murde verbimorfoloogiast ja PEEP NEMVALTS Uppsala ülikoolis subjektifraasist, aastal 1997 kaitses MATI HINT Helsingi ülikoolis väitekirja eesti astmevahelduse ja prosoodia tüpoloogilistest probleemidest. 1998. aasta andis neli eesti keele alast doktoriväitekirja: HENN SAARI kait-

ses Tartu ülikoolis väitekirja eesti sõnagrammatikast, LEMBIT VABA Tampere ülikoolis eesti-läti keelesuhetest ja VIRVE RAAG Uppsala ülikoolis keeleuuenduse mõjudest eesti morfoloogias. Aasta lõpul kaitses URMAS SUTROP Saksamaal Konstanzi ülikoolis väitekirja meeltega seotud sõnavarast eesti keeles. 1999. aasta on andnud juurde kaks eesti keele doktorit, mõlemad Tartu ülikoolist. HEIKI-JAAN KAALEP kaitses väitekirja eesti keele arvutikorpusetest ja RENATE PAJUSALU eesti deiktikutest.

Suur osa eesti keelt käsitlevatest doktoriväitekirjadest sellel sajandil on esitatud kaitsmiseks Tartu ülikoolis. Teistest uurimiskeskustest tõusevad esile Rootsi (eriti Uppsala) ja Soome ülikoolid. Uppsala ülikool on alati olnud tuntud soome-ugri keelte uurimiskeskus, kus Rootsis elavad eesti keeleteadlased on võinud uurida emakeelt ja kaitsta sel alal doktoriväitekirju: Valter Tauli, Raimo Raag, Peep Nervalts, Virve Raag. Valev Uibopuu ja Aarand Roos on saanud doktorikraadi Lundi ülikoolist.

Sajandi alguses, kui Tartu ülikoolis veel ei saanud õppida eesti keelt peaainena, õppisid keeleteaduslike huvidega eesti noored peamiselt Helsingi ülikoolis. Silmahakkav tunnus 1990-ndate aastate doktoriväitekirjade juures on, et nii mõnigi uurija, kes on teinud põhilise uurimistöo kodumaal, on kirjutamis- ja viimistlemisperioodiks või raamatu väljaandmiseks hankinud abiraha Soomest ja kaitsnud hiljem väitekirja Soome ülikoolis. Soome ülikoolid on väitekirjade kaitsmisest huvitatud, sest see kajastub otseselt nende järgmise aasta eelarves. Peaaegu iga Soome ülikool on sel viisil saanud oma eestlasest doktori: Oulu on saanud Helle Metslangi, Turu Karl Pajusalu, Helsingi Mati Hindi, Tampere Lembit Vaba. Tõsi küll, Tampere oli juba 1992. aastal teinud keeleteaduse doktori MAI LOOGIST, aga M. Loog austas keeleteadust vaid lühivisiidiga: Tampere kaitsnud väitekirja, mis käsitleb Tallinna koolinoortelt kogutud slängisõnu, on tema ainus keeleteaduslik töö.

35-st siinses ülevaates käsitletud doktorist on 26 mehed ja vaid 9 naised. Kaheksa eesti keeleteaduse naisdoktorit on väitekirja kaitsnud 1990-ndatel aastatel. Eestlastest naise on keeleteaduses ilma teinud küll ka varem, näiteks väliseestlased Ilse Lehiste, Els Oksaar, Fanny de Sivers, aga ükski neist ei käsitlenud oma väitekirjas otseselt eesti keelt, kuigi hilisemates uurimustes on nad, eriti Ilse Lehiste, esitanud ka silmapaistvaid eesti keele analüüse. Miks keeleteadusega tegelnud Eesti naised ei kaitsnud doktoriväitekirju, sellele on raske leida ühest ja ammendavat vastust. Üks põhjus oli kindlasti selles, et naistel oli vähem auhannust ja neil oli veel vähem huvi kui meestel tollases Nõukogude Liidus ametialast karjääri teha. Aga kindlasti oli muidki põhjusi. Perekonnaelu ja majanduslikud võimalused takistasid saajaprotsendilist teadusele pühendumist. Eespool juba mainitud üldised põhjused — teaduslikuks tööks vajalike ruumide, kirjanduse, ametikohtade, vahendite nappus, väitekirjadele esitatud nõudmised ja piirangud, teadusliku uurimistöo vormistamisega kaasnev venekeelne bürokraatia — muutsid naised karjäärivõimaluste suhtes ükskõikseks. Kandidaadikraad ja dotsendi ametikoht esindasid piisavalt kõrget taset, millega võis rahulikult pensioni oodata. Nüüd on olukord muutunud: 1990-ndatel aastatel kaitsnud 17-st eesti keelt käsitlevast väitekirjast on pooled — täpsemalt kaheksa — naise tehtud. Naiste osatähtsuse kasv teaduses on üldine tendents, mujal algas see veidi varem kui Eestis. Näiteks Soome keeleteaduses ületas uute naisdoktorite arv meesdoktorite arvu esmakordselt 1969. aastal, 1985. aastast on naiste ülekaal olnud püsiv, kõikides aastati 50 ja 75 protsendi vahel.⁴

Eespool käsitletud põhjustel on arusaadav, et doktoriväitekirja kaitsnute keskmine vanus on suhteliselt kõrge, eriti Nõukogude ajal ja vahetult pärast seda Eestis väitekirja kaitsnutel. Doktorikraad on eesti keele alal saadud keskmiselt 46-aastaselt. Noorimad on kaitsnud doktoriväitekirja 29-aastaselt, vanim kaitsnu oli 74: 1998. aastal kaitses Henn Saari 74-aastaselt Tartu ülikoolis oma doktoriväitekirja eesti sõnagrammatikast. Alla 30-aastasena on saanud doktorikraadi esimesed eesti keele doktorid Mihkel Veske ja Karl August Hermann, hiljem Raimo Raag Uppsala

⁴ F. Karlsson, Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840—1997. Yleisen kielitieteen laitos. Helsingin yliopisto. Julkaisuja No. 29. Helsinki, 1998.

last. Ka alla 40-aastased doktorid on peale Koit Ojamaa pärit esimesest ja teisest iseseisvusajast: enne sõda Andrus Saareste, Mihkel Toomse, Paul Ariste, 1990-ndatel kaitsesid üle kolmekümnestena Mai Loog, Karl Pajusalu ja Renate Pajusalu ning Heiki-Jaan Kaalep. Kõige sagedamini on väitekirja kaitsnud 40. ja 50. eluaasta vahel. Üheksa inimest on kaitsnud väitekirja üle 50-aastasena, nendest kaks pensionieas.

Olukord on loodetavasti muutumas paremuse poole. 1990-ndatel aastatel ei ole väitekirja kaitsnute keskmise vanuse vähenemist olnud veel märgata, sest viimastel aastatel on kaitsnud mitu teadlast, kes on väitekirja kirjutamist ja vormistamist kaua edasi lükanud. Aasta-aastalt jääb neid Okasroosikese und maganuid üha vähemaks ja mitme noore keeleteadlase doktoriväitekirj on valmimisjärgus. Keeleteaduse (eesti ja soome-ugri filoloogia) erialale on Tartu ülikoolis nüüd omaette vastuvõtt, mis on võrreldes varasemate aastatega tunduvalt suurem. Magistrantuuri- ja doktorantuurikohti ei ole vabalt käes, aga kohad täidetakse teadusliku konkursiga ja doktorantuuri võib kandideerida kohe pärast magistrikraadi kaitsmist. Väga suureks ei kasva keeleteaduse doktorite hulk kunagi, sest miljonilise rahva hulgast esile tõusvate andekate lingvistide arv ei saagi olla väga suur. Et kasvuruumi siiski on, seda näitab naabritega võrdlemine: meist viis korda suurema rahvaarvuga Soomes on 1840.—1997. aastani kaitsnud 564 keeleteaduse doktori väitekirja. Nendest oli XIX sajandil soome ja soome-ugri keelte alal kaitsnuid 13 meie kolme vastu (J. Hurt figureerib mõlemas nimekirjas!), käesoleval sajandil on fenniste kaitsnud 98 ja fennougriste 40. Peale nende on Soomes keeleteaduslikke doktoriväitekirju kaitsnud veel 23 kitsamal erialal.⁵ Võrdlus näitab meid tegelikult paremas valguses, sest Soome statistikas ei ole arvestatud välismaal väitekirja kaitsnud doktoreid. Võrdluskõlblikud arvud oleksid Eesti kohta XIX sajandil 0 ja käesoleval sajandil 15. Soomest veel edukam on olnud Rootsis. Rootsis elab 8,7 miljonit inimest, seega ligi 9 korda rohkem kui Eestis ja 1,7 korda rohkem kui Soomes. Võrdlusandmed on kasutada aastatest 1984—1992. Neil aastatel kaitsti Rootsis 285 keeleteaduslikku väitekirja, mis on 2,6 korda rohkem kui Soomes samal ajal (108).⁶ Eestis kaitses sel ajavahemikul doktoriväitekirja vaid Juhan Tuldava.

Ajad on õnneks muutunud. On üsna kindel, et järgmise kahekümne doktori ootamiseks ei kulu Eestis 120 aastat nii kui esimese kahekümne puhul. *In spe!*

EESTLASTEST EESTI KEELE DOKTORID

Nimi	Snd	Kaitsnud	Väitekirj
Mihkel Veske	1843	1872 Leipzig	Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes
Karl August Hermann	1851	1880 Leipzig	Der einfache Wortstamm und drei Lautstufen in der estnischen Sprache
Jakob Hurt	1839	1886 Helsingi	Die estnischen Nomina auf ne-purum
Andrus Saareste	1892	1924 Tartu	Leksikaalsetest vahekordadest eesti murretes
Mihkel Toomse	1905	1939 Tartu	Eesti ta-, tä-verbide konsonantsesit liitumisest
Paul Ariste	1905	1939 Tartu	Hiiu murrete häälikud
Arnold Kask	1902	1955 Tartu	Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles
Valter Tauli	1907	1956 Uppsala	Phonological Tendencies in Estonian
Valev Uibopuu	1913	1970 Lund	Similarkomparative Konstruktionen im Finnischen und Estnischen insbesondere in der modern Schriftsprache

⁵ F. Karlsson, Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840—1997.

⁶ F. Karlsson, Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840—1997.

Huno Rätsep	1927	1974 Tartu	Eesti keele lihtlause struktuur. Verbi-kesksed lausemallid
Juta Kõvamees-Kitching	1935	1974 Bloomington	Local Status and Case in Estonian and English
Valdek Pall	1927	1975 Tartu	Põhja-Tartumaa toponüümika
Koit Ojamaa	1944	1976 Connecticut	Temporal Aspects of Phonological Quantity in Estonian
Aarand Roos	1940	1980 Lund	Morfologiska tendenser vid språklig interferens med estniska som bas
Mati Erelt	1941	1981 Tartu	Eesti adjektiivide süntaks
Raimo Raag	1953	1982 Uppsala	Lexical Characteristics in Swedish Estonian
Haldur Õim	1942	1983 Tartu	Semantika ja keele mõistmise teooria. Eesti keele direktiivse suhtluse sõnavara ja tekstide analüüs
Juhan Tuldava	1922	1984 Tartu	Sõnavara kvantitatiivse uurimise probleemid ja meetodid (eesti keele põhjal)
Mai Loog	1960	1992 Tampere	Sanat tyttöjen ja poikien puheessa: Tutkimus eri-ikäisten Tallinnan koululais-ten puhekielestä ja slangista
Harry Mürk	1954	1992 Bloomington	The Structure and Development of Estonian Morphophonology
Arvo Eek	1937	1994 Tartu	Studies on Quantity and Stress in Estonian
Helmi Neetar	1934	1994 Tartu	Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes
Silvi Vare	1941	1994 Tartu	Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles
Reet Kasik	1946	1994 Tartu	Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles
Ülle Viks	1948	1994 Tartu	Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia
Helle Metslang	1950	1994 Oulu	Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish
Karl Pajusalu	1963	1996 Turu	Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi
Peep Nemvalts	1950	1996 Uppsala	Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian
Mati Hint	1937	1997 Helsingi	Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid
Henn Saari	1924	1998 Tartu	Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen
Lembit Vaba	1945	1998 Tampere	Uurimus läti-eesti keelesuhetest
Virve Raag	1954	1998 Uppsala	The Effects of Planned Change on Estonian Morphology
Urmas Sutrop	1956	1998 Konstanz	The Vocabulary of Sense Perception in Estonian: Typology, History, and Cognition
Heiki-Jaan Kaalep	1962	1999 Tartu	Eesti keele ressurside loomine ja kasutamine keeletehnoloogilises arendustöös
Renate Pajusalu	1963	1999 Tartu	Deiktikud eesti keeles

KIRIUSUTELU TÕNU KARMAGA

Tänavu sai 70-aastaseks tunnustatud eesti-läti kultuurisuhete arendaja ja liivi keele uurija Tõnu Karma. Toimetus tunneb suurt rõõmu selle üle, et juubilar oli nõus ajakirja veergudel oma elukäiku avama.

Miks Sa Lätis elad, kui ise Tartu poiss ja suguvõsa Palamuselt pärit pealegi?

Lühidalt võiks sellele vastata inglise filosoofi Herbert Spenceri sõnadega: juhtub ainult ennenägematu. Aga kui pike-malt, siis algpõhjus võib tunduda paradoksaalne: armastus... oma maa ja rahva vastu. Olen ikka ja alati kõige kaunimaks keeleks pidanud oma emakeelt ning kõige kallimaks maaks oma isamaad. Ülikooli läksin 1946. aastal õppima eesti filoloogiat, kuigi soome-ugri eriharus. Emakeele kõrval huvitasid mind küll eeskätt lähisugulaskeeled, aga läänemeresoome keelte eriharu pärast sõda enam ei olnud. Soome-ugri tudengitel tuli menetluspraktika sooritada mitte Eestis, vaid mõne sugulasrahva juures. 1948. aasta suveks oli järjekord jõudnud liivlasteni (enne seda oli käidud üksnes vadjalaste juures). Ühtlasi oli see mu esimene otsene kokkupuude ka lätlaste ja nende keelega nende endi maal. Liivi Rannas kogesin, et meie kõige lähemas sugulaskeeles on rohkesti lätipärasid. Sellepärast siis hakkasin samal sügisel dotsent Karl Abe-ni juures läti keelt õppima.

1950. aastal oli meie kateedri juhataja prof Paul Ariste juurde konsultatsioonile sõitnud keegi tütarlaps Riiast. Marta Rudzite oli tema esimene juhendatav aspirant Lätist. Mulle aga avanes sellega meeldiv võimalus hakata läti keele loenguil omandatut pidevalt rakendama — algul kõnes, pärast ka kirjas. Meie kirjavahetus ja ka kohtumised jätkusid viis aastat. 1955. aastal registreerisime. Esimene abieluaasta möödus mittestatsionaarselt. Oli selge, et ühel meist tuleb oma maalt lahkuda. 1956. aasta sügisest, nüüd siis juba üle 40 aasta saab elatud Lätimaa pealinnas, väljaspool kodu iga päev räägitud läti keelt ja ka kirjutisi avaldatud enamasti läti keeles.

Kui keegi mulle poolesaja aasta eest oleks midagi niisugust ette kuulutanud, poleks ma seda igatahes tõsiselt võtnud.

Aga kui hakata olnu üle järele mõtlema, siis võib-olla polegi minu Lätti-asumine nii ettenägematu.

Mingisuguseid endeid oleks võinud välja lugeda juba sellest ajast, kui mind veel polnud. Mu esivanemad on sadu aastaid elanud Palamuse kihelkonnas, seega vanal Liivimaal, mis oli siis ju ka liivlaste ja lätlaste maa. Isegi minu isa kodumurdesse on lätlased jätnud eesti kirja-keeles tundmatuid jälgi. Isa sündis kaks-teist, ema kõigest kaks kilomeetrit Palamuselt. Enne Tartut oli isa Palamuse *alias* Paunvere kihelkonnakooli juhataja. Etteruttavalt olgu märgitud, et mind on Palamusel ristitud (minult muidugi nõusolekut küsimata, sest tollal ei osanud veel ühtki teistele arusaadavat keelt). Seda teigi just enne kodulinna Viljandisse tagasi-pöördumist Tartumaal praost August West-rén-Doll, ajalooarrastaja, suur kodu-uuri-ja, kes tundis huvi ka kohanimede ja liivlaste vastu. Ta oli Õpetatud Eesti Seltsi esimees (hiljem auliige), eelmisel aastal aga valitud Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi auliikmeks. Arvatavasti oli tema see, kes koos ristimisveega mulle sala-mahti veel midagi muudki hälli poetas.

Ent pöördugem tagasi n-õ eellukku. Isa esimesi töökohti oli Liivimaa läti alal — Ape (ehk Hopa), kus elas rohkesti eest-lasi. Muidugi tuli tal seal jagada koolitar-kust lätlastelegi. Samas Ape koolis on muide käinud "Kalevala" tõlkija Linards Laicens (1896—1899) ja "Kalevipoja" (ning üldse eesti kirjanduse) tõlkija Elina Zälite (1913—1917).

Pärast abiellumist asusid vanemad elama Tartu linna, mis on ju lätlaste ja-lajälgi tihedalt täis. Meie põlistest side-metest annab tunnistust linna lätikeeelne nimetus *Tērbata*, mis on väga lähedane muistsele eestikeelsele nimele.

Ka lätlastele on Tartu olnud ülikooli-linn ning kultuurikeskus. Esimene läti tudeng Jānis Reiters on teada juba *Academia Gustaviana*'st. 1802. aastal taas-avatud ülikooli esimene läti tudeng oli Karlis Viljams, kes uue peahoone nurga-kivi pidulikul panekul müüris sinna üli-õpilaskonna esindajana kolm tellist. Pärastpoole oli Tartu ülikoolis mõnel aastal lätlasi isegi eestlastest rohkem. Läti tu-dengid nimetasid tookord Tartut ka poee-

tilisel *Mētraine*'ks (*Mētra* 'Emajögi'), niisii Emajöelinnaks.

Mu vanemate esimene Tartu korter (1923. aasta juuni lõpust) oli Filosoofi tänavas. Sealsamas on tudengina elanud pärastine professor Jānis Endzelins, silmapaistev baltoloog, kes Läti Ülikoolis rajas esimese balti keelte kateedri maailmas ning keda on peetud maailma tuntuimaks läti teadlaseks. Veel mõni maja edasi oli aga esimese läti üliõpilaskorporatsiooni Lettonia hoone, mis on säilinud tänini. Selle liige oli ka Endzelins.

Ise olen kaks korda elanud Riia tänavas ja kaks korda Tammelinna, mis teatavasti on tekkinud kunagise Tamme mõisa maale. Selle rentnikuks on olnud kolme esimese läti üldlaulupeo üldjuhte Indriķis Zile (1841—1919, maetud Jaani kalmistule). Riia tänavas elasime ühes majas perekond Sihlega, kes oli säilitanud oma perekonnanime läti vanas saksapärase kirjaviisis ja kes rääkis omavahel saksa keelt. Need olid tõenäoliselt Indriķis Zile järglased. Tammelinna (endis-aegadel küll linnast väljas) Riia maantee ääres on midagi säilinud ka kunagisest kõrtsihoonest, kus toimusid teatrietendused. Siin alustas oma näitlejategevust pärastine läti teatri isa Ādolfs Alunāns (1848—1912). Riia tänavas, kõigest sada meetrit meie korterist asus Tartu linna XV algkool, kus alustasin oma kooliteed. Selles majas oli aga kunagi Tartu Õpetajate Seminar, kus on õppinud ja õpetanud ka lätlasi, viimaste hulgas silmapaistev läti ärkamisaja tegelane, äge rahvuslane Atis Kronvalds (1837—1875). Üks maja vahet algkoolihoonest Riia pool oli Tartu I keskkooli (pärast gümnaasiumi) hoone. Selles koolis (sõjaolukorra tõttu küll teistes ruumides) sain ma keskhariduse. Tsaariajal oli selles majas Puškini gümnaasium, mille 1918. aastal eksternina lõpetas juba mainitud Elina Zālite. Esimene korter, mida mäletan, oli Tähtvere tänava A. Le Coqi pool otsas pangahärra A. Kruusbergi majas. Tähtvere tänava alguses on aga praegugi üks neid maju, kus tudengipõlves on elanud noorte lemmikluuletaja Eduards Veidenbaums (1867—1892), kes viiendiku oma lühikesest elust on olnud tartlane. Mu viimane Tartu korter, nagu mäletan, asus Jaani ja Munga tänava nurgal. Sellest mõnikümmend sammu ühele poole asus ju kunagi *Aca-*

demia Gustaviana, selle vastas ka Jaani kirik, mõnikümmend sammu teisele poole aga taastatud Tartu ülikooli peahoone. Mõlemas suunas on peale mainitute ja paljude mittemainitute seda teed eri aegadel tallanud teisigi silmapaistvaid Tartu ülikooli kasvandikke, näiteks esimese ärkamisaja mõjukamaid kujusid, C. R. Jakobsoni aatekaaslane Krišjānis Valdemārs (1825—1881), kes sellal, kui normaalsest haritlastest pidanuks saama sakslane, korteri uksele oma nimele lisis sõna *lātlane*; ülikooli kartseris istunud matemaatika ja täheteaduse tudeng Krišjānis Barons (1835—1923), kellest sai n-ö läti Hurt ehk nagu lätlased ise ütlevad *dainu tēvs* (*daina* 'It ja Id rahvalaul'), s.o dainaisa, kelle esimene rahvaluulelane artikkel oli pühendatud eesti folkloorile, Endzelinsi eelkäija Karlis Milēnbahs (1853—1916, surnud sõjapõgenikuna Võrus); Tartu ülikooli klassikalise muinasteaduse muuseumi direktor, pärast Läti Ülikooli esimene rektor Ernests Felsbergs (1866—1928), aga ka Tartu ülikooli rektor 1810—1812; esimene silmapaistev läti teadlane, farmatseut, keemik, arst ja botaanik Dāvids Hieronīms Grīndelis (1776—1836) jpt.

Jaani kirikus käis jumalat palumas ka läti kogudus ja orelit mängimas helilooja, organist, klaverikunstnik ja dirigent Alfreds Kalniņš (1879—1951), enne Vabadussõtta minekut käisid siin leeris Tartus formeeritud läti väeossa kuulunud noormehed. Vabadussõjas ühiselt võideldes ühiste ülekaalukate vaenlaste vastu olemine suutnud neist jagu saada.

On veel palju muudki, millest alles Lätis elades teada olen saanud, mis meid ammusest aegadest naabritega, kellega meid ei seo keelesugulus, ometi rohkem võiks siduda kui pelgalt geograafia. See võiks aidata meid mõlemaid tagasi hoida ühistest asjadest tüli tõstmast.

Me kumbki ei saanud oma haridusteed nagu kord ja kohus lõpule viia. Mis Sinu puhul peamised takistajad olid?

Mitte ainult meie kaks. Peasüü peitus valesse armeesse mobiliseerimine (minul augustis 1944). Kuigi teenistus Saksa sõjaväes sai kesta kõigest poolteist kuud, mille jooksul meie algul Põltsamaale, pärast Viljandisse dislotseeritud piirkaitse

tagavaraväeosa ei jõudnud paukugi teha. Sellele omakorda järgnes poolteist aastat nn filtratsiooni, mida võib-olla veel suuremaks süüks arvati. (Sinul jäi see etapp ära, sest saatuse tahtel sattusid Sind kinni pidama Punaarmee teenivad eesti poisid, kes lasksid Sul koduteed jätkata.) Ka see poolteist aastat oli suhteliselt lühike aeg, millest paljudele sõjast allesjäänutele siiski piisas, et jääda suure kodumaa mulda puhkama, omastele aga igaveseks teadmata kadunuks, kuigi kõigest mõnesaja kilomeetri kaugusele Eesti maast.

1945. aasta detsembris pääsesin sealt koju pödemä või surema. Öösiti viibisin veel laagris, aga hommikuti oli meeldiv üllatus, et see on olnud ainult paha unenägu. Olin just jalad alla saanud, kui kuulutati välja 6-kuulised ettevalmistuskursused ülikooli astujatele. Need olid küll mõeldud eeskätt õigel ajal sündinule, kes olid sattunud õige poole peale rindel või tagalas ja kel mõnelgi keskkool sõja tõttu oli lõpetamata jäänud. Mina olin jõudnud gümnaasiumi küll juba 1942. aasta kevadel lõpetada, aga n-õ mälu värskendamiseks otsustasin siiski kursustele minna.

Kursuste lõpetamine jäi hilja peale — ülikooli sisseastumiseksamid olid juba toimunud ning õppetöö alanud. Seepärast tunnistati lõpueksamid sooritanud kursused ühtlasi sisseastumiseksamid sooritanuks. Nii olin minagi oma seni mahavaikitud mustast minevikust hoolimata tudengite nimekirja võetud.

Agas kui ülikooliõpingud olid lõpule jõudmas ning diplomitööde kaitsmine ning riigieksamid algamas, kutsuti meid ükshaaval kaadriosakonda. Mulle pakuti õpetaja kohta Orissaarde. Järgneva sõbraliku vestluse käigus sai minu enda lihtsameelsuse tõttu mu seni mahasalatud ränk kuritegu kaadriosakonnale teatavaks. Mind eksmatrikuleeriti. Ja see polnud enam paha unenägu. Agas ülikoolis omandatud teadmisi ei saanud mult enam keegi ära võtta. Kui need mõned minust olenemata seigad mu eluloos juba sisseastumisel oleksid teatavaks tehtud, oleksin võinud jääda üldse immatrikuleerimata nagu minu andekas koolivend René Vigel, kes kolm aastat järjest sooritas sisseastumiseksamid arstiteaduskonda. Ebameeldivast asjade käigust hoolimata

oli mul ometi meeldiv tõdeda, et sellele polnud kaasa aidanud mitte keegi mu kursusekaaslastest, kellel "mustad laigud" minu biograafias polnud teadmata. Õigel ajal (viis aastat enne mind) sündinud kursusekaaslase Juhan Peegli kartmatul eestkostel sain tööle ühe traktori- jaama lehe juurde, teise traktori- jaama lehe juurde aga meie teine eksmatrikuleeritud kursusekaaslane Rein Kull. Eelmise kursuse poistest tuli polüglotil Karl Kondil hakata elektrikuks, Sinul aga fotolaborandiks ning tagatippu veel töö kõrval uuesti lõpetada keskkool (saksaaegne tunnistus enam ei lugenud). Meietaolisi kurjategijaid oli veel teisigi, sh ka tütarlapsi, kes polnud suutnud valida endile õigeid vanemaid või vendi.

Sa said Eesti Vabariigi 80. aastapäeva puhul Valgetähe V klassi teenetemärgi. Seda märki antakse Eesti riigile osutatud teenete eest ja mullu teatas press, et märkide saajaiks valiti isikud, kel teeneid Eesti riikluse hoidmisel läbi võõrvõimu aegade. Seda Sinu külge ei tunne ei mina ega paljudki, kes sind muidu tunnevad. Palun, mille eest Su enda meelest Sulle see autasu anti?

Tunnistuse kohaselt on Valgetähe viienda klassi ordeni mulle 9. veebruaril 1998 andnud Vabariigi President Eesti riigile ja rahvale osutatud teenete tunnustamiseks. Aumärgi andis mulle üle uus suursaadik Juhan Haravee varsti pärast Riiga tööleasumist 14. mail selleks korraldatud pidulikul koosviibimisel Eesti saatkonna majas Skolas iela 13.

Eelmise suursaadiku Toomas Tiiveli ajal oli mul seal harukordne võimalus kohata Ernst Jaaksoni, kellel oli seljataga kolmveerand sajandit pidevat diplomaaditööd. Vist pole maailmas teist nii pika diplomaadistaaziga meest või naist. Jaakson oli äsja saanud 90-aastaseks (mis küll välimusest ega käitumisest välja ei paistnud). Nüüd saab juba 80 aastat sellest, kui ta 14-aastase poisina Eesti saatkonna teenistusse astus ja sellesse majja varsti ka elama asus. Imestasin, et tema eesti keel oli laitmatu, vaba murde- ja võõrapärasustest. Kuigi ta polnud päevagi eesti koolis käia saanud ja oli Eestis elanud ainult mõne aasta, et sõjaväeteenistus vabatahtlikult läbi teha oma isade maal. Ometi on just elupõlisel väliseestlasel

Ernst Jaaksonil Eesti Vabariigi peakonsulina erakordsed teened Eesti riikluse hoidmisel läbi poolsada aastat kestnud võõrvõimu aegade. Kui Ernst Jaakson 1995. aasta augustis oma sünnilinna ja noorusmaad külastades soovis viia lilli oma vanemate ja vanavanemate hauale ning ära käia ülejõe linnaosas oma lapsepõlvkodu juures (mis asub ainult 5 minuti kaugusel mu uuest korterist), siis sain n-õ vana riialasena saatkonna rahvale ning ühtlasi kõrgele külalisele abiks olla nende paikade leidmisel. Osalesin ka Läti Eesti Seltsi maja külastamisel, kus peakonsulit üllatas kohtumine ka ühe temavanuse tütarlapsena Riia päevilt. Möödunud aastal eestlastele ülejõe linnaosa tutvustades viisin nad ka Ernst Jaaksoni sünnikodu juurde. Pärast selgus, et Ameerikas oli ta just samal ajal manalateel asunud.

Arvan siiski, et sellest üksi oleks nagu vähe nii kõrge tunnustuse saamiseks. Adekvatse autasu olin saanud juba nelja aasta eest Ernst Jaaksonilt endalt tema raamatu "Eestile" näol autori pühendusega. Küllap võeti arvesse, et olen siin elades tegelnud eesti ja läti kultuurisuhte uurimisega ja mingil määral ehk ka nende arendamisega, samuti abiks ja nõuks olnud sugulasrahvale liivlastele.

Mis Sa Lätis elades Eesti ja eestlaste heaks teinud oled?

1960. aastal käisin Pärnu kodu-uuri- ja merekooli õppejõu kapten Robert Kurgo käest andmeid saamas tema vanaisa, Mai Roosi loo eestindaja, Salacgriva kalmistule maetud Orajõe koolmeistri Mats Grandi (1836—1885) kohta. Huvi tundes selle vastu, kuidas minust riialane on saanud, ütles ta nagu kahetsusega: "Olete nüüd siis eesti rahvale kaotsi läinud." Seda oli muidugi valus kuulda. Aga oma maale ja rahvale võib kaotsi minna ka omal maal elades.

Eesti ja eestlaste heaks on Lätis olnud võimalik teha üht-teist, mis Eestis elades oleks arvatavasti tegemata jäänud. Aga ega olegi päris selge, mis sellest on just eestlaste, mis lätlaste heaks olnud. Küllap on mõlemaile olnud kasu sellest, et Lätis elab keegi, kes teab nii eesti kui läti keelest, kultuuriloost ja muustki pisut rohkem kui keskmine Eesti- või Lätimaa elanik.

Varsti pärast ülikooli raamatukokku tööleasumist hakkasin näiteks oma töökaaslaste soovil neile õpetama eesti keelt. Keeleõpetus käis käsikäes eesti kultuuriloo tutvustamisega. Lilli Prometi "Lama-va tiigri" lugemine andis näiteks alust rääkida ka Eduard Viiraltist ning eriti tollal võis rahuldust pakkuda sellest tekstist õhku väikese kodumaa armastus. Eesti keelt tuli õppima kolleegide teistki raamatukogudest, teaduste akadeemiast, ajakirjanikke ning ka üliõpilasi. Üks neist läks isegi Tartu ülikooli eesti filoloogiat õppima, õpetas mõnda aega eesti filoloogidele läti keelt, lõpetas siis ka arstiteaduskonna ning jäigi Eestisse elama. Nii et minu Läti minek Eesti elanikkonda ei vähendanud.

Riias hakkasin huvi tundma nende eestlaste vastu, kes Lätis on elanud enne mind. Alustasin muidugi Kristian Jaagust. Tema 150. surmapäevaks valmis artikkel "Kristian Jaak Peterson ehk see, kus ta elas ja käis, mida nägi ja kellega kokku sai oma lühikese elu sees" (Keel ja Kirjandus 1972, nr 8, lk 478—487), seda täiendav "Maarahva lauliku pilt" (Edasi 13. VIII 1972) ja hiljem suurelt osalt minu intervjuerimisele tuginev Juhan Aare kirjutus "Koos K. J. Petersoniga" (Noorte Hääl 10. III 1984).

1960-ndate aastate algul oli mul Riia Ajaloo ja Laevanduse Muuseumis esimene provisoorne ettekanne meie kahe naaberriikva kultuurikontaktidest. Eestlastest Lätis (ja ka lätlastest Eestis) olen kõnelnud ja kirjutanud hiljemgi nii Lätis kui ka Eestis, mõnikord kaugemalgi (nt Eesti päevadel Rootsisis "mittestatsionaarselt"). Viimane esinemine teemal "Eestlased Lätis läbi aegade" oli alles 1997. aasta septembris Tartus Kirjandusmuuseumis korraldatud konverentsil "Eesti kultuur võõrsil".

Eesti entsüklopeediale olen kirjutanud läti kirjandusest ja kirjanikest, läti entsüklopeediale aga eesti asjust. Keele- ja kirjameestele olen aeg-ajalt saanud abiks ja nõuks olla Läti ja Eestiga seotud küsimuste selgitamisel. Eesti ja Läti kontaktidest on tulnud esineda ka raadios (esimest korda vist Lembit Lauri ER-i saates "Tundmatu Lätimaa" 1966. aastal) ja televisioonis (Läti TV-s nt Konstantin Pätsi ümbermatmise puhul Tallinna Metsakalmistule 1990).

Olen tutvustanud Riia linna eesti (*resp.* soome-ugri) aspektist nii eestlastele kui ka soomlastele, ekskursantide hulgas on olnud ka teiste Eestis õppivate soomeugrilaste esindajaid, ka poolakaid, sakslasi ja isegi jaapanlasi. Vahel olen Riia ekskursioone sisse juhitanud Volmari, Vönnu ja Sigulda ning Turaida tutvustamisega (kus samuti on mõndagi Eestiga seotut), või jätkanud Tallinna teed pidi läbi Dunte ja Salacgrīva kuni Heinasteni. Aga mõnigi kord olen lätlastele läti aspektist tutvustanud oma kodulinna Tartut ja muidki paiku Eestimaal.

1988. aasta sügisel võtsin osa aastal 1908 asutatud ja 1940 suletud Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi taastamisest Läti Eesti Seltsi nime all. Koos Emakeele Seltsiga organiseerisime 12. märtsil 1989 esimese Riia keelepäeva, kus avaettekandega "Selle maa keel" esinesid sina, varsti pärast seda ka esimese rahvaluulepäeva. Need olid ühtlasi esimesed (ja vististi ikka veel ainukesed) väljaspool Eestit.

Me ei tunne Sind läti (või üldse balti) filoloogina. Kuidas siis tuli, et Sind valiti Läti Teaduste Akadeemia auliikmeks?

Tänavu 1. märtsil sai 70-aastaseks 1929. aastal Läti Ülikooli juures asutatud läti filoloogide organisatsioon Ramave. Okupatsiooni ajal võis see oma viljakat tegevust jätkata üksnes paguluses. Juba ammugi olin endale juhtumisi saanud ajakirja Ramave esimese numbri aastast 1938. Nagu pärast selgus, jäigi see viimaseks, sest ajakirja tegijad, tollal veel teise organisatsiooni liikmed, olid need filoloogiatudengid, kes nelja kuu pärast asutasid uue organisatsiooni Ramave. See aga hakkas välja andma uut, sisukat ning soliidsemas kujunduses jätkväljaannet Ceļi (Teed), mida raskuste kiuste jätkati ka paguluses.

Kui Ramave organisatsioon pärast Läti Vabariigi taastamist Riiaski tegevust jätkas, astus selle liikmeks ka Marta Rudzite, kes 1994. aastal pälvis USA-s

surenud ramavelase, silmapaistva foneetiku ja dialektoloogi Anna Ābele (1881—1975) auhinna. Minagi olen käinud Ramave koosolekuil. Pärast seda, kui suure hilinemisega olin aimu saanud oma leiu rariiteetsusest, esinesin möödunud aasta viimasel Ramave koosolekul raamatuloolise ettekandega ajakirjast Ramave, valmistades sellega kuulajaile suure üllatuse. Kuigi siinsete ramavelaste hulgas on veel ennesõjaaegseidki liikmeid ja asutajaliikmete lapsi, ei teadnud keegi neist midagi ajakirja Ramave olemasolust.

Mind on kutsutud astuma Ramave liikmeks, aga seni olen selle austava kutse tagasi lükanud, sest ma pole ju läti (liiatigi veel balti) filoloog. (Kõne alla võiks tulla minu nimetamine Läti filoloogiks suure tähega.) Aga lätigi filoloogiasse puutuvat olen eesti ja liivi filoloogiaga tegeldes vahel juhtunud leidma. Näiteks seda, et läti teise trükitud originaalluulekogu loojad on liivlased isa ja poeg Jāņ Prints (1845, 1914). Esimese autor oli läti pärisori Pime Indriķis (1806). Või seda, et esimese läti atlase eeskujuks on olnud esimene eesti atlas (T. K a r m a, V. P ā t s i, Kā tapis pirmāis ģeogrāfiskais atlants latviešu valoda. — Grāmata latviešu sabiedrībā. 1856—1870. Rīga, 1987). Mõnigi kord on tulnud tähelepanu juhtida sellele, mis Eestis on olnud ammugi teada, aga Lätis mitte või ka vastupidi. Näiteks peeti Lätis kaua aega "Maa ilma ja mōnda..." lätikeelset väljaannet Andrejs Šulmanise tööks, kuigi Kreutzwaldi juubelalbumis (1953) oli kõrvuti ära toodud mõlema väljaande tiitli pilt. Nii on tulnud vahetevahel uuesti avastada Ameerika või leitud jalgratas, mõnikord endale, mõnikord teistele.

Koos toimetuse ja lugejaskonnaga soovib Sulle jõudu ja mõnusat brüisi purjedesse keegi

HENN SAARI

01.05.1999

UUSI ANDMEID PÜHAVAIMU PASTORI GEORG MÜLLERI VARASE ELUKÄIGU KOHTA

Tallinna Linnaarhiivis tänaseni säilitatavad Tallinna Pühavaimu kiriku pastori Georg Mülleri 39 eestikeelset jutluseteksti,¹ Kullamaa käsikiri ning Wanradti-Koelli katekismus on esimesed ulatuslikumad eesti kirjakeele mälestised, mis valgustavad varast eesti keelt ja selle kirjaviisi. G. Mülleri jutlusetekstid publitseeris ja lisas nende kohta esimese põhjaliku ülevaate Villem Reiman, märkides ka Mülleri talitusarveraamatu (*Accidentienbuch*) säilimist Linnaarhiivis.² Selle arveraamatu lõpus on V. Reimani arvates kolmel lehel nähtavasti kirjas olnud Mülleri autobiograafia, mille keegi teadmata põhjusel on sealt ära rebinud, kuid järelejäänud leheservalt on võimalik dešifreerida mõned sõnad Mülleri lahkumise kohta Lübeckist 1590. aastal. Ometi on Georg Mülleri puhul tegemist isikuga, kelle eluloolistest andmetest ja loominguilisest tagamaast on uurijate käsutuses vähe teateid, eriti enne tema Pühavaimu vaimuliku ametisse valimist. Georg Mülleri tegevuse ja jutlusetekstide, samuti tema teistegi arvatavate kirjatööde vastu on huvi tundnud nii teoloogid, keele- ja raamatuteadlased kui ka ajaloolased.

Uku Masingult, lähiminevikus eesti vanema kirjakeele ühelt põhjalikumalt uurijalt, ilmus 1960.—1970-ndail aastail mitmeid tänaseni eesti kirjakeele ja raamatuloo klassikasse kuuluvad käsitlusi. Üheks säravamaks näiteks meie kultuuriloo ja vana kirjakeele analüüsimisel on tema Georg Mülleri eestikeelsete jutluste vaatlus, lühendatult ilmunud 1977. aasta Keeles ja Kirjanduses (nr 1) pealkirjaga "Lisandeid XVII sajandi kirjandusloole: Georg Müller", täielik tekst 1999. aastal Uku Masingu teadustööde kogumikus "Eesti vanema kirjakeele lood" pealkirja all "*Somnium umbrae* ehk v̄x Vnny v̄chest wariust (Georg Mülleri mälestuseks †30. VI / 10. VII 1608)"³.

Lahendamata probleemiks jäi Uku Masingul aga Georg Mülleri päritolu ja noorpõlv, mille kohta allikalisi andmeid nappis. Uku Masing analüüsis Georg Mülleri jutluste tekste, et sealt tuletada või aimata midagi tema vanemate, nooruse, hariduse ja vaimulikuks saamise kohta. Arutledes Mülleri vanemate üle, arvas Masing, et ta isa võis olla varakult surnud või et tal pole isa olnudki ning ema või memm, kelle juures ta kasvas, käis aitas sünnitajaid (lk 150). Teada olevalt mattis Müller oma ristiema 26. V 1601 (lk 167).

G. Mülleri hariduskäigu üle mõtteid mõlgutades arvas Masing, et vaevalt me kunagi saame teada, kas Müller õppis Lübeckis ning kuidas ta sinna sattus, ja et vaevalt ta ülikooli lõpetas (lk 155). Enne Pühavaimu koguduse vaimulikuks saamist teenis Müller linnakoolis õpetajana ning ka selle teenistusperioodi täpsete daatumite väljaselgitamise võimaluses Masing kahtles (lk 163). Veel arutles Masing Mülleri "Aktsi-dentsiateraamatu" pidamise eesmärkide üle (lk 170).

Tallinna eestlaste eluolust ja kultuurist kirjutas 1930-ndail aastail suure osa oma uurimustest Paul Johansen, kellelt pärinevad ideed Georg Mülleri ja Balthasar Russowi eesti päritolu kohta. 1973. aastal ilmunud Paul Johanseni ja Heinz von zur Mühlteni suurteoses "Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval" on Russowi kõrval käsitlemist leidnud ka Georg Müller, ehkki tema puhul pole rahvast otsesõnu välja öeldud (*wir wissen von ihm nur, daß er, ein Revaler*

¹ Tallinna Linnaarhiiv (edaspidi: TLA), f 230 (Tallinna magistratuur), n 1, s B.l. 14.

² V. Reiman, Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. — VerhGEG. Bd. XV. Dorpat, 1891; G. Mülleri talitusarveraamat aastaist 1601—1608: TLA, f 230, n 1, s B.o. 44.

³ U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 135—238.

Kind, ...nach Lübeck zur Schule geschickt wurde). Paul Johansen on lisanud varasematele teadetele Georg Mülleri Lübeckisse õppima suundumise 1587. aastal, kus ta olevat kaheksa aastat studeerinud, ehkki ülikoolis polevat ta õppinud.⁴

1960-ndail aastail töötas linnaarhiivis intensiivselt eestlaste varase raamatukultuuriloo uurimisel Hans Treumann, kes tõi Georg Mülleri kohta päevavalgele terve hulga uusi eluloolisi teateid (varasem aastast 1595).⁵ Kooliajaloo tegeldes leidis Jaak Naber andmed Georg Mülleri õpetajaks olemisest Rakvere linnakoolis aastail 1599—1600.⁶ Keeleliselt on Georg Mülleri jutluste tekste süstemaatiliselt läbi töötanud Paul Ariste, Uku Masing, Osmo Ikola, Aino Valmet, Kristiina Ross jmt.⁷

Tallinna Linnaarhiivis XVI sajandi lõpust säilinud materjale läbi vaadates sattus hiljuti siinkirjutajale kätte Georg Mülleri nelisada aastat tagasi Tallinna bürgermeistritele ja raele esitatud supliik (palvekiri) 20. märtsist 1599, mis võimaldab Mülleri varasest elukäigust senisest märksa üksikasjalikuma ettekujutuse luua. Supliigile on Müller lisanud tema kui Tallinna stipendiaadi poolt 15. augustil 1587 Tallinna magistraadile antud kirjaliku kohustuse. Selles lubas ja töötas ta pärast õpinguid välismaal — kui teda kutsutakse — tulla tagasi Tallinna pühasse jutlustajaametisse või kooliametisse ja töötada siin teistele kirikuteenijatele või koolmeistritele makstava tasu eest oma elupäevade lõpuni. Ehkki publitseeritav palvekiri koos lisaga annab vastuse paljudele Uku Masingu jt küsimustele, jääb endiselt lahtiseks Georg Mülleri rahvus — kas ta kuulus Tallinna eestlastest või sakslastest elanikkonna hulka.

Alljärgnev tekst (Tallinna Linnaarhiiv, f 230, n 1, s B.p. 6, l 24—26p, 27) on siin ära trükitud võimalikult diplomaatsel kujul, ehkki mõne sõna väljalugemine ning sõnaalgulise suur- ja väiketähe lahushoidmine on siin-seal valmistanud raskusi. Asjatundlike märkuste eest avaldan tänu prof Jüri Kivimäele (Toronto) ja abi eest tõlkimisel Heli Susile.

LIIVI AARMA

[Aadresspool, l 26p:]

Den Ernuesten, hoch gelarten, Achtbarn Hoch vnnd Wollweisen Herrn Burgermeistern und Rahtt, dero Konigl: Stadt Reuell, Meinen großgunstigen Herrn vnnd beförderern etc.

Vnndterthenig

[L 24:] *Ehrnueste, Hochgelarte, Achtbahre, Hoch vnnd Wollweyse Herrn, Nechst wunschung der hohenn Allmacht Gottes vnnabweichendenn Gnade, vnd meiner Jederzeit geflißenen Dienst erbietung hab, Eu: Ehrn: Hochgel: Achtb: hoch vnnd Wollweißh: ich vielbetrangeter Schueldiener, meine ganz vber dermaßen trubsall, wormit men mir Armen gesellen, wieder alles verhoffen, allein aus lauter mißgunst, ohne mein verschulden, sehr hefftig thuet beleidigen, Supplicando vorzutragen, keinen Vmbgang haben können; nicht Zweifflende E. Ehrn: Hochgel: Achtb: Hoch vnnd Wollweißh. werdenn mein kummerliches anliegen, anzuhören vielgunstig gerauhen vnnd daruber keinen Vnmuth faßen. Vnnd haben sich demnach E. Ehrn: Hochgel: Achtb: Weißh: als meine*

⁴ P. Johansen, H. von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Köln—Wien: Böhlau Verlag, 1973, lk 355—372.

⁵ H. Treumann, *Molleriana*. Isikuloolist Georg Mülleri kohta. — Keel ja Kirjandus 1963, nr 8, lk 476—482.

⁶ J. Naber, Haapsalu, Lihula, Rakvere, Narva, Kuressaare linnakoolid. — Eesti kooli ajalugu I. Tallinn, 1989, lk 96—97.

⁷ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad. — Acta Commentationes Tartuensis, B. 46, 1. Tartu, 1940; P. Ariste, Georg Mülleri mitmekeelsusest. — Keel ja Kirjandus 1966, nr 6, lk 351—355; O. Ikola, Lauseopillisia havantoja Georg Müllerin virolaisten saarnojen (1600—1606) kielestä. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa 82. Turku, 1962; retsensioon: A. Valmet, Uurimus Georg Mülleri keele kohta. — Keel ja Kirjandus 1963, nr 6, lk 375—376; U. Masing, Lisandeid XVII sajandi kirjandusloole: Georg Müller. — Keel ja Kirjandus 1977, nr 1, lk 27—36; K. Ross, Kohakääänded Georg Mülleri ja Heinrich Stahli eesti keeles. — Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppe- tooli toimetised 7. Tartu, 1997, lk 184—201.

Herrn Promothores vnnnd Pflögvettere, auß hiebey gelegter Sub litera A. Vorpfflichtung, viellgunstig zuerinnern, welcher gestaltdt vnnnd zu was Ende dieselben mich Anno etc. 87. denn 15. Augustj, dieser Löblichen gemeine zum besten, vor einen Armen Schuler vnnnd Stipendiaten Auf vnnnd angenommen, darauff auch folgendts, die, dohmals anuorordnete Casteherrn, als Herr Johann Rabe, mich vff Lubeck an einem Albrecht Reimersen genant, Commendiret vnnnd vorschriebenn, da ich aber zu Lubeck ankohm-[m]en, vnd bey gedachten Albrecht Reimersen, mich præsentiret vnnnd angegeben, hatt er sich alß baldt beschweret vnd endtschuldiget, das er selbst sein hauß voll seiner Lieben Kinder vnnnd haußgesindes hette, derwegenn seine gelegenheit nicht wehre, mich bey ihme Auffzunehmen, wuste mich auch zur zeit bey Niehmandts Vnnderzubringen, muste also aldar an einem solchen frombden Ortte, in manglung des Lieben Zergeldes, eine geraume Zeit, in Pramen vnnnd Schiffen an der Trauen in Regen vnnnd Kelte, [1 24p:] des Nachtes meine Herberge, vnnnd des Tages vff der Strasen, mit Heulen vnnnd seufftzen, mein Brodt suchen, biß das endlich der Liebe Gott, der die seinen nicht vorleset, einen Samaritanum vnnnd frommen Man, erwecket vnnnd ann mich gebracht, der sich meines Elenden Zustandes, erbarmet, mich zu sich ingenohmmen, vnnnd nach weinick tagen in der Schulen gebracht, bey deme ich dann zuwo umgehende Jahr vorhalten, vnnnd ganz kummerlich meine Studia fortzusetzen, behelffen mußten, daher ich denn entlich an die Heupter der Gemeine Casten zuschreiben, geursachet, vnnnd Auf vielfelttiges schreiben An[n]o etc. [15]88. den 12. Octobris vier Thonnen Rogken (:dafür ich noch heut zu Tage dankbahr, will es auch Zeit meines Lebens umb meinem Lieben Vatterlande, eußersten Vermügenn nach zuuerdienen wissen:) bekohmmen. Aus denn Rogken zehen Marck 14 ß. Lubsch geworden, mit welchen zehen mr. 14. ß. ich mich gantzer 8. Jahr beholffen. Dem zufolge ein Erb: Hochweiß: Rahtt, als meine Herrn Promothores und Pflögvetter, mich A[n]n]o etc. [15]95. wieder durch die verordnete Caste Herrn vonn Riga, Aldar ich in guter bestallung, meiner Vorpfflichtung erinnert, vnd mich legitime anhero vociret, welchen schreiben ich dann als fordt, zu vnderthenigen gehorsahm Pariret, angenohm[m]en vnnnd mich anhero begeben, vnnnd wie ich den 17. Marty angekohmmen, der Erbahr Wollweyser Herr Nicolaus Grambow, mir bey Peter Molckenbuer, die Herberg bestellet vnnnd besprochen, vnnnd biß auf denn 17. Juny vff meine bestallung gewartet, als bin ich eben am 17. Juny von den Inspectoribus Scholæ, Herrn Gerharδο Sagittario, imgleichen von denn semplichen Ministerio vnnnd Casten Herrn, Introduciret, vnnnd das officium Scholasticale mir vff mein Leib vnd Seell trewlich zuuerrichten, beuohlen worden, wie ich mich dann vonn der Zeit an, meines wissens, was mir Amptßhalben, doch ohne Rhumb zumelden, ist [1 25:] auferlegt, dermaßen verwalttet, das eß mir vonn Jehmant, Rechtmeißiger Vhrsachen, vnuerweißlichenn sein soll; In dehme ich aber meinem Vleis, so ich mit Gott bezeuge, bey den Knaben als andern Schuldiensten, dermaßen getrieben, ist mir meine muehesehligger Schuldienst ober alle Vermutung, durch Pauer Knipern vnnnd Hansen Stampelln Renuntyret vnnnd loßgekundiget, hoffē aber zu Gott, das mir in alle Ewigkeit Jennige erhebliche Vhrsache vonn einem Christ Liebenden, konne bewiesen noch dar gethaen werden, hab es auch vonn derzeit nicht erfahren können, warumb sie mich so plötzlicher Weyse abegedancket. Ob ich, nuhn woll, viell armer verlassener Gesell, in diesem meinen Vielbeschwereten Vnnfahll mich geduldenn, vnnnd meine schmalen geringe Nahrung in diesen schweren Zeitten vnnnd Leufften !: erkenne eß Gott :! bey meine[n] Christliebenden Nachbarn ihrer Kinder, die ich ie anders nicht, dann zu Gottes vnnnd sein Heiliges Wordt, meinem vormügen nach, erziehe vnnnd vnderweyse, suchen muß, so wirdt mir Armen Schameln Gesellen, noch der einiger bißen brodt, daruon ich genaw meine Liebes bergungh haben kan, gantz hefftig vergünnet, Practiceren, dichten vnnnd trachten mit allen vleis, wie sie mich Armen, gegen E: Ehrn: Hochgel: Achtb: Hochweißh: möchten geheßig machen, Sagen vnnnd geben vor : alß solte E. Ehrn: hochweißh: ich die vier Knaben, so viell ihrer sein, zu trotzē mit mir in der Kirchen fuhren, dafür mich Gott behüten soll, Solches geschicht in Warheit Niehmandt zu trotzē, sond[er]n Gotte zu Ehren, vnd Zuerhaltung friedt vnd Einigkeit, meinem Lieben Vatterlande etc. Der Leidige Haß vnnnd Neidt aber, ist fast so groß, das man einem schier die Erde da man aufgehet, Ich geschweige das tegliche Brodt, nicht gonnet, Gotte aber sey es geklaget.

Belanget demnach an E. Ehrnu: Hochgel: Achtb: hoch vnd Wollweißh: als meinen Großgunstigenn [l 25p:] gebietenden Herrn Promothores vnd beforderern, mein vndertheniges Embsiges flehen vnnnd bitten, Nachdemall E. Ehrn: hochgel: Achtb: Hochw: mich vonn Jugent vff fur einen Stipendiaten vnnnd Armen Schüler befördert, Suppedi-tiret vnnnd Commendiret, mich auch Anno etc. [15]95. vonn Riga anhero ad officium Scholasticale, vociret, Introduciret, Vnschuldiger weise aber, entlich von gedachten Paul Kniper vnnnd Hansen Stampelln [serval:]/: ohne Zweiffell nicht aus ihrem bewog, sondern durch angeben etc :/ ab officio remouiret: E. Ehrn: hochgel: Achtb: hoch vnnnd Wollweißh: wollen meines vielbekummerten betrages vnnnd Trubsaeell, beherzigen vnnnd ansehen, vnnnd mich Armen Gesellen, weill ich in dieser Löblichen gemeine Ie gebohren vnnnd erzogen, etwa zu einem officio, Ihren hohen vorstandt nach, weiln dan-noch zwene Dienste, darbey hiebeuoren, ein ieder sich ernehret, vielgunstig Moderiren und Verordenen, Oder aber mich bey der geringen Schmalen Nahrung, schutzen vnnnd handthaben.

Solches wirdt Gott der Allmechtige mit Reichenn Segen vnnnd erhaltung friedtlicher Re-gierung mit langen Lebenn, umb E. Ehrnu: hochgel: Achtb: Hoch vnnnd Wollweißh: wie-derumb vorgelten, Vnnnd bin es auch Zeit meines Lebens nach eußersten Vormügen umb E. Ehrn: hochgel: gunsten, inn Vnnnderthenigen gehorsahm zuuordienen, geflißen, wil-lig vnnnd bereit.

Damit Ich E: Ehrnu: hochgel: hoch vnnnd Wollweißh: alle sampt vnnnd einem iedern In-sonderheit der [l 26:] hohen Allmacht Gottes, zu friedtlicher Regiehrung vnnnd Langer gesuntheit, thue empfehlen.

Datum Reuell denn 20. Marty Anno etc. [15]99.

Bin hierauff E: Ehrnu: Hochgel: Achtb: hoch vnd Wollweißh: freuntlichen zuuerleßi-gen bescheides in Vnderthenigkeit erwertigk.

E: Ehrnu: Hochgel: Achtb:
Hoch vnnnd Wollweißh:

Vnnndertheniger
vnd gehorsamer

Georg Möller
Armer verlaßener
Schuldiener

[Lisa A, l 27]

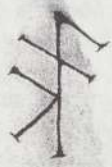
Ich Georgius Mollerus bekenne vnd bezeuge inn vnnnd mit dieser meiner Vor-schreibung vor mich vnnnd meine Erbenn etc. Nach deme ein Erbahr Wollweyser Raeth, so woll der Lobliche gemeine der Stadt Reuell, mich auff ihre der Stadt vnnkosten zum Studium zuhaltenn vnnnd zuschicken willens. Als gelobe vnnnd Verpflichtete ich mich, wann Gott der Allmechtiger mir seinen Heiligen Geist vnd Segen verliehen wirdt, das ich in meinen Studijs also zunehmen, vnnnd gedeyenn müchte, das ich dem Heiligen Predigampte vnnnd der Schulen inn der gemeinte zu Reuell kondte nützlich vnnnd dienstlich sein. Das Ich als dann, wann ich vociret, vnnnd vonn der Stadt Reuell gefördertt werde, alda gerne erscheinen, vnnnd derselben Stadt, vor alles wehme, gerne vnd getrewlich, nach meinem Vormügen, die Tage meines Lebenns, vor die Vnnnderhaltung, was andern Kirchendienern, oder Schuelgesellen wiederfehret, dienen will. Dazu mir Gott seinen Segen vnnnd Heiligen Geist günnenn wolle Amen. Des zu mehrer festhaltung habe Ich diese meine freywillige Vorschreibung ungezwungen vnnnd unge-drungen, mitt meiner eigen Handt unterschrieben, vnd mit meinem gewohntlichen Merckzeichen vnnnderzeichnet. Geben denn 15. Augustj Anno etc. 1587.

Georgius Mollerus
manus mea

27

Georgius Mollerus bekenne vnd
 sagunge im vnd mit dieser meiner bescheidebung
 hese mich vnd meine Erben v. N. Langen vnd
 Kinder der Stadt Reval, so es soll der Stadt
 Rechte gemeine der Stadt Reval, mich auff
 dem der Stadt Reval zum Studium zu sein
 dem vnd zu sein vnd willens. Als gelobte
 vnd bescheide ich mich, vnd dem Reval der
 allmächtigen mich meines Revalen Reval vnd
 Revalen vnd vnd, das ich in meiner Studie alle
 Revalen Revalen vnd, vnd der Revalen im
 der Revalen zu Reval Revalen vnd
 Revalen sein. Das ich also dem, vnd mich
 Revalen, vnd dem der Stadt Reval gelobte
 Revalen, als Revalen Revalen, vnd dem
 Revalen, vnd alle vnd Revalen, vnd gelobte
 nach meiner Revalen, die Tage meiner
 Revalen, vnd die Revalen, vnd anders
 Revalen, vnd der Revalen vnd Revalen
 Revalen, Revalen vnd. Das mich Reval
 meines Revalen vnd Revalen Revalen
 Revalen sein. Das zu meiner bescheidebung habe
 ich diese meine bescheidebung bescheidebung
 Revalen vnd Revalen, mit
 meiner Revalen Revalen vnd mit
 meiner Revalen Revalen Revalen
 Revalen. Das dem 15. Augusti Anno 1587.

EX ARCHIVO
 CIVITATIS REVALIENSIS

Georgius Mollerus
 manus mea

Tallinna magistraadile 15. augustil 1587 Georg Mülleri antud kirjalik kohustus.

Tõlge:

[Aadresspool:] Auväärt, kõrgesti õpetatud, lugupeetud ja kõrgeaulistele kuningliku Tallinna linna bürgermeistritele ja raele, minu suuremeelsetele isandatele ja toetajatele *etc.* truualamlikult

Kõigepealt soovides teile, auväärased ülitargad, kõrgesti õpetatud ja kõrgeaulised isandad, kõigevägevama Jumala ilmlõppematut armu ja pakkudes oma alalist usinat teenistusvalmidust, kannan mina, rängasti vaevatud koolimees, alandlikult paludes (*supplicando*) teie ette oma ülemääralise kurbtuse, mis sündinud ükspäinis pahasoovalikkuse ja kadeduse põhjal ilma minu enese süüta, millega mina kõikide lootuste vastaliselt kogunisti kõvasti haavatud sain ja millest vaikides mööda minna ei või. Austatud auväärased, ülitargad, kõrgesti õpetatud ja kõrgeaulised isandad, lootuse peale, et teie ei sea kahtluse alla minu väetimat palvet, ja võtate armulikult ja heas tahtmises ära kuulata ja seda minu pahaks ei pane.

Ehk aga jõuab teieni, auväärased, ülitargad ja kõrgesti õpetatud, austatud raehärrad kui minu toetajad, eestkostjad ja hooldajad, minu alandlik anumine ja palvus, millega heasoovlikult meelde tuletan vastavalt juurdelisatud lisale A seda kohustust, mis 15. augustil 1587. aastal oli vastu võetud selle kogukonna healooksu ning Issandale meelepärasena vaese koolipoisi ja linnastipendiaadi hoolitsuseks ja toetuseks, mille järele siis tookordne Tallinna ühislauka härra Johann Rabe¹ oli minust Lübecki kodanikule Albrecht Reimersenile eelnevalt kirjutanud, teatanud ja minu tema hoolle alla lähetanud (*commendiret*). Kui aga mina Lübeckisse jõudsin, endast nimetatud Albrecht Reimersenile teada andsin ja ennast tutvustasin, siis hakkas tema end otsekohe vabandama ja kaebama, et tal endal maja armsaid lapsi ja teenijarahvast täis, mistõttu tema olukord ei võimalda mulle peavarju anda, samuti ei teadnud ta ka teist ulualuse võimalust pakkuda. Seetõttu pidin ma selles võõras paigas pikka aega suures söögiraha puuduses, viletsuses, vihmas ja külmas öösiti Trave jõel praamidel ja laevadel endale ulualust ning päeviti kaeveldes ja halades tänavatel endale peatoidust otsima, kuni lõpuks armas Jumal, kes omasid maha ei jätta, ühe samariitlase ja vaga mehe üles äratas ja minu juurde saatis, kes minu viletsuse peale halastas, mu enese juurde võttis ja mõne päeva pärast kooli viis. Tema juures kehvuses tervenisti kaks ajastaega hädapärast läbi ajasin ja selles kehvuses õppimist jätkasin, mille pärast mina viimaks ja pärast mitmel viisil palumist kirjutasin lõpuks Tallinna ühislauka eestseisusele ning nii saadeti 12. oktoobril 1588. aastal mulle neli tündrit rükist, mille eest sain 10 Lübecki marka ja 14 killingit, mis mind kogu [158]8. aasta jooksul aitasid toime tulla ning mille eest ma veel tänapäev tänulik olen ja tahan seda kogu oma eluaja kõigest väest oma armsale isamaale tasa teenida.

Seejärel tuletas kõrgeauline Tallinna raad kui minu isandad, eestkostjad ja hooldajad 1595. aastal Riia laekahärrade kaudu, millises linnas ma oma ametikohal heas kirjas seisin, mulle uuesti meelde minu kohustust ja kutsusid mind ametlikult (*legitime*) Tallinna ametisse, millise kutse ma ka alandlikus kuulekuses vastu võtsin. Kui ma 17. märtsil 1595 Tallinna jõudsin, oli auväärne Nicolaus Grambow² mulle raehärra Peter Molkenbueri³ juures peavarju muretsenud, kuid oma ametisse astumist tuli mul kuni 17. juunini oodata, sest alles 17. juunil õnnistasid mind pidulikult ametisse (*introduciret*) südamlilikult ja vandega kooliinspektor Gerhard Sagittarius⁴ ühes kogu ministeeriumi ja laekahärradega ning käskisid minul truusti ihu ja hingega oma tööd teha, nagu ma ka sellest ajast saadik oma meelet minu ametile kohaselt, ilma ennast kiitmata, teinud olen, nii et seda ükski inimene õiglasel põhjusel ei saa tühjaks teha. Ometigi nüüd, kus mina nii nende poiste kasvatamises kui ka teistes koolitöödes olen rakendanud kõik oma hool ja püüded, mida kinnitan Jumala nimel, on mulle minu vaevarikas teenistus härrade Pavel Knieperi⁵ ja Hans Stampeli⁶ otsusel üles öeldud, mida mina küll kuidagi arvatagi ei võinud. Loodan Jumala peale, et igavese ajani ei ole ühelgi ristiinimesel võimalik selle sammu põhjust tõestada või ära seletada, ja pole ka mina ise siinemaani teada saanud, miks nad minu nii äkitselt lahti lasksid. Kui mina, vaene ärapälatud koolimees, pean nüüd seda raskesti rõhuvat

õnnetust vaikselt ära kannatama ja oma kasinat peatoidust nendel rasketel aegadel — Jumal ju näeb! — oma kristliku meelega naabrite⁷ juures teenima, kelle lapsi ma Jumala ja tema Püha Sõna vaimus, nii nagu mu kutsumus käsib, oma sisima tundmise järele kasvatan ja õpetan, siis tahetakse mul, vaesel mehel, ka veel seda suutäit leiba, mis mul just kuidagiviisi hinge sees hoiab, rängasti kokku tõmmata; eksiandid pannakse käiku ja püütakse üliusinasti mind, vaest selli, teie silmis vastumeelseks teha. Nad räägivad aulikele härradele ette minu peale, et ma neli poissi, niipaljukest neid on, olevat kiusu pärast kirikusse kaasa võtnud, mille eest mind küll Issand hoidku. Tõesti, see ei juhtu mingist kiusust, ainult Jumala auks ning rahu ja üksmeele hoidmiseks minu kallil isamaal. Pime viha ja kadedus on aga vist nii suured, et teisele inimesele tõesti ei taheta lubada mitte maadki ta jalge all, mis siis veel leivapalast rääkida. Issandale kaeban ma seda. Ehk aga jõuab teieni, kõrgesti austatud suuremeelsed raehärrad, minu alandlik anumine ja palvus, kuna ju teie olete mind, linna vaest koolipoissi ja stipendiaati, toetanud ja edasi aidanud ning ametlikult Riiast 1595. aastal siia kooliõpetajaametisse kutsunud ning introducteerinud ning keda Pavel Kniper ja Hans Stampehl süütult tahavad lahti lasta, et teie nüüd minu rohkele meelehärmile ja kurtusele kaasatundmisega vaataksite ja mulle õnnetule, kuna ma ju selles Issandale meelepärases kogukonnas olen sündinud ja kasvatanud, ehk siiski heasoovlikkusest korraldaksite mingi ametikoha (*officio*) teie kõrgeaulise äraarvamise järgi, mingi teenistuse, mille abil ma peatoidust saaksin teenida, või siis mind minu kehva pisku toidu poolest aitaksite ja toetaksite.

Selle eest saab kõigevägevam Jumal teile, teie kõrgeaulised, kõrgesti õpetatud, austusväärased ja ülitargad isandad, rikkaliku õnnistusega, rahulise valitsuse jätkamise ja pikkade elupäevadega tasuma ning ka mina olen oma võimiste piirides kogu eluaja teie auväärsete heasoovlikkust taotades truualamlikus ning püüdlikus sõnakulmises nõus ja valmis teenima.

Sellega annan ma teid, kõrgeaulised, kõrgesti õpetatud ja ülitargad isandad, kõik üheskoos ja igäi iseäranis, Jumala kõikvõimsasse meelevalda, et ta lubaks teil elada rahulise valitsemise all ja tugeva tervisega.

Tallinnas AD 20. märts [15]99.

Olen valmis üles näitama truualamlikku sõbralikku ustavust auväärsetele, kõrgesti õpetatud, lugupeetavatele ja kõrgeaulikele isandatele.

Austatute, kõrgesti õpetatute, lugupeetute, kõrgeauliste truualamlik ja kuulekas
Georg Möller,
vaene lahtilastud koolmeister.

[Lisa A]

Mina, Georgius Mollerus, tunnistan ja tõendan selle oma kirjaliku kohustusega enda ja oma järglaste *etc.* ees. Pärast seda, kui auväärne Tallinna raad nagu ka Tallinna lugupeetud linnakogukond on nõuks võtnud mind studeerimiseks linna kulul [välismaale] suunata ja saata, töotan ja võtan endale kohustuse, kui kõigevägevam Jumal mulle oma Püha Vaimu ja õnnistust osaks saada laseb, et ma oma studiumis täieneksin ja edeneksin, nii et ma pühas jutlustajaametis ja koolides Tallinna linnakogukonnas võiksin kasulik olla, ning et ma siis, kui mind peaks ametisse kutsutama (*vociret*) ja Tallinna linn seda nõuab, sinna heameelega ilmuda ja ennekõike just seda linna elupäevad oma võimiste kohaselt teistele kirikuteenijatele või koolmeistritele osaks saava tasu eest heameelega ja truult teenida tahan. Selleks andku Jumal mulle oma õnnistust ja Püha Vaimu. Aamen. Et ma sellest igal viisil tahan kinni pidada, olen ma selle oma vabatahtliku kirjaliku kohustuse ilma sunduseta ja pealekäämiseta iseenese käega alla kirjutanud ning oma tavapärase peremärgiga varustanud. 15. augustil Issanda aastal 1587.

Georgius Mollerus
manus mea

¹ Johannes Rabe (* ?, maetud Niguliste kirikusse 16. IV 1615) — Tallinna ühislaekahärra aastast 1587; oli 1592. aastast Tallinna raehärra ning 1597—1615 Tallinna kämmerer (linnakassa haldur). — 9. septembri 1525. aasta nn jumalalaeka määrusega loodi Tallinnas kahe endise all-linna katoliikliku kirikukihelkonna ülevõetud varade haldamiseks ja ülalpidamiseks ühislaegas. Selle institutsiooni ülesandeks sai linna luteri kiriku asutuste — jumalakodade, koolide, vanadekodude, seekide jm ülalpidamine ja haldamine, sealhulgas andekate vaeste (orbunud) koolipoiste õpingute toetamine. Ühislaeka eestseisjateks olid laekahärrad, mõlema kihelkonna gildi või magistraadi esindajad. Kihelkondliku liigenduse kadumisega Tallinnas XVII sajandi algul võeti institutsiooni nimetusena kasutusele jumalalaegas (sks *Gotteskasten*). (Vt P. J o h a n s e n, H. von zur M ü h l e n, Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, lk 53, 62, 343.)

² Nicolaus Grambow (* ?, † 3. I 1605) — Tallinna raehärra aastast 1578, kohtufoogt 1588—1590, härrastefoogt 1591—1594. Kuulus Tallinna linnaministeriumi koosseisu ilmaliku esindajana.

³ Peter Molkenbuer (* 1545 Egede mõis, 30 km Zwollest, maetud Niguliste kirikusse 12. IV 1602) — Mustpeade vennaskonna liige Tallinnas aastast 1570, 1573. aastal tegutses Riias linakaubanduse alal, Tallinna kodanik 13. septembrist 1580, Tallinna raehärra. (Vt E. v. R o s e n, Bogislaus Rosen aus Pommern 1572—1658. Tartu, 1938, lk 5—7.)

⁴ Gerhard Sagittarius (Schütz) (* u 1550 Saksamaa, † 1608 Anklam, Neubrandenburg) — magister; linnakooli inspektor, Oleviste pastor ja Tallinna superintendent aastast 1595. Ta ei olnud rahul Tallinna magistraadivõimuga kirikute, koolide ja seekide üle, samuti rae poolt eraldatud summadega nendele asutustele. Pärast mitmeid skandaale ja rae katseid ta vaimuliku kohalt eemaldada lahkus 1602. aastal ametist ning siirdus tagasi Saksamaale, olles seejärel Anklami (Neubrandenburg) pastor ja praost. Tema tõenäoliselt kutsuski Georg Mülleri Riias Tallinna linnakooli õpetajaks. (Vt G. v. H a n s e n, Superintendent Sagittarius. Ein Revalsches Sittenbild aus dem Ende des 16. Jahrhunderts. — Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands III. Reval, 1887, lk 249—263.)

⁵ Pavel (Paul) Knieper (* ?, † 29. IX 1610 Tallinn) — Tallinna kodanik 20. X 1581, ühislaeka Oleviste koguduse laekur, Oleviste kiriku eestseisja, arvatavasti gildivanem aastast 1596.

⁶ Hans (Johann) Stempel (Stampehl) (* u 1560 Tallinn, † 20. X 1622 Tallinn) — ühislaeka laekur, gildivanem, kirikueestseisja ja raehärra. Tema isa Andreas Stampeel oli arvatavasti pärit Hamburgist. (Vt E. v. R o s e n, Bogislaus Rosen aus Pommern 1572—1658, lk 124.)

⁷ Võimalik, et tegemist on vihjeja Rakvere linnakoolis töötamisele supliigi kirjutamise ajal.

Kommenteerinud ja tõlkinud LIIVI AARMA

SUUNAS

Nii olingi ma peidus heki taga, läänepoolse tee ääres, kui Kääpaseljakute suunast tulid alla neli kääbikut.

(J. R. R. Tolkien. Sõrmuste vennaskond)

New Yorgis Lääne Kolmekümne Viiendal tänaval Üheteistkümnenda avenüü lähedal seisab vana pruunist liivakivist maja. Peale selle, et majas elab kuulud dekteiiv Nero Wolfe, väärib tähelepanu ka maja ise, öieti küll maja välisuks, ja kui veel täpsem olla, siis selle ukse klaas:

...tarvitses vaid pisut uksekardinat nihutada, et tekkivast praost välja piiluda, kuid hiljuti paigutati klaasi asemele *uus ruut materjalist, millest ainult välja näeb* (Rex Stout. Liiga palju naisi. Tlk Tiina Tiiman. Kupar, 1993, lk 110).

Läksin alla esikusse, heitsin pilgu läbi *ühes suunas läbipaistva klaasi*, avasin ja palusin ta sisse (Liiga palju naisi, lk 137).

Läksin esikusse ja nägin vaid *välja vaatamist võimaldava ukseklaasi* taga etikumademel seisvat Pierre Ducos'd (Rex Stout. Perekondlik asi. Tlk Terje Hagur. Katherine, 1994, lk 4).

....ajutised hädaabitööd eesukse juures peavad hõlmama ka mingisuguse *ühepoolset vaatlemist võimaldava klaasitüki* paigaldamist (Perekondlik asi, lk 229).

Tuli Jarvis ja me vaatasime kõrvuti *ainult ühes suunas läbipaistvast ukseaknast välja*, kuni.... (Rex Stout. Uksekell helises. Tlk Mark Sinisoo. AS Kuldsulg, 1994, lk 110).

Ma süütasin välisvalguse, vaatasin, kes oli *ühepoolselt läbipaistva klaaspaneeli* taga, avasin ukse ja.... (Rex Stout. Teine ülestunnistus. Tlk Ralf Toming. Katherine, 1995, lk 224).

Pärast vanglast saabumist oli mul kujunenud harjumuseks minna uksekella helinat kuuldes halli, vaadata ukse taga seisjat läbi *ühesuunaliselt läbipaistva klaaspaneeli*, teha grimassi ja naasta kabinetti (Rex Stout. Parimateski perekondades. Tlk R. Toming. Katherine, 1995, lk 123).

....tõmbasin kardina *ühesuunaliselt läbipaistva klaaspaneeli* eest, mis andis mulle ülevaate kogu trepist ja trepiplatvormist, nurgad kaasa arvatud.... (Rex Stout. Kummijõuk. Tlk R. Toming. Katherine, 1996, lk 120).

....pärast seda, kui olin läinud uksekella helisemise peale esikusse heitma pilku vaid *ühes suunas läbi paistva eesukseklaasi* taha ning silmanud.... (Rex Stout. Liiga palju kliente. Tlk Peeter Vilmann. Katherine, 1996, lk 4).

....läksin halli ja heitsin pilgu läbi välisukse *klaaspaneeli* (Rex Stout. Kolmekesi Wolfe'i ukse taga. Tlk Jaan Kabin. Elmatar, 1996, lk 38).

Välisukse *peegelklaasi* taga seisis nii tuttav suure roosa näoga võimas kogu (Kolmekesi Wolfe'i ukse taga, lk 216).

Uksekell helises ja ma kõndisin esikusse läbi *ühesuunalise klaaspaneeli* vaatama (Rex Stout. Minu mõrv. Tlk J. Kabin. Elmatar, 1997, lk 94).

Nero Wolfe'i raamatutes on tänuväärset materjali neile, keda peaks veel huvitama eesti sõnade poolt ja poole saatust. Ega see kiita lugu ole — peagu ükski tõlkija pole ukse kallal pusesid tulnud selle peale, et klaas ka ühelt poolt võiks

läbi paista. Tõsi, on ühepoolset vaatlemist võimaldav klaasitükk, ja peale selle veel ühepoolset läbipaistev klaaspaneel, kuigi omadussõna kaudu (ühepoolne) sõnaühendist (ühelt poolt) tuletatud määrsõna (ühepoolset) ei ole mingis tükis parem kui seesama sõnaühend.

Võtame veel näiteid.

Siis teatas ta [inspektor Cramer] kellelegi, et tuleb viie minuti pärast, pani toru ära ning keeras end tooliga meie suunas (Liiga palju naisi, lk 88). — Tegelikult keeras inspektor end lihtsalt Wolfe'i ja selle abilise Archie Goodwini poole.

Ega detektiivid ole kehvemad kui inspektorid:

"Ei," kostsin [detektiiv Danny Boyd] ja pöörasin alateadlikult oma vasaku näo poole taas tema suunas (Carter Brown, Püüa mulle fööniks. Tlk Karin Suursalu. Katherine, 1994, lk 11). — Danny Boyd tavatseb ilusat tüdrukut kohates pead pöörata, sest tema "profiil näeb vasakult vaadates mõnevõrra etem välja kui paremalt poolt".

Tagasi Nero Wolfe'i lugude juurde:

Varsti tuleb siia üks pikk ja *igas suunas jäme mees*. Ta ütleb oma nimeks Fred Durkin ja küsib mind (Liiga palju kliente, lk 47). — Minu nägemuses ütleks Archie Goodwin, et tuleb üks pikk ja igapidi või igatekanti jäme mees. Muidugi, *igas suunas jäme Fred Durkin* toob mulle silme ette õnnetu Augustus Fink-Nottle'i, kes kättemaksujanulise tagaajaja eest katusele põgenenult seal enam alla ei saanud, sest katus oli "igas suunas allapoole kaldu" (P. G. Wodehouse. Olgu, Jeeves. Tlk R. Toming. Monokkel, MCMXCVII, lk 275).

Tegelikult on nii, et sõna *suunas* näitab liikumise sihti (nt *ühesuunaline liiklus*), ja enamasti sobib samas tähenduses ka *poole*, aga mitte vastupidi, sest *poole*-sõna tähendus on laiem kui *suunas*-sõnal. Näiteks: tsüklon liigub *ida suunas* või *ida poole* või *itta*, aga buss läheb *linna poole*, mitte *linna suunas*, ja tuleb *linna poolt*, mitte *linna suunast*, ja lill keerab end *päikese poole*, mitte *päikese suunas*.

Muidugi, klaas, mis ainult ühelt poolt läbi paistab, võib küllap olla ka peegelklaas — nii nagu on tõlkinud Jaan Kabin. Millegipärast on ta klaari liitsõna järgmises tõlkes jälle ümberjutustusega asendanud.

MAIRE RAADIK

AJALOOSILMUS KAELAS

Lembit Uustulnd. Kiikhobune Antverpenist: pseudodokumentaal-ajalooline romaan. Varrak, Tallinn, 1999. 503 lk.

Tunnistan, et meeli haaras taas mõte ekspluaterida üht, juba mitu korda kasutatud motiivi — kaks inimelu ajapöördeis. Kuna käsitletav raamat on aga siiski pigem laitmatu spiooniromaan, mida võiks mitmesse võorkeelde tõlkida, kui materjal eestlaste saatusest, mis tegelikuses üha vähem lugejaid huvitab, kasutan pealkirjas sõnu, mis mul lugemise ajal pidevalt peast läbi kihutasid — ajalugu, silmus, kael. Ka võiks pärast selle lummava loo lugemist esitada pealkirjaga võrdsustava küsimuse: kes ta küll on — Lembit Uustulnd?

Romaan "Kiikhobune Antverpenist" on eesti kirjamehe kohta uskumatult tempokas. Küllap on ka spioonielu kiiremast kiirem, sest hiljaksjäämine võib tähendada pea kaotust, nagu loeme ja kuuleme. Selge on seegi, et nii mahuka teksti puhul (503 lehekülge!) ei tohi aegluubis liikumise-ga riskida. Kuid *miski* sunnib raamatut mitut puhku kõrvale heitma ja mõtlema teose kirjutamise põhjuse üle, ja see *miski* jääb esialgu saladuseks. Ja kuigi maailmas on spioonilugusid "mitmit miljunit", on Eestis "Kiikhobune...." "üitsainus", mida ei oska esialgu millegagi võrrelda ega kõrvutada. Mind piinab ja huvitab seekord siiski "Kiikhobuse...." kirjutamise algdõuge. On selleks ajalugu? Ja et asi oleks kohe selge, siis üheski pakutud ja mõeldud oletuses ei saa kindel olla. Ettevaatusest. On ju ettevaatus üks tähtsamaid nõudeid, mida esitatakse ka romaani peategelastele, keda on kaks. Mõlemal oma silmus. Kummalgi mitu nime. Selguse mõttes kasutan algseid eesti variante ka, sest jutt käib siiski rahvuse poolest eestlastest. See on aga oluline, võib-olla koguni teose kirjutamise ajend. Äkki koguni kõige tähtsam. Niisiis intriigi, täpsemalt väljendades, luureoperatsiooni keskel tuiskavad lavale Leo Tamm ja Toomas Tammer. Saagem tuttavaks: esi-

mene tuleb NSVL-ist (alampolkovnik Leonid Tamov), teine USA-st (kolonel Thomas Thamerick). Eestiga pole neil esialgu suuremat pistmist, aga nad oskavad eesti keeles rääkida. Leo on Toomase onupoeg. Kordan — neil on ühine vanaisa ja vanaema, kes maetud Saaremaale. See on siis kaela koht. Eesti meeste esmakohutumine toimub Aafrikas, Lemaania Rahvavabariigis 1983. aastal. See ainulaadne kohtumine on igal juhul romaani kulminatsioon, mida oli hea oodata. Kas ka romaani sünni põhjus, nagu oletan, pole nii vara teada. Paraku pole ma siiani ammandavat seletust leidnud, ega leia seda seekordki, miks eestlased ikkagi kord ühe, kord teise suurriigi lakeideks hakkavad. "Kiikhobuses...." pakutud põhjused on üldtuntud ja kulunud, nendest enam ei piisa. Ometi näitab aeg, et protsess jätkub, aga see on mõistagi teine teema. Eesti mehed on saadetud Lemaaniasse korda looma. Eks ta esmapilgul kummaline näib, aga kirjanduslikult on olukord kindlakäeliselt ja nauditavalt tõestatud. Seni NSVL-i taktikepi all koo-gutanud Lemaania valitsus (tegelaseks on küll president) kipub vägisi USA süle-lusse kukkuma, ega muud, kui tuleb sõjaväeluure tööle panna. Spioonid rakkesse ja teele. "Kiikhobune...." räägibki põhjalikult ja põhiliselt spioonide ja spioonlan-nade imetabastest juhtumitest mustade maal. Peatub ka (eesti) meremeeste kummastaval tegevusel Aafrika rannavetes. Kummastava tegevuse all mõtlen nuhkimist, mida on eri laadi ja eri sorti. Selle raamatu põhjal (aga ilukirjanduses on palju lubatud) võiks arvata, et NSVL-i ajal käisid võrreldel maadel ainult nuhid! Üks erand vahest siiski on. Kuna igapäevaste ja riikidele loomulike asjade vastu ei saa, siis tasub arutada sellegi üle, miks inimesed seda teevad, mis pole ilus ega õige. Tundub, et romaanis tahetakse luura-

ja elukutset ajuti käsitleda kui ametit, keerulist ja hästi tasustatud tööd. Ja ükski töö ei tohiks olla põlastusväärne. Mulle taoline lähenemisviis meeldiks, sest kui tegemist on professionaalidega, kelle eesmärk on teha oma tööd igal juhul korralikult ja võimalikult kõrgel tasemel, isiklikku ideoloogiat demonstreerimata, siis tuleb paratamatult seda ka tunnustada. Päris nii see aga antud juhul pole. Tippspioon Toomas Tammer (LKA teenistuses) õigustab paaril korral oma käitumist ja valikut siiski kibestumisega, mis tulenes sunnitud lahkumisest. Silmus poob meest. "Thomas märkas kibestunud, et identifitseerib end kui ameeriklast [---] Tegelikult oli Toomas alati jäänud oma südames eestlaseks ning see väike kaunis puumaja pargi veeres oli tema hinges leidnud erilise koha. Tõsi, ta töötas Ameerika heaks ja oli võidelnud venelastega kogu maailmas, kuid iialgi ei teinud ta seda sellepärast, et end ameeriklaseks pidas — ei. See oli temale kui Toomas Tammerile ainuvõimalik tee maksta kätte isa mõrtsukatele, sellele režiimile, mis lammutas ta lapsepõlve, jättis nad emaga kodututeks ning tallas siiaaani isamaa pinda. See oli kolonel Thomas Thamericki isiklik võitlus ja ta tegi seda oma põhimõtete pärast" (lk 253—254). Tsitaat on teataval määral vastuoluline, ent aitab selgitada põhjuse ja tagajärje vahekorda. Kui aga jälgida konkreetset spioonitööd, siis kes on tegelikult kannatajad. Pigid, nagu öeldakse mõnel korral mustade kohta, aga neilgi on oma hõimud ja rahvused. Keegi loomulikult ei keela asetada rööpjooni Lemaania ja Eesti vahele, aga minul igatahes erilist kiusatust ei teki. Superagent Leo Tamm on mõistetavatel asjaoludel vaoshoitum (päritolu segased seigid lahenevad lõplikult romaani viimastel lehekülgedel), ka tema tahab firmat (GRU) korrektseks teenida. Ausalt teenida on vist antud kontekstis kohatu öelda. Mingid aimatavad rahvuslikud tunded siiski välgatavad, näiteks lausub Leonid, s.t Leo Tamm nõndaviisi: "...see paistab juba mingi ajalooline paratamatus olevat, et üks eestlane piinab ja tapab teist ning mõlema seljataga on suurriikide huvid" (lk 425). Tegelasena on Leo Tamm ennekõike aga kõrge kvalifikatsiooniga NSVL-i spioon, kes ei arutle oma töö üle, vaid täidab käs-

ku, märkamata, et ajaloosilmus lohiseb tal kaelas järele. Võimalik, et romaani atraktiivse ja fantastilise lõpu ning epiloogi eesmärk ongi superspiooni liig pingule tõmbunud silmust lõdvendada, aga oletusega tuleb ettevaatlik olla. Mingi tähendus sellel kõigel olema peab! "Kiikhobune..." on siiski ennekõike põneva ja haarava faabulaga romaan.

Loomulikult on teoses nimetatute kõrval palju teisi tegelasi, enamik agendid. On paar kaunist naist, kes mulle isiklikult kangellannadena ei imponeeri, liiga klanitud ja kunstipärase väljanägemisega. Kohtab robustseid, vähe haritud, kuid korrektse nõukogude viimistlusega Musta Mandri mehi, kelle eheduses ei pruugi kahelda. Nagu ei tasu kahelda ka situatsioonis, milles vaene ja väike Lemaania riik vaevleb: selle kohta võib vist öelda koguni — tüüpiline olukord. Juba lapsepõlves olid mulle Aafrika "demokratiseerimise" põhimõtted selged — koolis õpetati. Kaks suurriiki aga ei jõua ilmiski oma puid ja maid jagatud. Sedapuhku sattusid *eestlased* raamatus kaasa mängima. Vaatamata teatavale trafaretsusele köitsid Lembit Uustulndi kirjeldatud vene diplomaatia trikid, väiksed nipid oma loogikaga. Paljud asjatundjad peavad aga vene luuret koguni parimaks ilma peal. Vene, s.t nõukogude koolitusega agente on erinimelisi ja mitmest rahvusest — kes neid jõuab loetleda. Mõned on huvitavamad: need, kes rabavad ideede nimel. Rahamaiad on aga igavamad. Viimaste hulka kuulub ka Leo Tamme fiktiivabikaasast kaunitar, kelle iseloomustamiseks kasutab autor põhiliselt sõnu: ilus, tark ja analüütilise mõtlemisvõimega, seksikas nagoonii. Imelik, et naisspioon huvitavat "kuube" selga ei saanud. Ent kaht omapärast kuju nimetan nimepidi. Kõigepealt kõrvaltegelane laevamehhaanik Ants Kask (tema ongi see eespool mainitud erand), kes on esile tõstetud leheküljel 443 ja kes oma terve ja maalähedase mõtlemisviisiga lahendab olukordi paremini ja kiiremini kui stampreenitud reaspioonid. Ta on naljakas mees just sellepärast, et pole nuhk. Mõistatuslikuks sobib nimetada lehekülgedel harva esinevat, kuid mõjusat kindralleitnanti Silajevit, kelle olemasolust ja elutööst algab romaan. Sõna elutöö tuleks stiili mõttes panna jutumärkidesse, aga nagu on nii, et

elutööd on mitmesugust. Nimelt oli ta proloogis Tooma isa tagaajaja ja tapmise tunnistaja 1941. aastal, hiljem Leo agendiks koolitaja, ja mis üllatus, kodumaa reetur — topeltagent, kes lõpetas oma elupäevad ise. (Paaril korral viitab Silajev koguni mõistele, mida nimetatakse südametunnistuseks...) Aga enne enesetappu kirjutab ta oma soosikule Leo Tammele salapärase ja nuputamist vajava kirja, mis paneb spiooniverega mehe uuesti tegutsema — sedapuhku eesti asja silmas pidades. Puánt on tõesti ootamatu ja selle nimel tasub "Kiikhobune...." läbi lugeda. Olles küll ettevaatlik, osutan juba teist korda aastaid peidus olnud dokumendile kui ühele võimalikule romaani kirjutamise eesmärgile. Dokumendile, millest vaatab vastu ajalugu, silmus ja kael. Nagu märkate, olen neid eesmärke juba mitu välja noppinud. Puhast tõde teadmata.

Seda raamatut ei saa ei üle lehe ega diagonaalis lugeda. Iga rida nõuab tähelepanu, muidu võib kaduda tegelaste käekäik käest, sest inimeste nimevahetusega ajab autor veel mingit rida. Seda pole eriti keeruline ära arvata. Koos nimevahetusega muutub mõnikord peategelaste iseolemine ning tasakaal, ja seda paari rea piires (vrd tsitaati Toomas Tammeri kohta). Nimede toel moodustuvad peatükid, mis aitavad kirjanikul ja mõistagi lugejal olukorda kontrolli all hoida. Üleminekud on kohati järsud ja tukkumist ei saa lugeja endale lubada. Sündmus põru-

tab sündmusele selga nii et tuli, kuulid ja veri lendab. Enamik tegelasi hakkub, aga moodsamate kirjutamisreeglite kohaselt jäävad peamised jõud ellu. Romaanile võib seega järke oodata. Huvitaval kombel saame eestlastest tegelaste elukäigust piisava ülevaate, aga ülejäänud astuvad lavale ja lahkuvad sealt, ilma et nende minevikust suuremat teaksime. Vaid hädapärased vihjed, nagu puuduks neil kodumaa, puuduksid omaksed. Võib-olla on nii õige, sest ideaale ja tulevikuillusioone ei näi neil, s.t spioonidel, olevat. Tõsi, mõned vanemad kalad loodavad teenitud raha eest kusagil jõukal rannal oma vanaduspäevi veeta, aga paraku lastakse neile enne kuul keresse. Paar isikut vihjab sellele, et kodumaaga pole nende töös mingit pistmist. Kes seda vene hinge mõistab. Mina aga nõuan spiooniraamatult võimatut.

Kompositsiooni valdamine ja loogika on kahtlemata Lembit Uustulndi tugevamad küljed, mida kõik filoloogiat õppinud kirjainimesed paraku ei valda. Et mere-mehest autor kõike merega seonduvat tunneb, on loomulik. Ka karatekunsti võttestikku on võimalik raamatust uurida. Maa ilma ja maid näinud teravapilguline mees talletab igast ilmakaarest midagi ja nii sünnibki raamat, kui loodus on kirjutamisannet jaganud. Ja annet on Lembit Uustulndile heldelt antud.

MAIRE LIIVAMETS

SÕNARAAMATU KOOSTAMINE POLE KÄKITEGU

Urve Hanko, Gustav Liiv. Inglise-eesti idioomisõnaraamat. Valgus, Tallinn, 1998. 897 lk.

Leksikograafid on preestrid või prohvetid, kellel on oma usk ja kogudus, mis koosneb sõnastiku kasutajatest.¹ Samas on iga suurema sõnaraamatu koostamine mõneti vastuoluline ettevõtmine, mis nõuab vabalt eneseületamist. Avatud süsteemina muutub keel pidevalt ja on seega leksikograafi jaoks alati põhimõtteliselt kättesaamatu. Juba Samuel Johnson koges oma sõnaraamatut tehes, et ühegi elava keele sõnaraamat ei saa olla

täiuslik. Urve Hanko ja Gustav Liiv on aastakümnete jooksul õpetanud vist kõiki Tartus hariduse saanud inglise filolooge. Mõtlesin päris pikka aega selle üle, kuidas kõige paremini iseloomustada seda väärtuslikku, mida nad meile on õpetanud. Lõpuks jäin pidama Robert Burchfieldi mõtte juurde: "Hea maitse — ükskõik kui määratlematu see oleks — on ka keeles nagu muudeski eluvaldkondades niisugune auhind, mille nimel tasub pingutada."²

¹ J. Green, Chasing the Sun. Dictionary-makers and the Dictionaries They Made. London: Pimlico, 1997, lk 17.

² R. Burchfield, The English Language. Oxford University Press, 1986, lk 113.

Inglise-eesti idioomisõnaraamat võtab kokku mitmekümne aasta jooksul kogutud materjali. Algaastatel kuulusid autorite hulka veel Oleg Mutt ja Linda Ariva, kuid alates 1980-ndate aastate keskpaigast jätkasid Urve Hanko ja Gustav Liiv kahekesi. Minu andmetel on sõnaraamatus ühtekokku 13 100 idioomi. Sain selle numbri nii, et liitsin kokku iga tähe all toodud idioomide arvu: sõnastikus algab numeratsioon iga tähe juures uuesti. Idioomide arvu järgi on ilmunud teos mahukaim, mis meil selles osas kasutada on. Tavaline kakskeelne sõnastik ei ava idioome kunagi sellise sügavusega nagu idioomisõnastik. Olen arusaamisel, et tavaliselt sisaldavad väiksemad idioomisõnastikud umbes 5000 ja suuremad 10 000 idioomi. Seega kuulub U. Hanko ja G. Liivi sõnaraamat mahukuselt põhjalike idioomisõnastike hulka. Võrdluseks niipalju, et veerandsada aastat tagasi ilmavalgust näinud sõnastik, mille autorid on M. Rauk ja C. Parts,³ sisaldab 2950 idioomi, seega umbes neli korda vähem. Veel pean ütlema, et arvestatavaid ükskeelseid inglise keele idioomisõnaraamatuid pole maailmas sugugi palju. Neid on umbes 25 ja olulisemad neist esinevad kasutatud allikate nimistus. On tösi, et 1990-ndad aastad on idioomide uurimisse toonud uusi tuuli ja mitu päris uut sõnastikku pole kasutamist leidnud, aga selles osas ei taha ma autoreid kritiseerida. Nemad tegid oma tööd nii hästi, kui see neil oli võimalik. Selge on see, et idioomide uurimist ja nende vastete leidmist tuleb jätkata, arvestades kas või asjaolu, et idioomid on praegu aktuaalne teema. Samuti oleks hädavajalik samaväärne eesti-inglise sõnaraamat. Enne seda aga on vaja läbi töötada U. Hanko ja G. Liivi pärand. Järgnevalt esitan mõningad märkused ja tähelepanekud, mis mul sõnastiku kasutamisel on tekkinud.

Selle sõnaraamatu juures häiris mind kõige rohkem indeks. Idioomisõnaraamatu puhul on vajalikud kas ristviited või ulatuslik indeks. Autorid on otsustanud indeksi kasuks. Samal ajal on indeksi ülesehitus mulle arusaamatu, sest see kordab sõnaraamatu struktuuri. Kahjuks

³ M. Parts, C. Parts, *A Reader's Dictionary of Phrase and Idiom*. Tallinn: Valgus, 1974.

ei kajasta indeks kasutajasõbralikus vormis kõiki idioome, mida sõnaraamat sisaldab. Püüdsin näiteks järele vaadata, millised idioomid sisaldavad komponenti *Dutch*. Indeks annab sõna *Dutch* juures *beat the Dutch* (B-268), *double Dutch* (D-622), *the Dutch have taken Holland!* (D-624), *go Dutch* (D-625), *in Dutch* (D-626), *one's old Dutch* (O-78). Samas on sõnaraamatus idioome, mida me indeksis sõna *Dutch* alt ei leia, nt *Dutch auction* (A-388), *Dutch bargain* (B-160), *Dutch courage* (C-966), *Dutch feast* (F-178), *talk to sb like a Dutch uncle U-5*. Väljend *go Dutch* esineb sõnaraamatus kahes kohas (D-625 ja G-227), kusjuures käsitlus pole päris identne. Tõenäoliselt oleks saanud indeksit paremini koostada. Tundub, et praegu on kõige kasutajasõbralikum fraasiindeks sõnaraamatus "Cambridge International Dictionary of English",⁴ millest saab eeskju võtta niisuguste indeksite koostamisel.

Teine osa märkusi puudutab sõnaraamatu nüüdisaegsust. Kuigi idioomid on keeles suhteliselt püsivad ja seetõttu peab keeleaines ajahambale paremini vastu, toimub selleski valdkonnas pidevalt muutusi, mis vajavad kajastamist. Osa idioome kaob aegade unarusse ja teisalt "võib keel meid üllatada sarnaselt inimestega iga päev".⁵ Toon mõne näite. Märksõna *university* all loeme, et *red-brick university* on *hiljuti asutatud või uut tüüpi ülikool (vastandina Cambridge'i ja Oxfordi ülikoolile)*. See *hiljuti asutatud* viitab tegelikult kas XIX sajandile või XX sajandi esimesele poolele. XX sajandi teisel poolel asutatud või siis suhteliselt uut ülikooli tähistatakse mõistega *plate-glass university*, mis sõnaraamatust puudub. Vanasõna *money makes the mare go* (M-678) 'raha paneb rattad käima' ei leidnud ma ühestki uuemast sõnastikust. Eesti keelest inglise keelde tõlkides ei soovitaks ma seda vastet kasutada, pigem võiks öelda *money makes the world go around*. Puuduolevatest idioomidest hakkasid silma *the full monty* 'täismäng', *go*

⁴ Cambridge International Dictionary of English. Cambridge University Press, 1995, lk 1708–1771.

⁵ S. B. Flexner, A. H. Soukhanov, *Speaking Freely. A Guided Tour of American English from Plymouth Rock to Silicon Valley*. Oxford University Press, 1997, lk VII.

ballistic 'maruvihaseks saama', *eff and blind* 'ropendama' ja *buy on the never-never* 'järelmaksuga ostma'. Viimase kahe idioomi tähendust küsiti mu käest hiljuti telefonitsi.

Edasi käsitlen mõningaid ebatäpsusi ja problemaatilisi juhtumeid. *Lehma-kauplemise* vaste pole inglise keeles mitte *horse trade* (T-551), vaid *horse trading*. Väljendi *a flag of convenience* (F-422) *mer.* võltslipp (*välismaa lipp, mille all laev sõidab, et kõrgeid makse vältida*) vastena on praegu kasutusel *mugavuslipp*. Sõnaraamatus on väljendi *õrna tütarlapseliku ilu aeg* vaste *sweet seventeen* (S-310), praegusel ajal on aga eelistatum *sweet sixteen*. Et mõlemad on põhimõtteliselt võimalikud, kontrollisin eelistust keelekorpuse "British National Corpus" abil.⁶ Päring *sweet sixteen* andis neli näidet, *sweet seventeen* aga mitte ühtegi. Väljendi *make waves* (W-109) vasteks on toodud *sl.* sekeldusi *või* ebaseaduslikku põhjustama, tüli *või* pahandust tekitama. Vaste *laineid lööma* oleks sel juhul fraseoloogi valesõber.⁷ Olles viimast tähendust aeg-ajalt massimeedias kuulnud, otsustasin asja kontrollida. Uuemad sõnaraamatud, nt "The New Oxford Dictionary of English",⁸ toovad ära mõlemad tähendused. Seega on antud juhul teine tähendus lihtsalt puudu. Idioomi *become a mere vegetable* (V-12) vaste vegetatiivset *või* üksluist elu elama juurde pakun lisatähendustena veel 'nüriks või tõntsiks jääma; invaliidistuma'.⁹ Selle väljendi puhul võiks kahelda, kas mõiste sisu avamiseks ei piisa sõnast *vegetable*, mis on siin ainus sõna, mille tähendus lahknep tavatähendusest. Selles mõttes erineb see väljend tüüpilisest idioomist *kick the bucket*, mille puhul kaks komponenti annavad ühe tähenduse 'surema'. Teiselt poolt võib öelda, et kirjanduses kohtame isegi niisuguseid idioomikäsitlusi, mis aktsepteerivad ka ühesõnalisi idioome, kui idiomaatilise ja põhitähenduse vaheline seos pole läbinähtav, nt *lemon* 'autologu, autoloks'.¹⁰

⁶ <http://sara.natcorp.ox.ac.uk/lookup.html>.

⁷ F. Vakk, *Fraseoloogi valesõbrad*. — Keel ja Kirjandus 1984, nr 7, lk 399–402.

⁸ The New Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 1998.

⁹ The New Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 1998.

¹⁰ A. Makka, Introduction. — A. Makka, M. T. Boatner, J. E. Gates,

Idioomi (*as*) *brown as a berry* (B-371) vasteks on toodud *pruun kui kohviuba*. Minu keelekasutuses see eestikeelne väljend puudub, ei leidnud ma seda ka fraseoloogiasõnaraamatust¹¹ ega kirjakeele seletussõnaraamatust. Eestipärasemad vasted oleksid 'pruuniks päevitunud, pruuniks põlenud, šokolaadpruun'. Idioomi juurde võiks kuuluda kultuurilooline kommentaar, sest seda on esmakordselt kasutanud Geoffrey Chaucer 1386. aastal.¹² Kohviooga etimoloogiliselt assotsiatsiooni ei ole, sest kohvi mõiste jõudis inglise keelde 200 aastat hiljem. Seega sai see tekkida alles hiljem. Sõna *brown* esialgne tähendus oli inglise keeles 'tume'.¹³ Kultuuriloolisi kommentaare võiks üldse rohkem olla. Tundub, et sõnaraamatu ja entsüklopeedia erinevused on ähmastumas ning uued sõnaraamatud sisaldavad ohtralt keelevälist informatsiooni. Idioomisõnaraamatut kasutavad inimesed, kellel on tõenäoliselt huvi niisuguse taustinfo vastu.

Idioomides esinev variatiivsus on samuti huvitav probleem. U. Hanko ja G. Liiv toovad ära üsna palju variante nt *fall into a (sb.'s või the) snare* (või *trap*) (F-96) '(kellegi) lõksu langema või püümissesse sattuma'. Inglise keele poolelt saame siit välja lugeda vähemalt kuus erinevat varianti: *fall into a snare, fall into the snare, fall into sb.'s snare, fall into a trap, fall into the trap, fall into sb.'s trap*. Võib arvata, et kõik need variandid pole sage-duselt sugugi võrdsed. Mind huvitas siinkohal, milline on artiklite *a* ja *the* omavaheline suhe idioomides *fall into a trap* ja *fall into the trap*. Internetipäring andis tulemuseks *fall into a trap* (3 näidet) ja *fall into the trap* (46 näidet).¹⁴ Huvitaval kombel polnud selles korpuses ühtegi näidet variantide *fall into a snare* ja *fall into the snare* kohta.

Eraldi peab juttu tegema märgendist *släng* (sl.). Eessõnas märgivad autorid, et "sõnaraamatus on ohtralt slängi" (lk 5). Tegelikult on lugu tihti nii, et see, mida U. Hanko ja G. Liiv arvavad slängi hulka,

A Dictionary of American Idioms. Third Edition. New York: Barron's, 1995, lk VII.

¹¹ A. Öim, *Fraseoloogiasõnaraamat*. Tallinn, 1993.

¹² Vt The Oxford Dictionary of Idioms. Oxford University Press, 1999.

¹³ The Oxford Dictionary of Idioms.

¹⁴ <http://sara.natcorp.ox.ac.uk/lookup.html>.

on uuemates sõnaraamatutes tähistatud märgendiga *informal* (kõnekeelne). Muidugi on kahe märgendi piir mõneti vaieldav, kuid tendents on siiski märgatav. Üldiselt on nii, et släng on kõnekeelse sõnavara alaliik.¹⁵ Seega viitab märgend *kõnekeelne* idioomi üldtuntusele, märgend *släng* aga näitab, et idioomil on kõnekeelest piiratum stilistiline kasutus. U. Hanko ja G. Liivi sõnaraamatus on väljend *the movers and shakers* (M-821) toodud märgendiga *Am. sl. asjaajajad, korraldajad, funktsionäärid*. Kontrollisin selle idioomi märgendit mitme uue sõnaraamatu põhjal.¹⁶ Märgendit *slang* ei leidnud ma mitte ühestki. Oxfordi sõnasitik ja Encarta märgendit ei anna ja pea-

¹⁵ V. Neufeldt, *Informality in Language. Dictionaries. — Journal of The Dictionary Society of North America* 1999, nr 20, lk 4; J. E. Lighter, *The Random House Historical Dictionary of American Slang*, Vol. 1. New York: Random House, 1994, lk Xi.

¹⁶ The New Oxford Dictionary of English; Collins English Dictionary. Millennium Edition. Glasgow: HarperCollins, 1998; The Chambers Dictionary, Edinburgh: Chambers Harrap, 1998; Encarta World English Dictionary. American Edition. New York: St. Martin's Press, 1999.

vad idioomi seega üldkeelde kuuluvaks, Collins annab märgendi *informal* (kõnekeelne) ja Chambers *esp US* 'eriti kasutusel USA-s'. Huvitav on seegi, et kuigi idioom seostub ameerika inglise keelega, on see hoopis briti päritolu. Teadaolevalt kasutas seda esmakordselt Arthur O'Shaughnessy (1844—1881), kellelt pärineb rida *we are the movers and shakers of the world for ever*.¹⁷ Võimalike vastetena pakuksin veel 'mõjuvõimsad isikud, aktiivsed tegutsejad'.

Selge on see, et idioomid on huvitav valdkond, kus kunagi igav ei hakka. Teises keeles sobiva vaste leidmine nõuab tihti tundidepikkust pusimist. Idioomide tundmaõppimine ei saa toimuda kiirkursuse raames. Seepärast, nagu autorid ise ütlevad, *compiling a dictionary is no mickey mouse business* 'sõnaraamatu koostamine pole käkitegu' (lk 388). Urve Hanko ja Gustav Liivi sõnaraamat kuulub eesti sõnaraamatute kullafondi. See peaks olema iga filoloogi raamaturiulis.

ENN VELDI

¹⁷ Collins English Dictionary. Millennium Edition.

IKKA AARNE JÄLGEDES

Diether Röth. *Kleines Typenverzeichnis der europäischen Zauber- und Novellenmärchen. Im Auftrag der Märchenstiftung Walter Kahn, Schneider Verlag Hohengehren GmbH, Göttingen, 1998. 216 lk.*

Muinasjutuhuvilised ja -uurijad on hiljuti enda kasutusse saanud uue abivahendi — Euroopa rahvaste ime- ja novellilaadiliste muinasjuttude tüübiloendi koos mitmesuguse lisaandmestikuga. Arvele on võetud Saksamaal neljas ulatuslikus sarjas ilmunud Euroopa rahvaste muinasjutud (kokku 95 antoloogiat ligi 7000 tekstiga).

Koostaja juhhib sissejuhatuses muinasjutusõprade tähelepanu juttude kordumisele ikka uute ja uute rahvaste juures, räägib varieerumisest ja kohalikust eripärast. Mõned jutud on paljudel rahvastel väga stabiilsed, teised varieeruvad ja liituvad rohkem. Autor nimetab ka kirjaliku ja suulise traditsiooni vastastikuseid mõ-

jusid, asjast siiski pikemalt juttu tegemata — teadlikum kasutaja võib kätejuhatatud variantide abil ise järeldusi teha. Tüübiloend, mille koostamise Walter Kahni muinasjutufond Diether Rõthile ülesandeks tegi, tahab hõlbustada muinasjutusõpradel tuntud jutu paralleele saksa keeles hõlpsamini kätte leida.

Materjali korraldamise aluseks on St. Thompsoni ingliskeelse rahvuskataloogide koondi "The types of the Folktale" teine trükk (FFC 184, 1961). Autor tutvustab Aarne süsteemi loomist 1910. aastal Põhjamaade muinasjuttude alusel ja Grimmi muinasjutte arvestades. Sellega loodi koostaja sõnul muinasjututeaduse jaoks esimene kasutuskõlblik, veel täna-

päeval rahvusvaheliselt aktsepteeritav töövahend, mis võimaldas alustada muinasjuttude süstematiseerimist ja andis võimaluse korrastatult haarata nii üksikute jutustajate kui ka tervete jutukogukondade repertuaari.

Loend on valik: siia on võetud vaid niisugused muinasjutud, millest leidus variante vähemalt viiel Euroopa rahval. Iga muinasjututüübi kohta on arvelevõetud variantide alusel koostatud uus, sageli ka jutu motiive arvestav tüübikirjeldus. Varasemates kirjeldustes tehtud muudatustest antakse teada tärnikesega jutu nimetuse ees, loetletakse variandid saksakeelsetest väljaannetest, iseloomustatakse lokaalseid iseärasusi, lisatakse andmeid kirjanduse ja uurimuste kohta ning muid märkusi.

Antti Aarne koostatud kataloogides aineregistreid veel ei olnud. Need lisati esimesse koondväljaandesse (St. Thompson, 1928) ja nad osutusid vajalikeks. Siinne ulatuslik aine-, teema- ja esemeregister (lk 197—207) esitab üksikasjaliku märksõnade ja motiivide loendi, tehes vahet, kas on tegemist märksõna esindava jututüübiga või selles jututüübis leiduvate esemete ja asjadega. Nii leiame ühes jututüübis kõne all olnud motiivi või eseme üles ka teistest jututüüpidest.

Eesti muinasjutte on arvele võetud kolmest saksakeelsest väljaandest. Neist R. Viidalepa "Etnische Volksmärchen" (mille aluseks oli kolme autori ühistööna valminud "Eesti muinasjutud", 1967) ilmus sisult identsena kahes sarjas — "Volksmärchen. Eine internationale Reihe" 6 (Berlin, 1980) ja "Märchen der Weltliteratur" 52 (Düsseldorf—Köln, 1990) (vt P. K i p p a r, Suurepärase muinasjutuväljaannete sari. — KK 1981, nr 11, lk 697—700). D. Röth on ekslikult väitnud, nagu oleksid mõlemad ilmunud samal, 1990. aastal. Kolmandana esitab D. Röth August von Löwis of Menari kogu "Finnische und estnische Märchen" ("Märchen der Weltliteratur" 53, 1962), mille esimesed trükid ilmusid juba 1922. ja 1927. aastal ja mille Eesti osa koosneb enamasti F. R. Kreutzwaldi jt kirjanike töödeldud muinasjuttudest. Kahjuks pole D. Röthi vaatevälja ulatunud pärast sõda Berliinis ilmunud O. Looritsa koostatud

eesti muinasjuttude väljaanne "Etnische Volkserzählungen" (Supplement-Serie zu Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung. Reihe A: Texte 1. Berlin: Walter de Gruyter, 1959), kus rahvalike muinasjuttude hulk on suurem. Kurt Ranke asutatud ajakirja ennast (Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung), mida antakse välja Berliinis ja New Yorgis, on kommentaarides kasutatud korduvalt.

Aarne süsteemis on üheks muinasjuttude korraldamise aluseks tegelane, ime-muinasjuttudes ka mingi üleloomulik ese või seik. Mitmed rahvuskataloogid jäta-vad kõrvale — eriti vähese materjali puhul — jaotusvõimaluse üleloomuliku nähtuse alusel, siin aga tuuakse need eri alaosadena esile ning selline jaotus peaks olema otstarbekas: üleloomulik vastane (AT 300—366); üleloomulik või nõiatud abikaasa või omaksed (AT 400—451); üleloomulik ülesanne (AT 460A—480); üleloomulik abiline (AT 500—559); üleloomulik vastuolu (AT 560—621); üleloomulikud võimed või teadmised (AT 650A—676); muud üleloomulikud momendid (AT 700—725). Järgnevad novellilaadilised muinasjutud (AT 850—981) ilma alajaotusteta. Loomamuinasjuttude (AT 1—299), legendilaadsete muinasjuttude (AT 750—841), vanapaganamuinasjuttude (AT 1000—1199) ning naljandite jm (AT 1200—2399) kohta D. Röthi loend teavet ei anna.

Aastal 2000 möödub Antti Aarne muinasjuttude süsteemi avaldamisest 90 aastat ja tema surmast 75 aastat (5. veebruaril 2000). Niisiis elab tema töö edasi. Mida konkreetsema ja piiratuma territooriumi jutte Aarne süsteemis korraldame, seda täpsemaid tulemusi saame. Kuigi Diether Röth jätab kõrvale kõik omapärased arendused ja väheste variantidega esindatud muinasjutud, juhatab tema loend siiski kätte hulga häid paralleelvariante teistelt rahvastelt. Võib-olla on lõpetuseks asjakohane suurrahvaste hulka kuuluvatele kasutajatele meenutada, et ümberringi elavate väiksemate rahvaste muinasjutud pole sugugi halvemad — nad on täiesti võrdväärsed suurrahvaste omadega.

PILLE KIPPAR

HENN SAARI

15. 02. 1924—8. 09. 1999

Henn Saari Kärla keelepäeval 19. aprillil 1986.

Septembrikuu algus tõi eesti keelevalikkusele kurva sõnumi: 8. septembril lahkus manalateele Henn Saari, Eesti mitmekülgsemaid ja erudeeritumaid lingviste, nimekas keelekorraldaja ja -propa-geerija.

Henn Saari (kuni 1935 Speek) sündis 15. veebruaril 1924. aastal Narvas juristi perekonnas. Ta õppis mitmes Narva ja Tallinna koolis. 1940. aastal lõpetas ta Tallinna 2. Progümnaasiumi, 1942 Tallinna 7. Keskkooli ning 1956 Vabariikliku Kaugõppekeskkooli. Viimase pärast seda, kui ta oli vahetult enne riieksameid Tartu Riiklikust Ülikoolist eksmatrikuleeritud ning tema keskkooli lõputunnistusi tühistatud. Henn Saari on ise selle kohta kirjutanud järgmist: "Eksmatri käskkirja keelduti mulle näitamast ja seetõttu pole mul mingit usaldusväärset tõendust selle kohta, millisel ettekäändel või põhjusel eksmatti toimus. Helene Kurg ja Harald Habermann on levitanud selle kohta eri versioone." Nähtavasti oli ettekäändeks siiski kas 1942/43. aasta tööteenistus Saksamaal, sundkorras töö-

tamine majavalitseja abilisena Saksa tsiiviilvalitsuse majas Tartus 1943, Tartu Ülikooli astumise aastal, või 1944. aasta mobilisatsioonijärgne kirjutajaks olemine Eesti Leegioni Pärnu laatsaretis. Õnneks sai mees, kes oli aastatel 1945—1950 õppinud TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas, kaubelda end kaugõppekeskkooli viimasesse klassi, sai sealt keskhariidustõendi ning astus uuesti TRÜ-sse, seekord kaugõppesse, mille lõpetas 1963. aastal eesti keele ja kirjanduse õpetaja kutsega. Aastatesse 1945—1963 mahub lisaks kahele stuudiumile töö tuletõrjuna Tallinnas, Vanemuise teatri lavatöölisesena ja fotolaborandina Tartus, ajaloo ja psühholoogia õpetajana Tartu koolides, osavõtt Riho Lahi juhtimisel toimunud algklasside kirjatehnika reformist ning asumine Keele ja Kirjanduse keeleteaduse osakonna toimetajaks 1959. aastal. Viimane töö kestis 1975. aastani.

Aastast 1975 oli Henn Saari Keele ja Kirjanduse Instituudi (oktoobrist 1993 Eesti Keele Instituudi) vanemteadur. 1982. aastal kaitses ta TRÜ-s kandidaadiväitekirja "Eesti terminoloogia põhimõtete analüüs" ning 1998. aastal TÜ-s doktoriväitekirja "Tee sõnagrammatikale eesti keele näitel, I osa" (ilmunud 1997. aastal saksa keeles pealkirjaga "Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen" I). Henn Saarilt on ilmunud tublisti üle 100 teaduspublikatsiooni eesti, saksa, vene, soome, läti ja inglise keeles, sh neli ainuautoriraamatut ning mitu kollektiivtööd, ja ligi 100 muud kirjutist. Tema lingvistilised ja juriidilised huvialad olid eesti ja üldise sõnagrammatika mõiste ja süsteemi kujundamine, kirjakeele teooria, sh normi, kodifikatsiooni, keelepotentsiaali ja keelekorralduse suhete ratsionaalsüsteem, oskuskeel teoorias ja praktikas, teoreetiline ja tegelik onomastika, sh eestlaste eesnimevaliku statistiline mudel ja perekonnanimeformandid,

millel põhineb praegune EKI nimekorraldus, ning keeleõigus. Henn Saari oli 1989. aasta keeleseaduse algatajaid ja EKI-poolse kontseptsiooni koostaja ning kuulus eelnõu töörühma, lisaks oli ta Riigi Keeleameti vahendusel üks nõuandjaid 1995. aasta keeleseaduse ettevalmistamisel, kuulus firma-, isikunime- ja kohanimeseaduse eelnõukomisjoni ning avaldas kardinaalse tähtsusega analüüsi *nime* mõiste kohta legislatsioonis. Henn Saarilt pärineb Riigikogule esitatud põhiseaduse täiendamise ettepanek (§6, lg 2: "Riik eeldab oma täiskasvanud kodaniku eesti keele oskust."), mis nähtavalt on määratud kalevi alla jääma. Tema kirjutatud on "Eesti keele grammatika" täiendosa "Kiriri", ta osales loomumase põhjalikkusega sõnaraamatutöös (on üks "Infosõnastiku" autoreid ning neljakõitelise "Vene-eesti sõnaraamatu" kahe esimese köite toimetajaid, töötas välja õigekeelsussõnaraamatu uue tüübi). Henn Saari võttis süvatekannetega osa teaduskongressidest, -konverentsidest jm üritustest nii kodukui ka välismaal, eriti aktiivselt tänu muutunud oludele oma elu viimasel kümnendil. Teadustöö kõrvalt õpetas Henn Saari Tallinna Pedagoogikaülikoolis kolm aastat dotsendina nüüdiseesti vormiõpetust, leksikoloogiat ja nimeõpetust ning pidas loenguid Eesti Humanitaarinstituudis eesti keele ehitusest.

Avalikkusele sai Henn Saari tuntuks Eesti Raadio regulaarse saatesarja "Keeleminutid" autorina: saated olid eetris kord kuus aastast 1969 kuni septembrini 1999, teemaks populaaringvistika, keelepoliitika, nimeasjandus, keelehoole. Henn Saari huviorbiiti kuulus ka ilukirjanduslik tõlge (Anatole France'i teoste tõlketekstide korrastaja, Lion Feuchtwangeri "Toledo juuditari" tõlkija) ja muusika, mida ta võimalusel kuulas partituuriga, pikka aega laulis ta TA meeskooris.

Kõikidele Henn Saari ettevõtmistele oli iseloomulik põhimõttekindel esitus, põhjalikkus ja täpsus pisisajadeski. Ühtegi tööd ei toonud Henn Saari avalikkuse ette enne, kui oli seda filigraansuseni viimistlenud. Ühtegi vastust kolleegidele ei

andnud ta enne, kui oli probleemi saariliku põhjalikkusega uurinud. Ta oli põhjendatult sallimatu lohakuse, minnalaskmise ja rumaluse vastu. Oma tööaega planeeris ta pikalt ette ning suutis seetõttu palju rohkem, kui ühelt inimeselt oodata võis. Henn Saari oli oodatud esi- neja õiguskeelepäevadel, õpetajate kokkutulekuil, koolides, ameti- ja teadusasutustes. Temalt said nõu ja abi kõik, kes kimpus humanitaaria valdkonda, ja mitte ainult sinna, kuuluvais asjus. Tema suur sümpaatia kuulus ladina keelele, ta oli sel alal väga otsitud asjatundja.

Henn Saari oli aktiivselt tegev Emakeele Seltsis (liige aastast 1962), esinedes seltsi keelepäevadel Eesti eri paigus ja teaduskoosolekuil. Ta valiti paarikümnel korral seltsi juhatusse, oli aastatel 1972—1973 abiesimees ning 1990—1992 esimees, 1999. aastal valiti ta seltsi au liikmeks.

Aastail 1965—1974 oli Henn Saari Tallinnas ilmuva ajakirja Советское финно-угроведение, 1968—1974 Keele ja Kirjanduse toimetuskolleegiumis, 1994—1997 Vabariigi Valitsuse kohanimekomisjonis, seejärel kuni surmani kohanimenõukogu liige, pikki aastaid Tallinna nimekomisjoni liige. Ta kuulus kõigisse vabariikliku õigekeelsuskomisjoni koosseisudesse (1960—1997), täites abiesimehe ülesandeid aastatel 1979—1997.

Henn Saari teadus- ja keeletööd on tunnustatud Eesti teaduspreemiaga kollektiivse "Eesti keele grammatika" eest (1996), F. J. Wiedemanni auhinnaga (1989, oli selle esimene laureaat), Eesti Ajakirjanike Liidu peaauhinnaga (1990), Eesti Ajakirjanike Liidu tõlkeseptsiooni auhinnaga (1985), Eesti Raadio väliskaastöölise auhinnaga (1996) ja Avatud Eesti Fondi iseseisvuspäeva auhinnaga elutöö eest (1999).

Henn Saari suutis saavutada paljut aegade ja olude kiuste. Teda aitasid selles nii tema perekond kui ka varasemast iseseisvast Eestist saadud veendumused. Suurima tunnustuse osaliseks sai ta juba taasvabanenud Eestis.

ASTA ÕIM, PEETER PÄLL

TOIMETUSE JÄRELEHÜÜE

Henn Saari oli suverään, kes valitses sõna ja keelt — seega mõtet ja maailma. Sest keeletut mõtet pole olemas, nagu pole olemas ka mõtteta inimlikku maailma.

Henn Saari valitses keelt nagu riiki: ta tundis selle riigi alamaid, teadis nendevahelisi suhteid, märkas muresid ja aitas töbiseid.

Nüüd on tema keeleriik sügavikku libisenud. Ootamatult, ikkagi ootamatult. Ja ometi ka paratamatult. Ajalugu on saagi kätte saanud, ent viljad on meie haardeulatuses.

Henn Saari oli kuusteist aastat (1959—1975) Keele ja Kirjanduse keeleosakonna toimetaja. See periood hõlmab ka ajakirja kasvuaastaid, mil toimetaja abi ajakirja selgroo kujunemisel oli määrav. See oli aeg, mil võim — otse ja kaude — lagastas sõna ja seega ka mõtlemisvõimet. Henn Saari töötas mõtlemisvõime säilitamise nimel, ja ajakirjanumbreid sirvides võime tõdeda, et see töö, see võitlus oli edukas.

EMAKEELE SELTSIS

7. aprillil 1999 peeti Tartu ülikooli peahoones Emakeele Seltsi kõnekoosolek, mille avas seltsi abiesimees Tiit-Rein Viitso. Ta andis esimeseks ettekandeks sõna Tiit Hennosteale, kes kõneles teemal "Suulise kõne korpus". Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli juures tegutseb juba mitu aastat suulise kõne uurimise rühm, mis tegeleb: a) suulise kõne korpuse loomisega (kogumise ja võrku panemisega) ning b) suulise kõne uurimisega. Eesti nüüdisaegsete linnade suulise kõne korpuse tarvis on lindistatud Tartus, Tallinnas ja Pärnus. Üks osa tekstisõnadest on saadud vahetutest vestlustest (argivestlus), teine osa telefonivestlustest, kolmas osa raadiovestlustest (need jagunevad ametlikeks ja eravestlusteks). Lintidega kaasnevad taustaandmed, kus on fikseeritud kuni 50 parameetrit (sugu, vanus, distants, situatsioon jm), mis hõlbustavad lintide interpreteerimist.

T. Hennoste toonitas, et on väga suur erinevus, kas tegemist on kirjaliku või suulise tekstiga. Kirjaliku teksti puhul

Henn Saari oli vihane toimetaja. Teda vihastas nende autorite ebatäpne keel, kellelt ta eeldas täpsust ja selgust. Teda ei vihastanud mitte autori inimlikud nõrkused, vaid tolle mõttelodevus ja -laiskus, mis ei tarvitsenud olla sünnipärane, vaid võis olla nakkus ümbritsevast. Nakkusest saab paraneda, ja usume, et Henn Saari toimetajaviha oli suunatud just selle nakkuse tõrjumisele. Tõrjetööd tuleb meil mõistagi jätkata!

Henn Saari keeleminutid, keelepäevad, keeleaastad on lõppenud. Ent meie kohus on tema emakeelele, meie emakeelele lakkamatult — ja kui vaja, siis ka vihaselt — igavikku otsida.

Mitte tolligi tagasi!

MART MERI

Järelehüüe oli mõeldud esitamiseks 15. septembril 1999 Metsakalmistu kabelis.

on inimesel mõtlemiseks aega, suulise teksti puhul tuleb tal pidevalt rääkida. Eestlane räägib umbes 180 sõna minutis, s.o 3 sõna sekundis.

Koosoleku teise ettekande "Kaudne kõneviis suulises kõnes" pidas Piret Toomet.

Kaudset kõneviisi kasutab eesti keele kõneleja siis, kui ta: 1) edastab kellegi teise poolt lausutat või kirjutatud ning soovib seejuures rõhutada, et on ainult vahendaja; 2) kahtleb info tõeväärtuses; 3) ei mäleta vahendatavat teksti kuigi täpselt; 4) soovib öeldut kuulaja jaoks pehmenada, öeldust distantseeruda, vältida konkreetset, olla viisakas. Ühiskeeles on kasutusel erinevate murdetaus-tadega vormid. Vormivaliku määravad grammatilised ja sotsiolingvistilised tegurid.

Kaudsust väljendava vormi valikut mõjutavad: 1) suhtlussituatsiooni formaalsus / mitteformaalsus; 2) grammatiline aeg; 3) kõneleja murdetaus-t ja sotsiaalbioloogilised omadused.

Ühiskeeles on kasutusel neli kaudse kõneviisi väljendusvõimalust (esinemis-sageduse järgi): 1) *oli olnud* (kasutatakse formaalses ja mitteformaalses suhtlussituatsioonis, mineviku väljendamisel, narratiivis); 2) *pidi olema* (kasutatakse mitteformaalses suhtlussituatsioonis, oleviku ja tuleviku väljendamisel, info ja arvamuse edastamisel, ennastuste vahendamisel); 3) *olevat* (kasutatakse formaalses ja mitteformaalses suhtlussituatsioonis, oleviku ja mineviku väljendamisel, info ja arvamuste edastamisel, sageli kaudses kõneviisis oleva tekstilõigu sissejuhatava lause vormina); 4) *olla* (kasutatakse mitteformaalses suhtlussituatsioonis, oleviku ja tuleviku väljendamisel, jutule rahvapärase ja naljaka stiilivärvingu andjana).

Kõnekoosoleku viimase, kolmanda ettekande "Telefonivestluse sissejuhatus" pidas Andriela Rääbis. Ettekandes vaadeldi, kuidas eestlane alustab telefonivestlust. Analüüsi aluseks olid autentised telefonikõned, lindistatud 1997–1998. aastal Tallinnas ja Tartus. Kokku oli lindistatud 120 telefonikõnet, neist 84 olid ametlikud vestlused ja 36 eravestlused. Vestlejaid oli kokku 114, helistaja rollis 43 inimest, vastaja rollis 93 inimest.

Kuidas Eestis telefonile vastatakse? Kodus on kõige sagedasem vastus *halloo*. Eeldatakse, et helistaja tunneb vastaja hääle järgi ära. Tööl vastates ei tutvustata ennast ainult 1/3 juhtudest. Kõige sagedasem vastaja esimene voor on tutvustus, lisaks sellele võidakse kohe esimeses voo- rus ka tervitada. Mobiilile vastates on tutvustamist ja mittetutvustamist enam-vähem võrdselt.

Inimesed saavad formuleerida, kes nad üksteisele on, kahel viisil: a) otsese enesetutvustusega; b) hääle äratundmisega. Tutvustamist ja mittetutvustamist esineb enam-vähem võrdselt. Üldjuhul tutvustavad ennast ametiisikud ning sugulased ja tuttavad. Enamasti ei tutvusta end eraisik, kes helistab ametiasutusse. Tutvustamine võib ära jääda lähedaste kõnes. Esineb ka kõnesid lähedastele, kus helistaja lausub nt *kuule, mina siin vms*. Tutvustamisvormel on olemas, aga nime ei öelda. Kui partner on identifitseeritud, väljendatakse äratundmist. Helistajal on võimalik esimesena äratundmist väljendada, seda tehakse nt vastajat

nimepidi tervitades. Nõnda toimitakse ainult tuttavate puhul ning võrdlemisi harva. Vastaja väljendab enamasti äratundmist, kui helistaja on ennast tutvustanud, seda nii tuttavate kui võõraste puhul. Äratundmist väljendab hääletoon või mingi sõna, nt *jaa, jah, väga meeldiv, mm vms*.

Eestis uuritud telefonivestlustes olid kõik viisakusküsimused ühepoolsed. Sekventsialustab reeglina helistaja, vaid paaril juhul algatab selle vastaja, teades, et tal pole aega rääkida.

29. aprilli kõnekoosolekul Tartus oli päevakorras kaks ettekannet.

Esmalt kuulati TÜ ungari keele lektori Szilard Tóthi ettekannet "Lõpukadu ungari ja eesti keeles". Kõneleja märkis, et lõpukadu on maailma keeltes laialt levinud nähtus. Tänapäeva soome-ugri keelte lõpukadu ulatub fonotaktiliselt tagasi algkeelde. Ungari keele pöördsonaraamatu abil on võimalik kindlaks teha, et nüüdisungari keeles on konsonandiga lõppevaid sõnu 3,5 korda rohkem kui vokaaliga lõppevaid. Seega on ungari keel sõnalõpphäälikute osas soome-ugri algkeeltest tunduvalt kaugenenum. Eesti keele pöördsonaraamatu andmetel on sama suhe 1,4. Kirderannikumurdes esineb lõpukadu ainult osaliselt.

Järgnevalt vaatles Sz. Tóth, mis tüüpi lõpukadu on üksikutes soome-ugri keeltes. Eesti lõpukadu käsitleti läänemere-soome, ungari lõpukadu ugri keelte kontekstis. Eesti ja ungari lõpukao ajalugu illustreeriti keelemälestiste abil. Esineja kõrvutas eesti ja ungari lõpukao reegleid. Selgus, et need on erinevad: ungari keeles takistas lõppvokaalieleme konsonantühend lõpukadu, eesti keeles aga seevastu soodustas (lühikese esisilbi korral sõna lõppvokaal säilis).

Sz. Tóth osutas ka lõpukao võimalikele põhjustele. Lõpukadu põhjustas nii eesti kui ka ungari keeles sageli esimese silbi asepikeenduse. Lõpukadu on mõlemas keeles kaasa aidanud keeruka paradigmatte süsteemi tekkimisele: eesti keeles piiratud flekteerivuse, ungari keeles morfofonoloogilise tüvevahelduse. Et sõnalõpulised vokaalid on nii eesti kui ka ungari keeles osaliselt kadunud, leidub mõlemas keeles sarnaseid, kaashääliku(te)ga lõppevaid saksa laensõnu, mis on säilitanud oma algse kuju, kusjuures

nende ühine "keskeuroopastumine" on toimunud ka häälikuliselt.

Koosoleku teise ettekande — "Kas vajame uut isikunimeseadust, ja kui, siis millist" — pidas TÜ eesti keele doktorant Kairit Henno.

K. Henno ettekande keskendus eesnimedele. Perekonnaseaduse (1994) kohaselt panevad vanemad lapsele (ees)nime vastavalt kokkuleppele. Nimi ei tohi olla vastuolus heade kommete ega tavadega. Aga kes otsustab heade kommete ning tavade üle? Mis on tavatu? Tavatu peaks tähendama unikaalset, haruldast. Kuid kaks kolmandikku meil pandavatest nimedest on tavatud, unikaalsed (s.t vaid üks kord registreeritud). Eestis on unikaalnimesid seitse korda rohkem kui Soomes. K. Henno jaotas unikaalnimed (vormi poolest) kaheks: 1) tavatu ortograafiaga nimed; 2) *heureka*-nimed. Esineja tõi ajaloost näiteid, et eestlaste nimevalikuga ei ole rahul olnud: 1879. aastal märgib Jakob Hurt nime saksastumist; 1901. aastal teeb sedasama Juhan Kurrik; 1934. aastal kurdab Elmar Elisto, et nimedes on haiglaselt suur hulk võõrtähti jne. 1998. aastal on registreeritud rohkesti nimekujusid, mis on osalt võõrapärased, osalt eestilikud, nt *Cätly*, *Christjan*, *Syre*, *Tuuliky*.

Järgnevalt kõneles K. Henno nime muutmise: millised on nime muutmise piirangud, kes otsustab nime muutmise, mitu korda võib nime muuta, kas nimesid on muudetud ning millised on tendentsid.

Kehtiv keeleseadus ütleb, et nimi registreeritakse ladina-eesti transkriptsioonis; samal ajal on aga lahti kirjutamata, mis on tavatud nimed. Teise maailmasõja eelses Eesti Vabariigis võeti 1919. aastal vastu isikunimeseadus (perekonnanimede seadus), 1934. aastal nimekorralduse seadus (eesnimede kohta). 1930ndatel aastatel oli perekonnaseisu ametnikel võimalus tugineda käsiraamatule (aluseks J. Mägiste nimeraamat).

Soomes ei tohi lapsele panna püha nime (Jeesus), roppu nime ega sobimatut kombinatsiooni, nt *Tiine Lehm* (Tiine — skandinaavia nimi).

Praegu ei ole nime muutmise arv piiratud, seega võib nime muuta piiramatult arv kordi. Milliseid nimesid on muudetud? Nt *Tõnu* → *Tony*, *Andres* → *Omen Alex Ander*.

Nimeks võiks (nime muutmise korral) valida ka tähtede kombinatsiooni *abc-defgh* (ladina transkriptsioonis!).

Lõpetuseks rõhutas esineja, et me vajame uut isikunimeseadust ning Emakeele Selts võiks koostada kohanimenõukogule saatmiseks vastava märgukirja.

24. mai koosolekul Tallinnas kordas Kairit Henno oma Tartus 29. aprillil peetud ettekannet "Kas vajame uut isikunimeseadust, ja kui, siis millist". Kaasettekandega "Isikunimeseaduse senine kontseptsioon" esines Henn Saari. Teema aktuaalsus ärgitas kuulajaid sõna võtma ja mõtteid vahetama, kas ja kuidas oleks võimalik piiri panna praegu levivatele nime-monstrumitele. Üksmeelselt toetati mõtet, et seltsi juhatus pöörduks siseministeeriumi poole ettepanekuga taaskäivitada isikunimeseaduse eelnõu koostamine. (Vastav märgukiri on saadetud siseministrile 27. juunil k.a. — *T. T.*)

15. juunil toimus Tallinnas üliõpilaskonverents, kus esinesid Tartu Ülikooli ja Tallinna Pedagoogikauilikooli diplomandid, kes tutvustasid oma bakalaureuse töid.

Maria Jürimäe (TPÜ) ettekande teemaks oli "Kas on selge, kuidas eesti laps lugema õpib?". Praegune eesti keele didaktika põhineb peamiselt sünteetilisel (väiksematelt keeleüksustelt suurematele liikuvatel) lugema õpetamise teooriatel (eriti seisukohal, et lugemine on eelkõige grafeemide foneemkoodi viimine). Eesti keele häälikute puhul on alates Mihkel Veskest räägitud ka häälikuvältest, kolme erineva pikkusastmega foneemidest. Väliste näitlikustamiseks kasutati (ja kasutatakse ka praegu, eriti eripedagoogikas) erilisi sümboleid noope. Kas selline näitlikustamine on aga vajalik?

On lapsi, kes on lugema hakanud täis-sõnameetodil, tähed aga alles hiljem ära õppinud (häälikuvältest rääkimata). Seega on alust arvata, et laps suudab lugeda ka siis, kui tal metakeelelisi teadmisi ei ole. Praktikast on teada, et on võimalik vastupidinegi olukord: laps võib tunda tähti (s.t tal on metakeelelisi teadmisi), aga ei oska sellest hoolimata sõnu ega lauseid kokku lugeda. Seega: nii nagu ei saa metakeelelisi teadmisi artikuleeritud teksti tajumise eelduseks pidada, nii pole nad ka lugemise eeldused,

ehkki teatud vanuses võivad need luge-
mise omandamist soodustada. Kui luge-
ma õppimine sarnaneb sellega, kuidas
õpitakse kõnet mõistma, ja on kõigi
maailma laste puhul põhimõtteliselt sar-
nane (terviklikest tähendustest sõltuv),
siis seab see esineja arvates kahtluse al-
la mitmesuguste lokaalsete teooriate,
nende seas ka eesti noobiõpetuse otstar-
bekuse.

Karen Kuldnokk (TÜ) esitas ülevaate
ajalehe Maaleht pealkirjadest, s.t kuidas
keel ja stiilivõtted vahelduvad erinevate
ajalehetekstide pealkirjades. Tähelepane-
kud pärinesid 1997. aasta neljanda kvar-
tali Maalehtedest, kusjuures oli jälgitud
pealkirjade süntaktilist struktuuri, verbi
kui pealkirja lausekeskset elementi ja
pealkirjade kujundlikkust. Analüüsitud
pealkirjad püüdisid lühiduse, atraktiiv-
suse ja originaalsuse ning kõlavuse poole.
Pealkirjad täitsid esineja arvates oma
kujundlikkuses lugeja ligimeelitamise
ülesannet. Mõnikord esines kujunditaot-
luses ka liialdamist või kiputi unustama
pealkirja informatiivsuse funktsiooni, se-
da eriti arvamustekstide pealkirjades.
Pealkiri võiks ikkagi sisaldada teksti
tähtsaimat märksõna, mille järgi lugeja
saaks otsustada, millest tekstis juttu tu-
leb. Esines ka pealkirju, mis jäid arusa-
matuks (*Kõike ühest ei saanud*) või teki-
tasid väärassotsiatsioone (*Esimene kooli-
raha on makstud*).

Olgu Puusepa (TPÜ) ettekanne "Sina-
tamine ja teietamine eesti ja vene keeles"
viis kuulajad inimestevaheliste suhete
keerulisse maailma. Nimetatud teema
kohta materjali saamiseks oli diplomand
küsitlenud ka õpilasi ja üliõpilasi, sh töö-
tavaid üliõpilasi.

Hakatuses puutume kokku mõistetega
solidaarsusdimensioon ja *võimudimensi-
oon*. Mida suurem on solidaarsus ja väik-
sem võimuvähe, seda tõenäolisem on, et
inimesed sinatavad. Kui solidaarsus on
väike ja võimuvähe suur, siis tõenäoliselt
hakatakse teietama. Venelased, kes ela-
vad Eestis, lähtuvad ilmselt rohkem või-
mudistantsist kui solidaarsusest. Võimu
tähistab vanus ja see on venelaste jaoks
siiani väga tähtis tegur kõnetusvormi va-
likul. Oluline on seegi, mis keelne on kol-
lektiiv. Puhtvenekeelsetes kollektiivides
on säilinud tava teietada oma töökaasla-
si isegi pärast kauaaegset koostööd. Need

vene noored, kes töötavad eesti- või kaks-
keelses kollektiivis, võtavad omaks seal
levinud kõnetusviisi. Stiililt on *sina* vene-
laste jaoks kas neutraalne või madal,
teie't tajutakse austusväljendusena. Vör-
reldes vene ilukirjanduse põhjal *sina* ja
teie sajandi alguse ja tänapäeva kasutust
selgub, et suuri muutusi ei ole toimunud.
Vahest ainult see, et olenemata vanusest
sõbrad enam ei teieta.

Eestlastel on tähtsam solidaarsuse di-
mensioon, s.o see, millised suhted on neil
ühe või teise inimesega. Stiililt on *sina*
eestlaste jaoks neutraalne, mõnikord ka
madalastiilne, kuigi eestlased tajuvad si-
natamist solvanguna vähem kui venela-
sed. Laste ja noorte kõnetamisharjumu-
sed ei erine peaaegu üldse. Küll aga män-
gib eestlaste puhul teatavat rolli inimes-
te elukoht: maainimesed sinatavad roh-
kem kui suurtes linnades elavad inimesed.
Võrreldes sajandi algusega on täna-
päeval kadumas kohustuslik komme teie-
tada ülemust ja alluvaid.

Kokkuvõttes nenditi, et eestlaste ja
venelaste kõnetamisharjumused sarna-
nevad mitmes suhtes. Erinevused algavad
sellest, et venelaste jaoks on teietamine
palju loomulikum kui eestlaste jaoks.
Venelast ei saa *teie*-vormiga solvata, sest
ta tajub seda austuse väljendusena. Eest-
lase jaoks on *teie* distantsi hoidmise
vahendiks, *sina* näitab ühtekuuluvust.
Seega võib venelase austav *teie* mõjuda
tõrjumisena, aga eestlase sõbralik *sina*
võib venelase jaoks olla üleoleku näita-
jaks.

Alice Mandli (TÜ) ettekanne "Jookide
mõisteline sõnastik" pakkus teavet eesti
ajakirjanduses ja kokaraamatutes esineva
joogisõnavara kohta õigekeelsusaspektist
vaadelduna. See ainevaldkond pole ühes-
ki eesti keele sõnaraamatus ega õigekeel-
susallikas seni piisavat tähelepanu pälvi-
nud, ilmselt seetõttu, et meie võõrsõnade
põhiosa fikseerimise ajal polnud uute joo-
ginimetuste keelde tungimine nii inten-
siivne nagu tänapäeval. Paljud joogini-
metustest koosnevad omastavas käändes
koha- või isikunimest ja põhisõnast *vein*,
kohv, *tee*, *palsam* jne, suur osa jooginime-
tustest on tsitaatsõnad.

Esineja bakalaureusetöös esitatavas
sõnastikus avatakse 890 mõiste tähend-
us. Sõnastikuosale järgneb keeleline
analüüs, milles käsitletakse jooginime-

tuste kirjutamisel esile kerkida võivad ortograafilisi probleeme, jooginimetuste päritolu, jookide nimetamise aluseid, jooginimetuste variatiivsust, käänamist ja

veel palju muud, mis meie keelekasutajaid võiks abistada.

TÕNU TENDER, HELJU KAAL

NOORTE FOLKLORISTIDE KONVERENTS TARTUS

28.—29. aprillil 1999 toimus Tartus Kirjandusmuuseumis järjekordne noorte folkloristide konverents.

Mari Sarve "Kümme küsimust vormelite vallast" tõstatas küsimuse regilaulude uurimisel kasutatava *vormeli* mõiste selgemast piiritlemisest. Mõiste kasutamisel tuleks määratleda, millistel tingimustel sõnade, sõnaühendite või süntaktiliste struktuuride kordumist lauludes nimetada vormellikuks ehk stereotüüpseks ja millal on see kordumine tingitud informatsiooni edastamiseks vajalike sõnade kasutamisest ning keele ja laulu "grammatika" reeglite järgimisest.

Liina Saarlo "Valik vastuseid vormelite vallast" püüdis vormeli mõistet täpsemalt piiritleda, nimetades nähtuste liike, mida vormelina võiks käsitleda. Ühtlasi rõhutas esineja vormeliteooria kui uurimismeetodi sobivust just laulu loomis- või taasesitamisprotsessi analüüsimiseks ja kirjeldamiseks.

Madis Arukask arutles teemal "Regilaulude ümberstruktureeritusest kunsteepestes". Nii F. R. Kreutzwald kui ka teised eesti regivärsil põhinevate eeposte loojad on tahes-tahtmata ning sealsamas iseeneelegi märkamatu lõhkunud ning muutnud regilauludele omast ruumi, aja- ja tegelastesüsteemi, teisendanud laulude sisu ja sõnumit, et kokku saada oma eepiline suurteos. Seega ei tasu eeposte rahvaehtsusest (ehk selle puudumisest) kõnelda vaid värsikoostist ja üksikujundeid analüüsesid, vaid pigem just eespool mainitud märksa hõlmavamate struktuuride tasandil.

Oma ettekandes "Masohhism kui ideaal. "Jeesuse surm" ja "Neiu veri" vaatles Andreas Kalkun "Setukeste lauludes" avaldatud variantide põhjal nimetatud laulutüüpide sõnumit ning selle võimalikku psühholoogilist tagamaad. Ajendi laulude tõlgendamiseks masohhistlikuna andis nende keskendumine kannatusepiisoodide detailsele väljajoonistamisele.

Reet Hiimäe "Sarnaste fenomenide käsitlemine rahvapärismuusikas: katk ja aids" tõi paralleele aidsiteemaliste linnajuttude ja katkumuistendite ühetaolisest motiivistikust, analüüsesid ühtlasi antropoloog D. Sperberi teooriale toetudes eri ajastute ulatuslike ravimatute epideemiatega seonduva pärimuse kujunemis-, levimis- ja taandumismehhanisme.

Sirle Lorvi võrdles Kodavere laulikute Mari Poksi ja Sohvi Sepa laulurepertuaari. Eelkõige muusikaliste tunnuste analüüsi tulemusena selgus, et erinevused on põhjustatud lõuna- ja põhjapoolsete joonte domineerimisest kihelkonna eri osadest pärit laulikute meloodikas, refrääni-, helirea- ja rütmstruktuurides.

Ly Lääne stendiettekanne "Tallinna setukoori "Sõsarõ" paabapraasniku laulude muusikaline analüüs" kirjeldas "Sõsarõ" 25. aastapäeval 1998. aasta veebruaris kõlanud kaheteistkümnest laulust koosnevat traditsioonilise naistepüha — paabapraasniku — laulude kava. Lähemalt oli analüüsitud koori esitatud vanemate laulude muusikalisi tunnuseid, mis viitavad kooriliikmete Lõuna-Setu päritolule.

Ingrid Pukk tutvustas Helle Laasi kunstmuinasjuttude autorina, vaatluse aluseks muinasjutud kogumikest "Unistame ümber" (1980), "Kes on narr?" (1981), "Oi, vabandage! Lepatriinu" (1986) jm. Tegelaste nimede ja rollide analüüs selgitas kunstmuinasjutu kui žanri seoseid traditsioonilise muinasjutuga, teiselt poolt aga tõi esile autori tänapäevast olustikku ja isiklikku maailmakäsitlust edastava loomingu erinevuse pärimuslikust jutust.

Katrin Alekand analüüsis ettekandes "Setu areaali imemuinasjutud: ruumilisest organiseeritusest" neid setu muinasjutte, kus tegevus toimub eri sfäärides asuvas maailmas (vertikaalses ruumis), kasutades ruumilise organiseerituse mudelina Kanada uurija Vivian Labrie' muinasjuttude kaardistamise meetodit.

Risto Järv püüdis ettekandes "Muinasjutu lõpp. Tagasitulek tõelusse" uurida, kas sündmused imemuinasjuttude lõpus on kuidagi seotud jutustajate reaalse eluga. Esineja vaatles ka muinasjuttude lõpude muutumist ajas. Varasemate (J. Hurda) ja hilisemate (ERA) kogude tekste võrreldes selgus, et muinasjuttude "õnnelik lõpp" on viimastes realistlikum, vähem "imeline".

Kristel Soomre kirjeldas ettekandes "Maa-alustega seotud muistendite liigitamine" taas probleeme vormilt ebaühtlaste usundiliste teadete ~ juttude liigitamisel. Väljapakutud liigitamisvõimaluse aluseks oli usundilise informatsiooni edastamise kontekst (nt keeld ~ hoiatusjutt, ravimisõpetus vm).

Piret Paali "Halltõvega seonduvate narratiivide liigitamine" pakkus liigitamise lähtealusteks lause deiktilise tsentri ja tekstisisesed lülitused, lähtudes D. A. Zubini ja L. E. Hewitti tööst ja A. Kaivola-Bregenhøj skeemiteooriast.

Eve Ehastu ettekanne "Narratiivi pragmaatiline analüüs" tutvustas võimalusi kõneaktide teooria rakendamiseks nii kirjalikul kui ka suulisel kujul uurijani jõudnud muistendite analüüsil.

Sander Vesik oli ettekandes "Kummitab" vaatluse alla võtnud kummitusjutud ja lood muudest isiklikest üleloomulikest kogemustest uudistegrupist *alt.folklore.ghost-stories*. Kuna kirjutajad pärinevad valdavalt USA-st, on Eesti vastava pärimuse üldilme mõneti erinev. Siiski leidub uudistegrupist leitud lugudele otseseid ja kaudsemaid paralleele meilgi tuntud tänapäevases rahvusvahelises muistendiaineses.

Merili Metsvahi arutles teemal "Muistendi ja välismaailma vahekorras". Folkloristikas on jõutud seisukohale, et narratiivi, ka muistendi žanri liigituva teksti kõnelemine ei tähenda tingimata väli-

sele referendile viitamist, jutustajale on olulisem kuulajatele meeldejäeva ja usutava pildi loomine. Eesti vanemad arhiivitekid jutustamise kui protsessi uurimist ei soodusta, sest need on kirja pandud liiga konspektiivselt või eisenlikku muistendimalli järgides.

Liisa Vesiku ettekanne "Tähtpäevatoitud ja -toimetused tänapäeva Võrumaal" keskendus jõulukombestikule, analüüsimateerjaliks 1998. aastal Võrumaal läbi viidud sotsioloogilise küsitluse andmed.

Terje Potter kõneles ettekandes "Naisküsimus Rõuge kohapärimuses" naiste rollist kihelkonna variantiderohkeimates kohamuistendites. Ehkki naised on muistendi kesketeks tegelasteks, jääb neile mitte tegutseja, vaid pigem passiivse vägivallaohvri roll.

Ergo-Hart Västriik piiritles oma käsitluses "Vadja rahvausundi uurimise etapid" kuus eriilmelist perioodi XIII sajandi teisest poolest tänapäevani. Etappide määratlemisel oli lähemalt analüüsitud uurija-uuritava suhet eri aegadel.

Liina Sillaots stendiettekandes "Folklorist Felix Oinase hungaroloogialane tegevus" rääkis F. Oinase tegevusest mitmetes kultuurivaldkondades ja temast kui eesti-ungari kultuurisuhete edendajast.

Katri Laurimaa oma stendiettekandes analüüsis võrdlevalt Satu Apo ja Bengt Holbeki imemuinasjututeooriaid muinasjututüübi AT 403B näitel.

Konverentsil esitleti 1998. aasta ettekandeid sisaldavat kogumikku "Lohe tapja. Pro Folkloristica VI" (Tartu, 1999), millest on ilmunud elektrooniline versioon aadressil <http://haldjas.folklore.ee/rl/pubte/ee/NT/index.html>. Sarja järgmise osana ilmuvad ka 1999. aasta konverentsi ettekanded.

JANIKA ORAS

SÜMPOOSION

"PÕHJA-EURAASIA RAHVASTE JA KEELTE JUURED III"

Käesoleval aasta 29. juunist kuni 1. juulini toimus Saaremaal Loonal fenougristikas seisukohast uenduslik rahvusvaheline interdistsiplinaarne sümpoosion "Põhja-Euraasia rahvaste ja keelte

juured III" (nn "Roots III"). Selle korraldasid Tartu Ülikool, Eesti Biokeskus, Avatud Eesti Fond George Sorosi programmi "Ida-ida" raames ja Eesti Soome Instituut. Korraldustoimkonda juhtisid

akadeemik professor Richard Villems ja allakirjutanu.

"Roots I" toimus suvehakul 1997 Soomes Turus ja "Roots II" sügisel 1998 Ungaris Szombathely's. Esimese sümposiooni ettekanded on ilmunud trükist.¹ Teise² ja kolmanda sümposiooni ettekanded on otsustatud välja anda ühiste kaante vahel ning loodetavasti jõutakse seda teha veel tänavu. Ühtlasi on kindlaks määratud ka sümposiooni "Roots IV" toimumisaeg ja koht: 4.—6. VIII 2000 Soomes Oulus, see-ga vahetult enne 7. augustil 2000 Tartus algavat IX rahvusvahelist fennougristide kongressi. Oulu korraldustoimkonda juhivad professorid Kyösti Julku ja Milton Nuñez ning doktor Markku Niskanen.

Sümposioonil osales paarikümne inimese ringis, kes olid nimeliselt kohale kutsutud. Kuulati ära ja arutati läbi 14 ettekannet. Need olid valdavalt süvateoreetilised, sekka ka mõni ülevaateline. Inimgeneetika ja füüsilise antropoloogiaga alustati, sealtn liiguti arheologia ja ajaloo kaudu keelte juurde. Vahepeal diskuteeriti. Lõppdiskussioonil olid tähelepanu keskpunktis just lingvistilised probleemid, mis on ka arusaadav, sest erinevalt geneetikutest, antropoloogidest ja arheoloogidest on keeleteadlaste käsutuses vaid suhteliselt hilise perioodi näidud. Seetõttu on keelte vanema ajaloo vaatlemisel tegemist mingis mõttes suurema hüpoteetilisusega.

Sümposiooni temaatikast ülevaate andmiseks loetlen järgnevas ettekanded nende esitamise järjekorras, peatudes veidi lähemalt vaid mõne üksiku probleemi juures, mis minus rohkem tähelepanu äratas. Niisiis esinejad ja nende ettekannete pealkirjad eestikeelsetena (tegelikeks töökeelteks olid inglise ja saksa): prof Richard Villems (Tartu) "Euraasia geneetika mõningaid aspekte", dr Leiu Heapost (Tallinn) "Eestlaste antropoloogiast ja geneetikast", dr Tõnu Seilenthal (Tartu) "Congressus Nonus Internationa-

¹ The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia I. Turku 30.5.—1.6. 1997. Turku, 1998; vt ka: V. L a n g, Põhjaeurooplaste juured. — Keel ja Kirjandus 1997, nr 9, lk 622—627.

² Vt A. K ü n n a p, On the Symposium "Roots of Northern Europeans" II, lk 136—141. Fenno-ugristica 22. Indo-european — Uralic — Siberian Linguistic and Cultural Contacts. Tartu, 1999.

lis Fenno-Ugristarum", dr Rimantas Jan-kauskas ja dr Indre Antanaitis (Vilnius) "Indoeurooplasted Ida-Baltikumis: prae-guste antropoloogiliste ja arheoloogiliste andmete sünteesikatse", prof Kyösti Julku (Oulu) "Põhja-Euroopa hilisneoliitilise ajastu iseloomustus", István Fodor (Budapest) "Uurallaste (soomeugrilaste) esiajalugu ja arheologia", prof Pavel Dolukhanov (Newcastle) "Ränded, koostoime ja keelevahetus Ida- ja Põhja-Euroopas".

Viimati mainitud ettekandega kandus pearõhk sujuvalt üle keeltele: fennougristika uuendusliku suuna *grand old man* Ants-Michael Uesson (Malmö) "Indoeuroopa ja uurali keeled", prof Kalevi Wiik (Turu) "Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritoluga seotud probleemide loend", prof János Puzstay (Szombathely) "Miks on põhjaeuraasia keeltes ühisjooni?", litsentsiaat Kristian Nilsson (Lund) "Paabel ja soome-ugri keelepüü", dr Urmas Sutrop (Konstanz) "Soome-ugri keelte mets: puudest ja lainetest", prof Ago Künnap (Tartu) "Lingvistilistest seostest" ja prof Lutz Edzard (Bonn, ei olnud ise kohal) "Mongenees ja polügenees komparatiivses se-miidi ja araabia keeleteaduses: keele-vahetuse taustad".

Kolmandal sümposioonil oli erinevate alade teadlaste hulgas konsensus veelgi suurem kui varasematel. Samal ajal andsid nad kõik endale aru, et erialaprobleemide lahendamise kõrval on sümposiooni sihiks ka ühiskonnaprobleemidega tegelemine. Rahvussuhted on alati olnud ja on ka praegu globaalse ulatusega valupunktiks. Keelte ja kultuuride vaheline erinevus on inimrühmade vahelise vaenutegevuse taustaks (meenutagem kas või endise Jugoslaavia praegusi sündmusi). Ka Läänemere areaalis on sama oht põhimõtteliselt olemas. Sümposiooni üheks väljundiks on kahtlemata sõnum, et meie areaali elanikel on suur ajalooline ühtsus ja et sealhulgas on toimunud varasemaid ja hilisemaid keelevahetusi. Juhtisingi oma ettekandes tähelepanu sellele, et asjatundjate arvates on kogu maailma ulatuses mõne viimase aastatuhande jooksul kadunud rohkem keeli, kui neid tänapäeval kõneldakse, kusjuures enamikku tänapäeva keeli kõnelevad inimesed, kelle emakeeleks nad algselt ei ole olnud. Ajalugu on kaasa toonud vastastikust mittemõistmist ja koguni vaenu. Areaali mine-

vikku ja nüüdissituatsiooni süüvimine aitab asju paremini mõista ja konflikt-situatsioonide tausta mahendada.

Konkreetsemalt Eesti osas on sümposioonide sarjas osalejate hulgas juba mõnda aega olemas põhimõtteline konsensus, et eestlased on põliselt, 12 000 aastat, elanud oma praegusel territooriumil, mis välistab iganenud vaated, et oleme suhteliselt hilja idast saabunud ja mongolise-geenitist päritolu (meie aastatuhandetevanused arheoloogilised luustikuleiudki on osutunud normaalselt europiidseteks), et me erineme naaberrahvastest radikaalselt, et "euroopastuti" germaanlaste, baltlaste jt mõjul jne. Kogu Põhja-Euroopa vanim elanikkond on olnud tõenäoliselt soomeugrikeeelne ning meie nn sugulaskeelte levikusuund on olnud hoopis läänest itta kuni Kesk-Siberi ni välja.

Geneetikast jutuks olles nimetagem, et Richard Villemsil oli teatada palju uut. Andmetöötlus on toonud esile, et kõigi europiidide esiema pidi elama Indias. Nn lapi (saami) spetsiifiline motiiv, mille kohaselt emadelt nii tütardele kui ka poegadele päranduva mitokondri DNA osas olnuksid laplased põlvnenud teistest eurooplastest erinevast geneetilisest liinist, on osutunud tõepoolest ekslikuks ja seda tunnistavad nüüd ka motiivihüpoteesi püstitajad ise. Ainult isadelt poegadele päranduva Y-kromosoomi iseärasused, mis on omased soomeugri ja samojeedi keelte kõnelejatele, ulatuvad Põhja-Euraasias kaugele itta kuni eskimodeni välja. (Meenutaksin, et need iseärasused on iseloomulikud ka venelastele.) Leiu Heapost on ligikaudu poole aasta eest tutvustanud ajakirjas Akadeemia Eesti üldsusele uusimat seisukohta, mille järgi meie ala vanimad koljuleiud ei anna tunnistust, et oleks mongoliididega segunenud, vaid on oma tunnuste (eelkõige näo lame-duse ja kõrgete põsesarnade) poolest kõigest n-õ pseudomongoliidsed. Sellised koljud olid kiviaja Euroopas laialt levinud. Sümposioonil esitas ta oletuse, et see näiline mongoliidsus võib pärineda europiidide ja mongoliidide algsetest ühisjoontest, mis on vanemad kui kõnealuste rasside lõplik väljakujunemine.

István Fodor visandas soomeugrilaste ja samojeedide esiajaloo koondpildi, rõhutatades, et obiugrilased ja samojeedid (ma

ütlesin pigem: vastavad keeled) on nihkunud Euroopast Aasia Siberi-ossa. Pavel Dolukhanov tutvustas Euroopa arheoloogiliste leiukohtade andmete statistilist töötlust näitlike diagrammidena, mis tõendavad, et põhjapoolne Kesk-Euroopa oli viimase jääaja Põhja-Saksani, Poolani ja Leeduni kaardunud maksimumi kestes (tinglikult ligikaudu 20 000 aasta eest) praktiliselt inimtühi. Jää taandumisel siirduti sellele alale suhteliselt kiiresti. Seetõttu on kõnealuse ala arheoloogiline kultuur n-õ puhas, sest varasemate asukatega seguneda ei saanud. Ants-Michael Uessoni ettekujutuse järgi võisid soomeugri keelte kõnelejad elada pika vööndina, mis kulges Läänemerest või ka Atlandi ookeanist itta. Nendest põhja pool olid laplased ja samojeedid ning võib-olla oli ka paleosiberi keeli kõnelevaid populatsioone. Lõuna pool paiknes Atlandi ookeanist Kaspia mereni indoeurooplaste pikk vöönd. Samojeedi ja jukagiiri keeled võivad olla paleosiberi substraadiga soomeugri keeled.

Kalevi Wiik esitas Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritoluprobleemide 25-punktilise loendi, mis iseloomustab hästi põllunduse leviku ja keelevahetusega seotud probleemistikku (nt keelevahetuse kolm faasi: laenamine, vahetus ja ühtlustumine; keelelise põhipiiri ja elatusalapiiri erinev nihkumine; keelelise substraadi ja superstraadi kvaliteet; põllunduse eraldumine ja indoeuroopa keeled; kultuuride tavapärase ükskeelsus; kliima ja taimeistiku roll; kohanimed; laplased geneetiliselt, kultuuriliselt ja keeleliselt; etimoloogiliselt läbipaistmatute sõnade päritolu; slaavi ja germaani ekspansioonid jne).

János Puszty esitas Põhja-Euraasia keelte omavaheliste seoste laiahaardelise ülevaate. Ta kutsus üles sisuliselt julgelt seilama vähetuntud kaugvetes nagu tõelised ookeanikaptenid ning mitte piirduma jõekipparite teadmiste ja harjumustega. Urmas Sutrop osutas, et hästi kujunenud puul peab olema üks tüvi ja et ta oksad ei tohi põimuda. Puumallidest perspektiivsemaks pidas U. Sutrop metasamalle, näiteks Rein Taagepera oma (põhiliselt Tiit-Rein Viitso järgi). Ta arvas, et keelepuude põhjendatud ja terav kriitika ei kõrvalda neid veel käibelt, küll aga piirab tunduvalt nendega opereerimist. Allakirjutanu ettekandes nakitseti endise

nüri südikusega meie keelepüü tüve uurali algkeele kallal. Esineja oli jõudnud äratundmisele, et kogu komparativistlik ehk võrdlev-ajalooline meetod on äärmiselt küündimatu ja lootusetult igane. Vaieldamatult ekslik ettekujutus, et uurali keelepüü on binaarne, ning eriti et uurali algkeel jagunes kaheks — soomeugri ja samojeedi — alaalgkeeleks, on andnud eksitavalt väära tulemuse Károly Rédei uurali keelte etimoloogilise sõnaraamatu I köitena (1986—1988), kus mingi sõna rekonstrueerimiseks uurali algkeelde peetakse piisavaks, kui see sõna on olemas vähemalt ühes soomeugri ja ühes samojeedi keeles. Uurali algkeele rekonstrueerijate pingutused asetuvad õigesse valgusse, kui eeldame, et uurali algkeele pähe on nad rekonstrueerinud (ja ilmselt küllaltki tõelähedaselt) uurali keelte *lingua franca* (selle tänapäeval ulatuslikult kasutatavas laiemas tähenduses, s.o koos kreolisatsiooni ja pidžiniatsiooniga).

Lutz Edzardi ettekandest selgus, et

monogeneetiline keelepüumall on semiidi keelte suguluse võrdkujuna enam kui küsitav. Ta esitas mallile kolm põhilist vastuväidet: 1) "algkeelt" ei saa rekonstrueerida andmete puudumise tõttu, 2) peab mõõnma rekonstrueeritud keele "abstraktsust", 3) tuleb arvestada, et murdelisi variante oli isegi "algstaadiumis". Vulgaarladinat kaldutakse pidama romaani keelte algkeeleks. Kuid ka romaani algkeelt on võimatu rekonstrueerida ainuüksi romaani keelte omavahelise võrdlemise põhjal. Meil juhtumisi lihtsalt on vulgaarladina kohta kirjalikke andmeid, millest me lähtume. Esineja meelest pole põhjust oletada, et Araabia poolsaarel valitses kunagi keeleline ühtsus, mis hiljem hajus: uuemal ajal sellise hajumise näitu ei ole. (Möödunud aastal ilmus L. Edzardil vaadeldaval teemal ulatuslik monograafia.)

Sümposistid sõitsid laiali kindla sooviga koguneda 2000. aastal Oulus.

AGO KÜNNAP

Õnnitleme!

4. XI Helle-Iris Michelson — 70

HENN SAARI. *Drei Reflexionen auf Urmas Sutrop*

Anhand des von Urmas Sutrop vor der Gesellschaft für Muttersprache gehaltenen Vortrages und aus seiner Feder stammender Artikel legt der Autor seine Ansichten und Gedanken dar: 1) im Hinblick auf die estnischen Gewürzbenennungen scheint das Estnische anstelle von vier, so wie es in anderen Sprachen üblich ist, fünf oder sogar sechs Grundbenennungen für Gewürze zu haben; 2) bezüglich Agglutination und Polysynthetismus der estnischen Sprache und ihre gegenseitigen Beziehungen wird diesem Zusammenhang besonders auf den estnischen *da*-Infinitiv eingegangen; 3) zum Thema Sprachbäume und anderer baumartiger Modelle wird erneut hervorgehoben, daß der Begriff *hargmik* 'Verzweigung' besser geeignet ist, der im Unterschied zum *Baum* keine Metapher, sondern ein abgeleiteter Terminus ist.

PEEP NEMVALTS. *Better Ours than Theirs!*

In the face of language change it is our mission to maintain the individuality of the Estonian language by not letting ourselves be carried away by an excessive use of Indo-European and Finnish words. Language maintenance should naturally belong to the common language as well as to any LSP. Many Estonian intellectuals could profit from a special training program developing their Estonian wording abilities by practical exercises in syntax and terminology, focusing on speech rather than orthography. The mass media and universities should never cease reminding people of the riches of their mother tongue and providing its exemplary use. This would keep up Estonian as a quaint means of cognition and communication to enrich this world of ours.

EVE ANNUK. *From Woman to Text: Some Possibilities of Feminist Literary Criticism*

In the literary studies of the past twenty years there are some new viewpoints and accents introduced by feminist literary criticism. The aim of this article is to introduce its key concepts, such as the sex-gender distinction, the notion of femininity etc., and to provide a survey of the relevant theoretical discourse, familiarizing the reader with the Anglo-American and French feminist thought as well as the crucial texts of more important authors. In addition, the possibilities of using the feminist approach in the Estonian literary studies are dis-

cussed, concerning both literary history and the meaningful analysis of texts.

YRJÖ VARPIO. *"Under the Nordic Star" by Väinö Linna*

The final novel of the famous trilogy by Väinö Linna having recently been published in Estonian, Y. Varpio speculates about those aspects that have enabled the novel outlive its own time and about its possible message for the modern reader. V. Linna seems to be the last Finnish author whose readers used to come from all social layers. By dismantling and deconstructing old clichés V. Linna worked for the modernization of the Finns' self-reflection.

REET KASIK. *Doctors of Estonian Linguistics*

The article deals with the doctors of Estonian linguistics whose ethnic background is Estonian. The first three dissertations on the Estonian language were defended in Leipzig and Helsinki in the late 19th century. The first thesis written (by Andrus Saareste) on the Estonian language, that was defended on the Estonian ground, was maintained in 1924 at Tartu University. The total number of relevant dissertations prepared before WW II was three. The first such postwar dissertation was defended in 1955 in Tartu. The yield of the 1970s was two, while three more come from the 1980s. Within the same period six Estonians chose to defend theses on their mother tongue at foreign universities. In the 1990s 17 Estonians have been promoted doctors of Estonian linguistics. Of these, eight maintained their theses in Tartu, five in Finland, one in the USA, and one in Germany. Half of the doctors of the 1990s are ladies. The average age of being promoted doctor of Estonian linguistics is 46.

LIIVI AARMA. *New Information Found On the Early Life of Pastor Georg Müller of the Holy Ghost Church*

The 39 sermons written in Estonian by Georg Müller, the pastor of the Holy Ghost Church in Tallinn, from 1600—1606, that are now kept in Tallinn City Archives, belong to the most voluminous monuments of early literary Estonian. His recently discovered and published German petition to the burgomasters and the City Council of March 20, 1599, supplement included, provides essential replenishment to the hitherto rather sparse view about Georg Müller's life.

INHALT

H. SAARI. Drei Reflexionen auf Urmas Sutrop	737
P. KRUSPERE. Estnische Bühnendichtung und Theater im Exil: Texte und Hintergründe	746
P. NEMVALTS. Eher Eigenes als Fremdes! ("Die sich verändernde Sprache")	756
E. ANNUK. Von der Frau zum Text: Ausgangspunkte für eine feministische Literaturforschung (Fortsetzung)	764
Y. VARPIO. Väinö Linna "Hier unter dem Polarstern"	771
R. KASIK. Doktoren der estnischen Sprachwissenschaft	776
H. SAARI. Korrespondenzinterview mit Tõnu Karma	783

PUBLIKATIONEN

L. AARMA. Neues über frühen Lebensweg des Pastors der Heilige-Geist-Kirche Georg Müller	788
---	-----

SPRACHPFLEGE

M. RAADIK. <i>Suunas</i>	796
--------------------------	-----

REZENSIONEN

M. LIIVAMETS. Die Schlinge der Geschichte um den Hals (Lembit Uustulnd. Kiikhobune Antverpenist: pseudodokumentaalajalooline romaan. Tallinn, 1999)	798
E. VELDI. Die Erstellung eines Wörterbuches ist keine Bagatelle (Urve Hanko, Gustav Liiv. Inglise-eesti idioomisõnaraamat. Tallinn, 1998)	800
P. KIPPAR. Noch immer auf den Spuren von Aarne (Diether Rõth. Kleines Typenverzeichnis der europäischen Zauber- und Novellenmärchen. Göppingen, 1998)	803

RUNDSCHAU	805
SUMMARIA	816

TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

AT = Aarne-Thompsoni muinasjuttude liigitamise süsteem; **Bd.** = Band; **CTIFU** = Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum; **EKI** = Eesti Keele Instituut; **ERA** = Eesti Rahvaluule Arhiiv; **f** = fond; **FFC** = Folklore Fellows Communications; **KK** = Keel ja Kirjandus; **l** = leht; **n** = nimistu; **s** = säilik; **TA** = Teaduste Akadeemia; **T(R)Ü** = Tartu (Riiklik) Ülikool.

Keel e d: **ingl** = inglise; **pr** = prantsuse; **sks** = saksa.

JÄRGMISTES NUMBRITES:

ISSN 0131-1441

- Uuest *ÕS*-ist ja teistest eesti keele sõnaraamatutest
- Kirjandusajalugu ja/või kaos
- Lähenevast raamatuaastast

HEA LUGEJA!

Keele ja Kirjanduse tellimine 2000. aastaks (tellimisindeks 78167) on endiselt soodne — **159 krooni!** (Vrd 1 kuu — 15 kr, 3 kuud — 45 kr, 6 kuud — 90 kr.)

Veelgi õigem on tellida kultuuriajakirju sooduskimpudena.

78256	Akadeemia + Keel ja Kirjandus	386.-	(Sääst 97.-)
78260	Haridus + Keel ja Kirjandus	197.-	(Sääst 46.-)
78262	Looming + Keel ja Kirjandus + Vikerraar	400.-	(Sääst 119.-)

Ajakirja saab tellida kõikides sidekontorites ja ajakirjanduse leviasutustes, Keele ja Kirjanduse toimetuses ning Perioodika AS-is Voorimehe 9 (tel 646 4088, 644 5767).

Tellimine OÜ Kirilind vahendusel: tel 640 8597, faks 640 8598,

e-post kirilind@estpak.ee;

hinnad ja tellimistingimused koduleheküljel <http://www.kirilind.ee>.

MÕTLEJAD LOEVAD, LUGEJAD MÕTLEVAD!

Sirpi pole igast putkast saada ja seda muuta pole meie võimuses. Pole mõtet mööda linna joosta. Kui Sirbi tellid, säästad kingi ja närve, aega ja raha!

2000. aastal maksab Sirp kioskest ostes 10 krooni, kui tellite Sirbi, siis on ühe Sirbi hind 7 krooni.

Sirbi tellimishinnad		Kokkuhoid võrreldes üksikmüügiga
1 kuu	32 krooni	8 krooni
3 kuud	96 krooni	24 krooni
6 kuud	168 krooni	72 krooni
12 kuud	336 krooni	144 krooni

Tellimisindeks 69786.

Sirbi tellimusi saab Eestis vormistada kõikides sidejaoskondades ja Kirilinnu tellimispunktides. Info tel 644 8868